

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

107506

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

AMERİKAN KONSOLOSLUKLARININ RAPORLARINA
GÖRE DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN SİYASİ - SOSYAL
VE EKONOMİK TARİHİ

DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. ERDAL AÇIKSES

HAZIRLAYAN

SEVDA ÖZKAYA

ELAZIĞ 2001

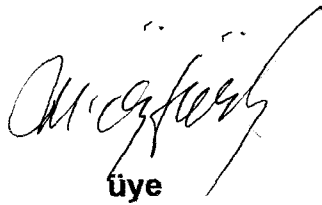
T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

AMERİKAN KONSOLOSLUKLARININ RAPORLARINA
GÖRE DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN SİYASİ - SOSYAL
VE EKONOMİK TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Eda AKIN
Danışman

Üye

Doç. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU
Üye

Yukarıdaki Jüri Üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Sevda ÖZKAYA

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilimdalı

Elazığ - 2001, Sayfa: 92

Amerika, bağımsızlığını kazandıktan sonra diplomatik ve ticari ilişkilerinin olduğu bölgelere konsolosluklar açmıştır. Bu bölgeler arasında yer alan Türkiye'de İstanbul, İzmir gibi bazı liman şehirlerinde ve Anadolu'nun iç kısımlarında da Amerikan Konsolosluklarını görmekteyiz.

Amerika'nın konsolosluklar açmasının sebebi bu bölgelerdeki çıkarlarını gerçekleştirmektir. Bu amaçla ticari, siyasi, sosyal faaliyetlerde bulunulmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesinde açılan önemli konsoloslukların başında Harput ve Erzurum Konsoloslukları gelmektedir.

Amerika, bu bölgelerde konsolosluk açma girişimlerini 1890'larda başlatmıştır. Harput Konsolosu olarak Thomas Herbert Norton, Erzurum Konsolosu olarak Leo Bergholz, Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmışlardır.

Erzurum ve Harput'taki Amerikan Konsoloslukları açıldıkları sırada bölgede yaşanan Ermeni sorunu ile ilgilenmişler ve Amerika'yı bu konuda her türlü ayrıntıdan haberdar etmişlerdir.

Konsolosluklar, yetki alanları içindeki Amerikan kolonisi ile yakın ilişki içinde olmuşlar, Amerikalı misyonerlerle ortak çalışmalar yapmışlardır. Bölgelerindeki Amerikan kuruluşlarının koruyuculuğunu üstlenmişler, bunu zaman zaman bahane ederek Türk yönetiminin iç işlerine karışmak istemişlerdir.

Konsolosluklar,Amerika ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesine kadar faaliyetlerine devam etmişler, kapitülasyonların kaldırılması ile diplomatik ilişkiler kesilmiş ve konsolosluklar kapanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Konsolosluk, misyoner, Ermeni Sorunu.

SUMMARY

Thesis Of High Master's Degree

East Anatolian's Political, Social and Economical History

According To American Consulates' Reports

Sevda ÖZKAYA

The University Of Fırat

The Institute Of Social Science

The Department Of History

U.S.A. had opened consulates also in internal parts of Anatolia in like some seaport cities like İzmir and İstanbul.

American mission is to become stranger in the zones where they have advantages as opening consulates.

For that mission, they had economic, diplomatic, and social actions. Harput and Erzurum consulates are the most important ones that are in east Anatolia.

They started to try to open consulates in 1890's. They send Thomas Herbert Norton as Harput Consul and Leo Bergholz as Erzurum Consul.

Particularly, in that period of time they tried to profit from Türkiye's Armenian Question. They informed U.S.A. with reports.

Consulates were in connecting with American colony which was in their zone. They woked together with American missioners.

They made the guard of American Establishments which were in their zone.

The consulates closed when the diplomatic connections finished between U.S.A. and Türkiye.

KEY WORDS: Consulate, missioner, Armenian Question.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No.</u>
ÖZET.....	I
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	VII

BİRİNCİ BÖLÜM**HARPUT VE ERZURUM'DA AMERİKAN KONSOLOSLUKLARIN AÇILIŞI**

1. HARPUT AMERİKAN KONSOLOSLUĞUNU AÇMA GİRİŞİMLERİ	1
1.1. Konsolosluğun Açılışı ve Tanınması	5
1.2. Konsolosluğun Personel Durumu.....	9
2. ERZURUM AMERİKAN KONSOLOSLUĞUNU AÇMA GİRİŞİMLERİ.....	18
2.1. Konsolosluğun Açılışı ve Tanınması.....	20
2.2. Konsolosluğun Personel Durumu.....	21

İKİNCİ BÖLÜM**HARPUT VE ERZURUM AMERİKAN KONSOLOSLUKLARININ
FAALİYETLERİ**

1. HARPUT VE ERZURUM'DA SOSYAL FAALİYETLERİ.....	23
2. TİCARİ FAALİYETLER.....	29
3. VATANDAŞLIKLA İLGİLİ FAALİYETLER.....	37
4. SİYASİ FAALİYETLER.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**HARPUT VE ERZURUM AMERİKAN KONSOLOSLUKLARININ YEREL
YÖNETİM VE YABANCI KURULUŞLARLA İLİŞKİLERİ**

1. YABANCI KURULUŞLARLA İLİŞKİLER.....	76
2. YEREL YÖNETİMLE İLİŞKİLERİ.....	79
SONUÇ.....	81
BİBLİYOGRAFYA.....	83
EKLER.....	84

ÖNSÖZ

Amerika, 1783 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Avrupa, Asya, Kuzey Afrika'da geniş toprakları bulunan Osmanlı Devleti ile ticari menfaatleri gereği ilişki kurmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz, Marmara, Akdeniz, Kızıl Deniz, Umman Denizi ve Basra Körfezinde bir çok limanları bulunmakta bu nedenle Amerikalı ticaret adamları için büyük önem taşımakta idi. Amerika ile Osmanlı Devleti arasında ilişkiler dönemi böylece başlamıştır.

Çalışmamızda Amerika'nın ticari, siyasi, sosyal ve kültürel menfaatleri yönünde çalışan, diplomatik ilişkileri düzenleyen konsolosluklardan Doğu Anadolu'da kurulmuş olup ve en faal konsolosluklar arasında sayılan Harput ve Erzurum konsolosluklarının açılışı, çalışmaları ve gayeleri üzerinde durulmaktadır.

Harput A.B.D. Konsolosu Thomas Herbert Norton ve Erzurum A.B.D. Konsolosu Leo Bergholz'un raporları konumuzun ana kaynaklarıdır.

Konu ele alınırken öncelikle konsoloslukların kuruluş gayeleri ve çalışmaları üzerinde durulmuş böylece Amerika'nın genelde Türkiye, özelde ise Doğu Anadolu bölgesinde izlemiş olduğu politika tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu bir yabancının gözüyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamda bana destek olan, bölüm başkanımız Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e, tez konumun seçiminden kaynakların incelenmesine kadar yardımları ve değerlendirmeleri ile bana yol gösteren hocam Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES'e, tezimin yazılmasında bana yardımcı olan Yrd. Doç.Dr. Füsün KARA'ya, belgelerin bir kısmını beraber okuduğumuz çalışma arkadaşım Arş.Gör.Yüksel ARSLANTAŞ'a, bütün hocalarıma ve bana manevi destek olan sevgili kardeşim Serhat'a teşekkür ederim.

Sevda ÖZKAYA

Elazığ - 2001

KISALTMALAR

A.B.C.F.M.	: American Board of Commissioner for Foreign Mission
A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a. g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
No	: Numara
Rol.	: Rulo

GİRİŞ

Yakınçağ siyasi tarihimizde önemli bir yer kaplayan Türk Amerikan ilişkileri Amerika'nın bağımsızlığını resmen kazanmasından önce de mevcuttu. Bu dönemde Amerika bir İngiliz kolonisi idi. Amerika'nın bir İngiliz kolonisi olduğu dönemde Amerikan kolonilerinin dış ticaretini "The Levant Company" organize ediyordu¹.

Amerika'nın bağımsızlık mücadelesini kısaca şöyle ifade edebiliriz; Yedi Yıl Savaşları sonucu İngiliz hazinesi sarsılmış ve yeni gelir kaynakları elde etme ihtiyacı duymuştu. Bunun için Amerika'daki kolonilerden yeni vergiler almak istemiş bu nedenle Amerika'da bağımsızlık mücadelesi başlamıştır. Nihayet 1783 yılında Amerika'nın bağımsızlığını İngiltere kabul etmek zorunda kalmış² artık A.B.D. dış ticaretini kendisi yapmaya başlamıştır.

Amerika ticareti için Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'daki geniş toprakları, Karadeniz, Marmara ve Kızıl Deniz, Umman Denizi ve Basra Körfezi'nde bulunan bir çok liman ve iskeleleri büyük önem taşımakta idi. Bundan dolayı Amerikan devlet adamları Amerika'dan gönderdikleri tam yetkili üç kişilik bir heyeti Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşması imzalamak üzere görevlendirmişti³. Amerika ile yaptığımız bu ilk resmi anlaşma 1830 yılında İstanbul'da imzalanmış ve II. Mahmut tarafından onaylanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci maddesinde ticaret, deniz ticareti ve bunlarla ilgili konularda konsolosluklar ve şehbenderlikler açılması kabul ediliyordu. Bu tarihten sonra Osmanlı ülkelerinde Amerikan konsolosluklarının sayısı hızla artmıştır. İlk Amerikan elçisi 1843 yılında atanmıştır. Osmanlı Devleti ise bu konuda Amerika ile aynı çabayı göstermemiştir. Amerika'ya ilk Osmanlı elçisi 1867 yılında tayin edilmiş olan Blak Bey'dir.

¹ Erdal Açıkse, **Amerikalılar'ın Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1992, s. 28.

² Fahir Armaoğlu, **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, C.2, Ankara, 1992, s. 45.

³ Hamdi Atamer, " İlk Türk -Amerikan Münasebetleri ", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.2, İstanbul, Kasım 1967, s. 20-26.

1830'da imzalanan anlaşmadan önce İzmir'de Amerikalı tüccar ve misyonerlerden oluşan bir koloni teşekkül edilmiştir. Anlaşmadan sonra Türkiye'ye tüccar ve diplomatlardan başka yazarlar, seyyahlar, misyonerler de gelmişlerdir⁴.

Ticari faaliyetlerdeki asıl gelişme 1830 tarihli anlaşmadan sonra görülmüştür. 1823'lerde Amerika'dan İzmir'e gelen gemi sayısı yılda 17-18 civarında iken 1832 yılında bu sayı 46'ya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ticareti geliştirmek üzere 1862 yılında yeni bir anlaşma imzalandı. Amerika bu anlaşma ile daha geniş haklar elde etti⁵.

Konsolosluklar da Amerika'nın ticaret, eğitim, siyasetle ilgili faaliyetlerinde önemli bir role sahipti. Sadece İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerinde değil Anadolu'nun iç kısımlarında da konsolosluklar açılmıştı. Bu konsolosluklar aynı zamanda Amerikalı misyonerlerin en büyük desteği durumunda idi. Anadolu'nun iç kısmında ilk olarak Sivas'ta A.B.D. konsololuğu açılmıştır. İlerleyen zaman içerisinde Doğu Anadolu'nun diğer şehirlerinde de konsolosluklar açılmış, Harput'ta konsolosluk açma girişimleri 1890'lı yıllarda başlamıştır. Amerika uzun çalışma ve gayretleri sonucunda adı geçen bölgelerde çalışma yapmış, bunun sonucunda Amerika'ya göç artmıştır.

Bölgede Amerikan nüfuzunu tesis etmek ve konsolosluk kurmak gayesiyle gelmiş olan misyonerler çevrede yaşayan olaylarla beraber elemanlarının saldırıya uğradığı ve müesseselerinin zarar gördüğü yolunda mektupları, raporları A.B.D.'ye göndermişler bu şekilde Amerikan nüfuz alanını genişletmek, bölgedeki Amerikan menfaatlerini korumak gayesi ile konsolosluk kurulması için çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti konsolosluk açılmasına değil konsoloslukların faaliyetlerinin sebep olacağı sakıncalardan rahatsızlık duymuş ve özellikle bölgede konsolosluk açmak isteyen devletlerin buna sebep olacak ticaret potansiyeli ve vatandaş sayısının olmadığını ifade etmiştir. Konsolosluklar, açılma gayeleri olan ticaret ve benzeri işleri yürütmekten çok bunun ötesinde işlerle ilgilenmişlerdir⁶. Osmanlı Devleti Harput'taki İngiliz Konsolosluğunun faaliyetlerinden memnun değildi. Mamuratül Aziz'de Ermenilerin

⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1959, s. 35-42.

⁵ Erdal Açıkse, *Amerikalılar'ın Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1992, s. 45.

⁶ Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*, Minneapolis, 1986, s. 52.

meydana getirdiği olaylarda İngiltere konsolosunun da rolü olduğunu Osmanlı yöneticileri ifade etmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı Devleti Harput'a konsolos vekili olarak atanmış olan William Doleti Hunter'in ve Erzurum'a atanan R.S. Wiltonyr'inin memuriyetini kabul etmemiştir.

Sonuçta Thomas Hherbert Norton konsolos vekili olarak henüz resmen tanınmamış olmasına rağmen Harput'a, Leo Bergholz Erzurum'a gönderilmişler ve daha sonra resmen tanınmışlardı.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARPUT VE ERZURUM'DA AMERİKAN KONSOLOSLUKLARININ AÇILIŞI

1. HARPUT AMERİKAN KONSOLOSLUĞUNU AÇMA GİRİŞİMLERİ

Amerika; İstanbul, İzmir gibi bazı liman şehirlerinde olduğu kadar Anadolu'nun iç kısımlarında da konsolosluklar açmıştır. Bu konsolosluklar özellikle Ermenilere ve misyonerlere yardım etmek amacıyla açılmıştır.

Sivas'taki A.B.D. Konsolosluğu Anadolu'nun iç kısımlarında açılmış olan ilk Amerikan Konsolosluğudur. Bu konsolosluk vasıtasıyla Anadolu'nun iç kısımlarındaki Amerikan vatandaşlarının sorunları ile ilgilenilmiş daha sonra Erzurum ve Harput'a da birer Amerikan konsolosluğu açılması için girişimler başlamıştır.

Harput'ta bir Amerikan Konsolosluğunun açılması için 1890' lardan itibaren girişimler yapılmıştır. Bu girişimler, başlangıçta misyonerlerin ısrarlı istekleri niteliğindeki daha sonra bölgede patlak veren olaylar ve bölgeden Amerika'ya yoğun Ermeni göçünün yaşanması üzerine bu istek yetkililerce uygun bulunmuş ve Osmanlı Devletine, bölgede konsolosluk açmak için Amerikan hükümeti baskı yapmaya başlamıştır.

3 Ocak 1895'te Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi Üyesi Devlet Sekreteri Walter Grashamo'ya gönderilen raporda Harput ve Erzurum'a konsolosluk kurulması talep edilmiştir. Raporda Anadolu'da çıkmış olan olaylardan bahsedilmekte böylece kurulacak konsolosluğun daha çok Anadolu'daki misyonerlerin korunması isteğinden

kaynaklandığı görülmektedir¹. Kurulacak bu konsolosluklar vasıtasıyla çok geniş bir alana etki edilebileceği

düşünülmüş, Harput Konsolosluğu sayesinde Mardin ve Musul'un da doğal olarak koruma altına alınabileceği Amerikalılar tarafından belirtilmiştir². Sözü geçen raporda Harput ve Erzurum'da konsolosluk kurulmasında Amerikan menfaatlerinin, şehirlerin stratejik, idarî konumu ve diğer özelliklerinin de konsoloslukların açılmasını gerekli kıldığı üzerinde durulmuştur.

Amerikan Hükümeti, 10 Temmuz 1895'te İstanbul'daki elçiliği aracılığı ile Harput'a gelip giden Amerikalı tüccar ve tebaanın işlerini düzenlemek için atanmış olan konsolos vekilinin tanınmasını ister³. Ancak Osmanlı Devleti kanunları hükmünce Osmanlı tebaasından olanlar yabancı devletlerin konsolosluğuna atanamazlardı. Bu nedenle Ermeni asıllı ilk konsolos vekili William Dolet Hunter tanınmayarak geri gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti Erzurum ve Harput'a Amerikan Konsolosluğu açılmasını istememektedir. Hatta Erzurum'a konsolosluk açılmasını Harput Konsolosluğundan vazgeçilmesine bağlamaya çalışmıştır. 1830'da imzalanmış olan ticaret anlaşmasında "müsaadeye en ziyade mazhar millet" niteliğine sahip olan Amerika'nın da diğer devletlerin konsolosluk açmış oldukları yerlere konsolosluk açma hakkının olması nedeniyle Erzurum'da konsolosluk açılması engellenemeyince Harput'a açılmasını engellemeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti konsoloslukların bu dönemde göstermiş oldukları faaliyetlerden rahatsızlık duymuştur. Çünkü konsoloslar birçok konuda uluslararası hukuka aykırı hareket etmekteydiler. Hatta konsolosluklar birer misyonerlik şubesi gibi çalışmışlardı. Buna örnek olarak Harput'taki İngiliz Konsolos yardımcısının faaliyetleri gösterilebilir. Ermenilerin yarattığı karışıklıklarda Mamuratül-Aziz İngiltere Konsolos yardımcısının da etkisi olduğu Türk görevliler tarafından ifade edilmiştir. Osmanlı'nın bütün bu tepkisine rağmen Amerika, Thomas Herbert Norton'u A.B.D. Konsolosu olarak göndermiştir.

¹. Frederick Davis Greene, *The Armanian Crisis in Turkey*, New York, 1895, s. 163,165.

². Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'ta ki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 247.

³. Erdal Açıkse, *a.g.t.* s. 250.

T.H. Norton, uzun süre Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmamıştır. Buna rağmen Norton, konsolosluk bölgesini gezebilmek ve bölge hakkında bilgi sahibi olmak için bir gezi izni alınması, konsolosluğun haberleşme servisinin ihtiyaçlarının karşılanması ve konsolosluğun döşenmesi işleri ile meşgul olmuştur. Türkiye'ye gelir gelmez resmen tanınmış bir görevli gibi hareket etmiştir.

Norton, resmi tanınma süresinin bir kısmını İstanbul'da geçirmiş bu nedenle ilk raporlarını da İstanbul'dan göndermiştir. Harput Konsolosu çalışmalarına hiç vakit kaybetmeden başlamıştır.

Norton'un, Amerika tarafından Harput A.B.D. Konsolosu olarak atanmasını teklif eden tebliğ 12 Haziran 1900 tarihli'dir. Norton kendisine duyulan güveni haklı çıkarmak için gayret göstereceğini 14 Haziran 1900 tarihli 1 No'lu raporunda ifade etmiştir.

Amerika Konsolosu Norton'un görevi ile ilgili seyahat yapmasına imkan verecek bir tezkere ya da seyahat izninin Osmanlı yöneticilerinden alınması gerekiyordu. Bu seyahat izninin sağlanmasından önce herhangi bir gecikme ile karşılaşılabilirdi ve Osmanlı hükümetinden bu iznin alınmasının zaman alacağı konusunda Norton'a bilgi verilmişti⁴.

İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Thomas H. Norton Harput Konsolosluğunun tanınması için hem sefarethane ile işbirliği yapmakta hem de kişisel gayret göstermektedir.

Norton ilk olarak A.B.D. Harput Konsolosluğunun haberleşme servisi için Amerika'dan para gönderilmesini istemiştir. Bunu yaparken de Harput Konsolosluğu ile aynı dönemde kurulmuş olan Erzurum Konsolosluğuna gönderilen miktarın aynı istenmiştir. Harput Konsolosluğunun döşenmesi için harcanacak paranın Akdeniz'deki Avrupalı güçlerin konsoloslukları ile A.B.D. Harput Konsolosluğunun kıyaslanması imkanını doğuracağını belirterek konsoloslukların Amerika'nın gücünün bir göstergesi olduğunu ortaya koymuştur⁵.

Norton'un bu ilk raporundan Erzurum Konsolosluğunun maddi bakımdan iyi durumda olduğunu ve kendi konsolosluğunun da hiç değilse Erzurum'daki konsolosluk

⁴ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 1, 14 Haziran 1900.

kadar iyi olmasını istediğini öğrenmekteyiz. Harput Amerikan Konsolosu isteklerini hep Erzurum Konsolosluğu ile kıyaslayarak bildirmiştir. Erzurum konsolosluğunda olduğu gibi konsolosluğu için de bir daktilo istemiştir.

Bu ilk raporun sonunda konsolosluk binası ile ilgili çalışmalara başladığını görmekteyiz.

A.B.D. Harput Konsolosu Norton, 4 Temmuz 1900'de New York'tan İstanbul'a vapurla gelmiştir. Bu dönemde "A.B.D. Başkonsolosluğu İstanbul Türkiye" adresini kullanmıştır⁶.

Norton'a 23 Haziran 1900 tarihinde ulaşan rapor Harput Konsolosluğu için belirlenen ödenekleri göstermektedir. Buna göre;

300 Dolar; mobilya için

50 Dolar; bayrak direği ve diğer gereçler için

400 Dolar; gelecek mali yıl için tercüman ve korumalara

600 Dolar; aynı dönem boyunca haberleşme servisine ayrılmıştır⁷. Harput Konsolosluğunun donatımı hakkında genel talimat veren ilk rapor 25 Haziran tarihli ve 2 no'ludur. Bu raporda ayrıca korumaların üniformaları için 100 dolar ödenek ayrıldığı belirtilmiştir⁸. Norton bu ödeneklerle ilgili olarak şunu ifade etmiştir "Bir Doğu ülkesinde resmi temsilimizin itibarına uygun olarak çeşitli ödeneklerin harcanmasında çok dikkatli davranılacaktır."

Bu tür ödenekler belirlenmiş ve bildirilmiş olmasına rağmen Norton, mobilya ve koruma üniformaları için belirlenen miktarlarda değişiklik yapıp yapılmayacağını öğrenmek istemiştir. Konsolosluk için ayrılan ödeneklerle ilgilendiği sırada Harput Konsolosu tezkere, seyahat izni ya da Türk pasaportu sağlanması yönünde yapılan çalışmalara hız verilmesi için Amerikalı görevlilere uyarıda bulunmuştur. Bu da Norton'un bir an önce görev yerine gitmek istemesi ve görev bölgesini gezerek tam bilgi ve tecrübe elde etmek istediğini göstermektedir. Bunun için de bir seyahat izni ya da pasaport gerekmekeydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde bu tür bir gezi veya yolculuk için

⁵. American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 1, s. 4, 14 Haziran 1900.

⁶. American National Archives, T.579, Rol.1, No. 2, 21 Haziran 1900.

⁷. American National Archives, T.579, Rol.1, No. 3, 27 Haziran 1900.

izne gerek vardı. Norton da bu konuda Departmanın bir an önce gerekli işlemleri yapmasını istemiştir.

Bu arada konsolosluğun donatımı ile ilgili işleri ihmal etmemiştir. Örneğin 1898'de Dahiliye Şubesi tarafından çıkarılmış ve tarihi büyüme gösteren bir Amerika duvar haritasını Harput Konsolosluğu için istemiştir. Bir de Hidrografik Dairesi'nin çıkarmış olduğu, haberleşme rotalarını gösteren ve Başkonsoloslukta da bulunan bir dünya haritasını da

istemektedir⁹. Konsolos T.H. Norton, 29 Temmuz 1900'de İstanbul'a ulaştığı sırada Başkonsolos Dickinson'un yerine vekil olarak Frank Duley bakmaktadır. Başkonsolos Frank Duley'in emriyle Norton'un bagajı gümrükten geçirildi ve Duley, Norton'un kalması için Rumeli Hisarı'nda kendi konağına bitişik bir yer sağladı¹⁰.

Bu tarihten sonra Norton'un Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanınması için gerekli çalışmalar başladı.

Norton bu dönemde Samsun ve Sivas konsoloslukları ile ilişki kurdu, kendisine özellikle elçi vekili Duley, eş dost edinme imkanı sağladı, tecrübe kazandırdı ve işini kolaylaştıracak nasihatlerde ve özel yardımlarda bulundu.

1.1. Konsolosluğun Açılışı ve Resmi Olarak Tanınması

A.B.D. Harput Konsolosluğunu Osmanlı Devleti'nin resmen tanınması için Amerikalı görevliler ve Başkonsolosluk tarafından çalışmalar Norton'un konsolos olarak atanması ile başlamış, Norton İstanbul'a varmadan önce devam etmiş ancak uzun süre bu tanınma sağlanamamıştır. Bununla beraber Norton çalışmalarına aralıksız devam etmiştir.

Harput Konsolosluğu ile ilgili bütün projelerin giderini Bible House üstlenmiştir. Bu kuruluşun hazinesinden konsolosluk faydalanmıştır. Norton, Bible House'nin Harput'ta bir banka ya da banka şubesi olmadığını ifade etmektedir¹¹.

⁸ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 3, 27 Haziran 1900.

⁹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 4, 27 Haziran 1900.

¹⁰ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 6, 31 Temmuz 1900.

¹¹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 6, s.2, 31 Temmuz 1900.

25 Ağustos 1900'de Norton halen İstanbul'da tutulmakta idi. Bu dönemde elçi vekili olan Griscom Osmanlı Hükümetinden resmi tanınmanın gerçekleşmesini talep etmiştir. Bu konudaki faaliyetlere sabır ve ısrarla devam edilmiştir¹².

Ancak Osmanlı Sultanı bölgede Amerika konsolosluklarının kurulmasından ve sayılarının artmasından rahatsız olmaktadır. Girişte de bahsedildiği üzere bölgede çıkan Ermeni ve Kürt olaylarında konsoloslukların rolünün olması Osmanlı Devleti'ni bu düşünceye sevk etmişti.

Norton tanınmanın gecikeceğinin farkındaydı. Bu nedenle hiç değilse görev bölgesine hemen gidebilmek ve bu tanınma süresini orada geçirmeyi istemekteydi¹³. Bu konuda özellikle elçi vekili Griscom çabaların hızlandırılması gerektiğini hissetmekte, bu şekilde hükümetin kararını vermesinin çabuklaşacağını belirtmekteydi. Seyahat izni alma konusunda Fırat Koleji Başkanı ve Harput'taki Amerikan Kolonisinin lideri Gates de elçi vekilini desteklemekte idi¹⁴.

Ancak Gates, resmi tanınma olmaksızın yapılacak çalışmaların konsolosluğun ve Norton'un prestijini çok ciddi şekilde zarara uğratacağını düşünmektedir. Bu görüşlerini Gates, Norton'a iletmış Norton da bunun etkisi ile tanınmayı İstanbul'da beklemiştir¹⁵.

Bu arada Harput Amerikan Kolonisi üyeleri uzun süredir kurulmasını istedikleri konsolosluk için gösterilen çabaları takdir etmekte ve hiçbir güçlükten kaçmayacaklarını Norton'a yazmaktadırlar.

16 Ekim 1900 tarihli raporunda Norton halen İstanbul'da tanınmayı beklediğini ve bu konuda Bab-ı Ali ile yapılan görüşmelere hız verildiğini belirtmektedir. Bununla beraber Norton, bölgedeki din ve millet temsilcileri ile ilişki kurmakta özellikle Türk görevliler ve Amerika ile iş bağlantıları kurmasını istediği önemli tüccarlarla iyi ilişkiler temin ederek işini kolaylaştırmaya ve çalışmalarının faydalı olmasına gayret sarf etmekteydi¹⁶. Henüz resmen tanınmamış olmakla birlikte Harput'ta bulunan Amerikalılar konsolosa samimi bir karşılama yapacaklarını bildirmektedirler.

¹² American National Archives, T.579, Rol.1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

¹³ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

¹⁴ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

¹⁵ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

¹⁶ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 12, 16 Ekim 1900.

T.H. Norton, resmi tanınmanın gecikmiş olmasını Osmanlı Devleti'ndeki diplomatik prosedürün yavaşlığına bağlamaktadır. Aynı zamanda Harput Konsolosu, Türk görevlilerle kurduğu iyi ilişkiler nedeniyle rahat hareket etmekteydi. Norton tanınma için gerekli "Sultan İradesi" nin gecikme olmadan verileceğini Baş Mabeyinci'den öğrenmişti¹⁷.

Norton'un tanınmasının beklenenden uzun süre alması üzerine Amerikalı görevliler, onun bu süreyi Harput'ta geçirmesine karar vermişlerdir. Böylece yerel yöneticiler tanınacak ve oradaki halkla ilişkiler belli bir düzene girecekti. Bu sırada Sadrazam, Harput'ta bir Amerikan Konsoloslugu kurulması için ortada hiçbir zorunluluğun olmadığını ileri sürmüştü ve konsolosu tanımayı reddetmiştir. Ancak bu muhalefetin kuvvetli olmadığı, ısrarcı ve faal bir çaba karşısında tanınmanın sağlanabileceği birkaç bakan ve Türk Dış İşleri Bakanlığı'ndaki Norton'un arkadaşları tarafından ifade edilmişti¹⁸. Görüldüğü gibi Norton Türk görevlilerle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde resmi tanınmanın mutlaka sağlanacağından emindi.

A.B.D., Osmanlı Devleti ile daha önce yapmış olduğu Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın sağladığı imtiyazlar ve hakların bilincinde olarak Harput'ta bir konsolosluk kurma hakkının tanınmasının mümkün olmadığına inanmamaktaydı. Nitekim yerel basın da Amerika'nın yeni konsolosluk kurmaya kesinlikle karar vermiş olduğu yönünde açıklamalar yayınlanmış ve nihayet Norton'a "Harput A.B.D. Konsolosu" olarak seyahat edebilmesi için gerekli pasaport verilmişti¹⁹.

Herbert Norton, Harput'a Sivas üzerinden gitmiştir ve Harput'a varana kadar durakladığı her yerde kendisine resmen tanınmış konsoloslara gösterilen saygı ve nezaket gösterilmiştir. Thomas H. Norton 14 Aralıkta Sivas'taydı. Ancak yeni yılı Harput'taki Amerikan Kolonisi ile kutlamak istiyordu. Bu nedenle hemen yola çıkmak niyetindeydi. Konsolos Norton Türk yöneticilerin kendisine karşı tavırlarını şöyle dile getirmektedir; "Türk yöneticilerin, henüz tanınmadan gelmeme rağmen yol boyunca bana görevlerine devam etmekte olan konsoloslara gösterdikleri saygı ve nezaketi göstermelerinden çok mutluyum." Ayrıca Norton'a sanki resmen tanınmış bir konsolos

¹⁷ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 12, 16 Ekim 1900.

¹⁸ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 13, 1Aralık 1900.

gibi davranıldığını gösteren örneklerden biri de Samsun'da gümrük görevlisinin Norton'a ait yirmi altı paketi incelemeden geçirmesidir²⁰.

Harput Konsoloslugu resmen 1 Ocak 1901'de açıldı. Konsolosluk binası olarak da İstanbul'daki sefarethanenin istekleri ve buradaki Amerikan Kolonisinin düşünceleri de göz önünde bulundurularak Mezire'de valinin ofisinin birkaç adım uzağında bir ev seçildi. Norton, eskiden Harput'un stratejik durumundan dolayı bölgenin idari ve ticari merkezi olduğunu belirtmekte ancak uzun zamandır böyle olmadığını ifade etmektedir. Mezire 1895 olaylarından beri ve özellikle ticari öneminin hızla büyüdüğü dönemde vilayet merkeziydi. Bunun yanı sıra Amerikan Kolonisi Harput'un batı kenarına yerleşmişti. 1895 olaylarına benzer bir durumda

koloniyi korumak maksadıyla konsolosluğun koloniye yakın olması düşünülmüştür. Bütün bu sebeplerle Norton, Mezire'de o zamana kadar Harput İngiltere Konsolos yardımcısının oturduğu binayı kiralamıştır²¹.

Konsolosluk şehrin merkezine yakındı, konsolosluğun pencerelerinden Fırat Koleji ve Amerikan misyon binalarının görüldüğünü Norton 23 no'lu 8 Ocak 1901 tarihli raporunda anlatmaktadır. Konsolosluğun bulunduğu arazi Sarkis Efendi'nin mülküdür. Arazi kerpiç bir duvarla çevrili idi ve binaya bitişik iki bahçe vardı. Konsolosluk binası hakkında 23 no'lu raporda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır²². Binanın geniş ve bir konsolosluğun ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olduğunu yine Norton bu raporunda kendisi ifade etmektedir. Bu bina Harput'taki en gösterişli ve kullanışlı binalardan birisi idi. Binanın her odası bir iş için ayrılmış ve buna göre döşenmiştir. Bina bu haliyle etraftaki ve Anadolu'daki konsolosluklarla kıyaslanabilecek durumdaydı.

Konsolosluk binası ve arazisinin sahibi Sarkis Korukciyan Protestan bir Ermeni avukattı. Oğullarından ikisi Beyrut'taki Amerikan Kolejinde okumaktaydılar. Buradan da anlaşılacağı gibi Norton, bölgedeki Amerikan vatandaşları ve diğer yabancıların yardımları sayesinde işlerini kolaylaştırmış, onlar Norton'a her türlü yardımı yapmışlardır²³. Bina, Ocaktan başlanarak altı aylık bir dönem için alınmıştır. Kira miktarı

¹⁹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 13, 1Aralık 1900.

²⁰ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 16, 17Aralık 1900.

²¹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 19, 2 Ocak 1901.

²² American National Archives, T.579, Rol.1, No. 23, 8 Ocak 1901.

²³ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 23, 8 Ocak 1901.

üç ayda 17 TL. idi ve kira dönem sonunda ödenecekti, Sarkis Korukciyan da bütün onarım masraflarını karşılayacaktı²⁴.

Herbert Norton, bu arada konsolosluğun döşenmesi işine de devam etmekteydi. Örneğin Kieppert'in Anadolu duvar haritasını almak için izin istemiştir. Bu haritanın özelliği bölgenin ticaret ve nakliyat hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi vermesidir²⁵. Amerikan menfaatlerini geliştirmek için her türlü tedbiri almaktadır.

21 Kasımda Osmanlı Hükümeti bir fermanla konsolosluğu tanımıştır. 25 Kasımda evraklar resmen Genel Valiye sunulmuştur. Böylece resmi ilişkiler dönemi başlamıştır. Yine aynı gün Amerikan Kolonisi Konsoloslukta Amerikan bayrağının çekilişinde hazır bulunmuş²⁶ ve Vali konsoloslukta akşam yemeğine katılmıştır. Böylece Norton ciddi hiçbir problemle karşılaşmadan bölgedeki resmi faaliyetlerini başlatmış oluyordu²⁷.

Norton'un tanındığı, validen sonra Mamuratül-Aziz kadısına bildirildi. Norton resmen tanınır tanınmaz Harput ve civarındaki siyasi olaylar hakkında bilgi toplamaya, Amerikan kolonileri ile ilişki kurmaya başlamıştır. Norton'un resmen tanınmış olması ona rahatça etrafındaki vilayetlere gidebilme ve bilgi toplayabilme imkanını vermiştir²⁸.

1.2. Konsolosluğun Personel Durumu

Konsoloslukta görev yapacak olanların seçimine daha İstanbul'da iken başlayan Norton özellikle kavaslar, tercümanlar ve haberleşme servisi üzerinde duruyordu. Zaten Norton'un raporları boyunca konsolosluktaki görevliler olarak öncelikle tercümanlar, haberleşme servisi ve kavaslardan bahsedilmektedir. Bu görevlilerin ücretlerinin belirlenmesi konusunda da Norton oldukça titiz davranmış, özellikle A.B.D.'den gelen ya da Gayr-i Müslim olan görevlilerin, Harput'taki konsoloslukta görev yapmalarının sağlanması için maaşlarının çekici olmasını istemiştir. Yine göze çarpan diğer bir özellik

²⁴ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 32, 24 Ocak 1901.

²⁵ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 73, 26 Kasım 1901.

²⁶ Bkz. Resim 1.

²⁷ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 59, 24 Haziran 1901.

²⁸ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 78, 25 şubat 1902.

Gayr-i Müslimlerin maaşlarının Müslüman görevlilerden fazla olmasıdır. En fazla ücreti ise tercümanlar almaktadır. Görevliler seçilirken dikkat edilen diğer bir husus tecrübeli olmalarıdır. Onların konsoloslukta görev yapabilecek yeteneklere sahip olmaları, güvenilir olmaları gerekmektedir. Bunun içinde özellikle tavsiye mektupları göz önünde bulundurulmaktadır. Konsoloslukta görev yapacak kimseler Norton tarafından Başkonsolosluğa bildirilmekte ve buradan onay alındıktan sonra göreve başlamaktaydılar.

Norton 10 Ocak 1901 tarihli 25 no'lu raporunda tercüman ve korumalar için 600 dolarlık ödenek istemektedir.

Norton'un 24 Haziran 1901'de gönderdiği rapora göre haberleşme servisinde görev yapanlar;

1. Bekir Tchooush, 5 Ocak 1901 22 no'lu raporla atandı.

2. Pala Bekir, 5 Ocak 1901 22 no'lu raporla atandı.

3. A.B.D. Konsolosluğu Avedis Mugguirditchian, 43 no'lu Mart 1901 tarihli raporla tayin edildi.

Aylık maaşları ise şu şekildedir:

Bekir Tchooush, 3 TL. ya da 14,30 dolar

Pala Bekir, 4 TL. ya da 12,60 dolar

Avedis Mugguirditchian, 4 TL. ya da 17,60 dolar.

Bir tercümanın kolej mezunu olması, önceden başarılı işler yapmış olması Amerikan kolonisi ile iyi ilişkilerinin olması ve Amerikan iş teknikleri konusunda eğitim almış olması, gerekli dil bilgisi ve yeteneğine sahip olması maaşının yüksek olmasına sebep olmaktadır²⁹.

Departmanın ayırdığı ödeneğin azlığı görevlilerin istifasına sebep olmaktadır. Ayrıca Harput'a getirilen malların fiyatlarının yüksek olması geçimi zorlaştırmaktaydı. Özellikle de Harput kadar iç bir bölgeye yetenekli bir kimseyi ailesi ile birlikte getirebilmek için güçlü bir teşvik lazımdı. Bu nedenlerle Norton tercümanların maaşlarının yüksek olmasını istiyordu³⁰.

²⁹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 82, 12 Mart 1902.

³⁰ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 92, 26 Kasım 1902.

Norton, konsolosluğun açıldığı 1 Ocak 1901'den 2 Şubat 1904'e kadar bir konsolos yardımcısı atamadı. Bu durum Norton'un görevinin son dönemlerine kadar devam edecekti. Norton'u bir yardımcı atamaktan alıkoyan sebeplerden birisi Osmanlı Hükümeti'nin konsolosluk yöneticilerini tanımakta gösterdiği isteksizlikti³¹.

Ancak 110 no'lu raporunda Norton, bir yıl önce Harput'ta yerleşmiş olan H.H. Atkinson'un bu görev için yeterli olduğunu ifade etmiştir. Dr. Atkinson için "Zorunlu durumlarda bir konsolosun yerine geçmesi ve onun görevlerini üstlenebilmesi için gereken dil, edebiyat ve diğer niteliklere sahip" olduğunu söylüyordu. Fakat bunu sadece Norton'un istemesi yeterli değildi. Konsolosluğa atanacak görevlilerin daha önce de ifade edildiği gibi Amerikan kolonisi ve başkonsolosluk tarafından da kabul görmesi icap ediyordu. Doktor Henry Herbert Atkinson'un konsolos yardımcılığına atanması için dilekçe ve Amerikan kolonisi kıdemli üyesi H.N. Barnum ve Fırat Koleji başkanı H.H. Riggs'den gelen tavsiye mektupları 110 no'lu raporun ekinde bulunmaktadır.

Dr. Atkinson, American Board of Commissioners for Foreign Mission'un himayesi altında gönderilmişti. Yani A.B.D. konsolosluğu misyonerler de işbirliği içinde çalışmaktaydılar. Hatta misyonerler önemli görevlere getirilmiş böylece çok daha rahat ve etkili bir şekilde çalışmışlardır. Ancak Atkinson'un adaylığı onu buraya gönderen A.B.C.F.M. ile yapılan görüşmeden sonra kabul edilmedi³².

A.B.D. Harput Konsolosu Norton'un yaptığı gibi diğer konsolosluklar da birer misyon merkezi halinde çalışıyorlar sadece diplomatik ilişkilerin yürümesiyle ilgilenmiyorlardı. Bunun yanı sıra menfaatlerinin gerçekleşmesi için Amerikan nüfuzunun genişlemesi için çalışan misyonerlere her türlü desteği veriyorlar, onlara konsolosluklarda resmi görevler sağlamaya uğraşıyorlardı. Konsoloslukta görev yapan Müslümanlar bile Gayri Müslimler tarafından tavsiye ediliyorlardı. Böylece A.B.D.'ye bağlı görevliler konsolosluk kadrosunu oluşturuyordu.

Konsolosluğun en önemli sayabileceğimiz görevlilerden biri tercümandır. Tercümanların çok yetenekli, gerekli dil bilgisine sahip olmaları ortak özellikleridir. Konsolosluk tercümanının genellikle tanınmış bir gayri müslim aileden gelmesine, Amerikan kolonisi ve diğer yabancı misyonlarla iyi ilişkilerinin olmasına dikkat edilmekteydi.

³¹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 110, 2 Şubat 1904.

Norton'un 10 Ocak 1901 tarihli 25 no'lu raporunda, mevcut tercümanın bir kolej mezunu olduğu ve onun tercüme ettiği bir Amerikan ders kitabının Anadolu'daki Amerikalıların çoğu tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir.

Konsolosluğun ilk tercümanı genç bir Rum'du. Robert Kolej'de Türkçe eğitimi veren iyi bir dilci idi. Aynı zamanda Manastır'da Rum Konsolosluğunun bir yıl tercümanlığını yapmış, Amerikan kolonisi ile iyi ilişkiler kurmuştu³³.

Yeteneklerinin ve tecrübelerinin bilinmesine rağmen diğer görevlilerin seçiminde izlenen yol tercümanın seçiminde de izleniyordu. Harput'taki nüfuzlu vatandaşlar ve hükümet görevlilerinden tavsiye mektupları dikkate alınmaktaydı.

21 Aralık 1900 tarihinde Norton konsolosluğa bir başka tercüman atamak için izin istemektedir. Atanacak kişi John Demetreus Stephanidis hakkındaki tavsiye mektuplarından biri Türkiye'deki Amerikan misyonunun hazinedarı W. Peet ve diğeri W. Peet'in yardımcısı O.S. Heizerden'dir³⁴.

Bu, her iki kişi de Türkiye'de hemen hemen bütün Amerikalılar tarafından tanınmakta ve saygı görmekteydiler, yani onların tavsiyeleri oldukça geçerliydi.

Görüldüğü gibi konsolosluğun en önemli görevlilerinden bir olan tercümanların seçiminde misyoner kuruluşları ile direkt ya da dolaylı bağlantıları olan kişiler tercih edilmekteydi. Bunun yanı sıra dikkat edilen diğer bir özellik tercümanın önceden başarılı çalışmalar yapmış olmasıydı. John Demetreus Stephanidis de imparatorlukta Yunan okullarında kullanılmak üzere Doğu milletleri tarihini modern Yunanca'ya çevirmişti. Stephanidis'in maaşı ayda 44 dolar = 10 TL. olarak belirlendi. 17 no'lu raporun ekinde Stephanidis'in dilekçesi bulunmaktadır. Stephanidis, Türkiye'deki Amerikan misyon merkezlerinden biri olan İstanbul, Bebek'te oturmaktaydı ve İstanbul, Arnavutköy doğumluydu. Onun İstanbul'dan oldukça uzak mesafedeki Harput'ta görev kabul etmesine karşılık maaşı yüksek tutulmuştu.

Tercümanlar birden fazla dil bilmekteydiler. Stephanidis'in okuyabildiği, yazabildiği ya da konuşabildiği yabancı diller şunlardı; Türkçe, Yunanca, İngilizce,

³² American National Archives, T.579, Rol.1, No. 120, 2 Mayıs 1904.

³³ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

³⁴ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 17, 21 Aralık 1900.

Fransızca, Almanca. Ayrıca Stephanidis 1897 yazında İstanbul, Amerikan Bible House'de çalışmıştı³⁵.

Norton'un raporlarından adını öğrenebildiğimiz bir diğer tercüman Kevork Kayarian'dır. Kayarian, Fırat Koleji mezunu ve kolejın öğretim kadrosunun bir üyesidir. Kayarian, konsolosluğun Ermenice tercümanlığını yapacak ve Türkçe yazışmalarda yardımcı olacaktı. Kayarian, konsolosluğun baş tercümanı olarak atanmıştır. O, Ermenice bilgisinden faydalanılmak üzere ikinci tercüman sıfatıyla alınmıştır. Kayarian hakkındaki tavsiye mektupları ise Fırat Koleji Başkanı Gates ve Elsworth Huntington'dan gelmiştir. Raporun ekinde tavsiye mektupları ve Kayarian'ın dilekçesi bulunmaktadır³⁶. Fırat Koleji öğretmeni Huntington'un mektubundan anlaşıldığına göre Kayarian, kendi dili Ermenice haricinde mükemmel bir İngilizce ve Türkçe bilgisine sahipti. Ayrıca Kayarian'ın doğduğu ve yaşadığı yer olması nedeniyle bölgelerin geleneklerine ve dillerine alışkındı, Harput'taki Amerikalıların güvenini kazanmış olduğu da ifade edilmiştir.

Görevinden ayrılan John Stephanidis'in yerine George Chevond alındı. Chevond, önceden konsolosluğun haberleşme servisinde çalışmıştır. Bu nedenle ofis çalışması konusunda tecrübeliydi. İngilizce bilgisini hızla geliştirmekte olan ve resmi haberleşmeden anlatıma Türkçe'ye son derece hakim olan birisiydi. Aynı zamanda vilayet yöneticileri ve yabancı koloni tarafından sevilmekteydi. Chevond'un babası mimardı, ailesi Ameno-Katoliklere mensuptu³⁷.

Konsolosluk görevlilerinin Türk yöneticiler tarafından tepkiyle karşılanmamasına dikkat edilerek kurulacak resmi ilişkilerde doğrudan görev yapacak olan tercümanların işlerini kolay yürütebilmeleri, aynı zamanda sevilen ve saygı gören kimselerin konsoloslukta görev yapmaları sayesinde konsolosluğun prestijinin yükselmesi sağlanıyordu.

Chevond'un da özellikle vilayet yöneticileri ile olan iyi münasebetleri onun tercümanlığının onaylanmasında önemli bir etken olmuştu. Vali yardımcısı Ohannes Efendi ve Harput Capuchin (Fransız) misyonu lideri Father Raphael tavsiye mektupları göndermişlerdi.

³⁵ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 17, Ek 1, 21 Aralık 1900.

³⁶ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 21, 5 Ocak 1901.

³⁷ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 91, 26 Kasım 1902.

Buraya kadar verilen örneklerden anlaşılacağı gibi konsolosluk tercümanı olmak için birkaç dil bilmek yeterli değildi. Her şeyden önce göreve müracaat eden kişinin Harput'ta bulunan yabancılarla ve vilayet yöneticileri ile iyi ilişkiler içinde, onların güvenini ve saygısını kazanmış olması gerekiyordu. Bunun yanı sıra önceden yapmış olduğu başarılı tercüme çalışmaları, öğrenim görmüş olduğu okul dikkate alınmaktaydı. Tercümanlar, genellikle Amerikan misyonunun vazgeçilmez unsurları olan kolejlerde yetişmiş ve o kolejlerde çalışan kimseler arasından seçilmişlerdir. Ayrıca tavsiye mektuplarından anladığımız kadarıyla tercümanlar yabancı misyonla da ilişkisi olan kişilerdi.

Konsolosluğun haberleşme servisinde çalışan, haber götürüp getiren ya da koruma görevi yapanlara kavas denilmekteydi. Konsoloslukta Ermeni kavaslar istenmemekle beraber³⁸ konsolosluğa faydası olacağına inanılan Ermeniler de zaman zaman kavas olarak alınabilmekteydi. Konsolosluğa alınan bütün görevliler için geçerli olan kurallar kavaslar için de geçerliydi. Yetenekli ve iyi görünüşlü, ata binebilen, silah kullanabilen kimseler olmalıydılar.

Norton'un raporlarında adı geçen kavaslardan bir kaçından söz edebiliriz; 7 Mart 1901'de Avedis Migguirditchian kavas olarak atanmıştır. Migguirditchian, Yozgatlı idi. Kendisini Komser Ömer Mümtaz Bey ve yardımcısı Stephan E.Arpiarian tavsiye etmişlerdir. Maaşı, aylık 4 TL. olarak belirlenmiştir. Kavaslar daha çok koruma işi yaptıklarından önceden polis ya da askeri teşkilatta çalışmış kimseler tercih edilmekteydi. Aynı zaman kavasların sadık ve güvenilir kimseler olmaları isteniyordu.

Kavaslar hastalandıklarında ya da göreve devam edemeyeceklerinde hemen yerlerine yenileri atanırdı. Örneğin, Bekir Tchaush ve Avedis Migguirditchian hastalandıklarında yerlerine Çavuş Osman ve George Chevond atandı. Kavaslar genellikle Kürt ya da Türk kökenli idiler.

Kavas olarak adı geçen Ermeniler, haberleşme servisinde ofis çalışması yapıyorlardı. Onlar böylece Ermenice yazışmalarda ve Ermenilerle pazarlıklarda faydalı oluyorlardı. Chevond'un tercüman olması üzerine yerine Hagop K. Tertzag atandı. Tertzag, Protestan bir Ermeniydi³⁹. Ermeniler kavas olarak atansalar bile aslında tam manasıyla kavas olarak çalışmıyorlardı. Koruma görevi ya da dışarıya haber götürme

³⁸ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 43, 7 Mart 1901.

işlerini Müslümanlar yapıyorlardı. Kavashğa atanan Ermeniler ise ofiste çalışıyorlardı. Tertzag da tıpkı Chevond gibi iyi eğitim görmüş ve Ermeni halkla sözlü ya da yazılı ilişkilerde yardımcı olabilecek birisi idi. Denilebilir ki bu şekilde atanan Ermeniler aslında tercümanlığa hazırlanıyorlardı.

Konsolosluğa 1904 yılının ortalarına kadar bir yardımcı atanmamıştır. Norton'un daha önce konsolos yardımcısı olmasını istediği Atkinson, A.B.C.F.M. ile bağlantıları nedeniyle bu göreve atanmamış daha sonra ise Norton, bir yardımcı atanması isteğinde bulunmamıştır. Bu dönem içerisinde A.B.D. konsolosu, gezi yapmak ya da başka sebeplerle bölgesinde bulunmadığı zamanlarda genelde İngiliz Konsolos Yardımcısını yerine vekil olarak bırakıyordu.

Norton'un Ekim 1904 tarihli 137 no'lu raporunda nihayet Konsolos Yardımcısı olarak Amerikalı misyoner Ernest Riggs'in atandığı görülmektedir. Norton bulunmadığı zamanlarda yerine bakacak olan Riggs, önceleri İngilizce danışmanı olarak gelmiştir. Raporda Riggs hakkında verilen diğer bilgileri şöyle sıralamak mümkündür; Amerika Princeton Üniversitesi mezunu, babası Merzifon'daki Anadolu Koleji Profesörü idi. Riggs Diyarbakır'dan Harput'a üç yıllığına gönderilmişti.

Böylece konsolos yardımcısının da temin edilmesi ile T.H. Norton daha rahat bir şekilde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki gezilerini yapma fırsatı bulmuştur. Ancak konsolos yardımcısı daha çok rutin işlerin yapılmasını kontrol etmiş, Amerikan menfaatlerine yönelik çalışmalar yine konsolos tarafından yürütülmüştür.

Asıl konsolos yardımcısı olarak Fırat Kolejinin coğrafya öğretmeni Amerikalı misyoner Elsworth Huntington atanmıştır⁴⁰.

Görüldüğü gibi konsolosluk görevlilerinin Amerikan eğitim-öğretim merkezlerinde yetişmiş, çalışmış kimseler arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Böylece konsolosluğun misyon merkezleri ile olan sıkı diyalogu, birbirlerine verdikleri destek gözler önüne serilmiş bulunmaktadır.

22 Kasım 1905 tarihinde konsolos olan Evan Young, konsolosluğa ulak olarak Garabed Bedrossian'ı almıştır⁴¹.

³⁹ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 90, 11 Ekim 1902.

⁴⁰ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 142, 24 Aralık 1904.

⁴¹ American National Archives, T.579, Rol.2, No. 3, 22 Kasım 1905.

Bu dönemde konsolos yardımcısı Ernest Riggs'tir. Ernest Riggs'in atanma belgesi 6 Aralık 1904 tarihlidir. Fırat Koleji eğitmenlerinden olan Ernest Riggs'in konsolos vekili olarak atanmasının sebebi konsolosun yokluğu sırasında bölgedeki Amerikan kolonisinin işlerinin aksamasını engellemektir. Norton'un 1903 yazında Muş, Bitlis ve Van'a yaptığı seyahatler sırasında yaklaşık iki ay konsolosluğun işleri ile İngiltere konsolos yardımcısı ilgilenmiştir. Böyle bir boşluğun yaşanmaması için Knapp, Princeten Koleji mezunu Riggs'in, bölgenin dili ve adetlerini de iyi bilmesi sebebi ile konsolos yardımcısı olarak atanmasını önermiştir⁴².

1914'te konsoloslukta yine Türk kavaslar vardı. Bu dönemde konsolos Leslie Davis, daha önce de olduğu gibi titizlikle seçilmiş olan personelini kaybetmemek için çok çaba sarf etmiştir. Personel seçiminde gösterilen dikkat, bu dönemde A.B.D. ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin bozuk olması sebebiyle artmıştır.

Davis, Harput'a vardığında konsolosluğun üç kavasının Türk Hükümeti tarafından askere alındığını ve konsolosluğun kapısına koruma olarak bir jandarma yerleştirildiğini ifade etmektedir. Konsolos, bu Türk jandarmayı yetersiz bulmuştur çünkü "Kavaslar İngilizce konuşan ve yıllardır konsolosluğun hizmetinde çalışan kimselerdi" Konsolos Leslie Davis, iki yıl boyunca kavasları askerlikten ve sınır dışı edilmekten kurtarmak için çalışmıştır çünkü onlar sadıktılar ve yerlerinin başkaları tarafından doldurulması imkansızdı⁴³.

Davis'in ifadelerinden öğrendiğimiz kadarıyla bu kavaslardan biri Numan Esadoğlu'dur. Bu kişi konsoloslukta çalışmaya başlamadan önce on altı yıl Türk ordusunda görev yapmış ve bu dönemde yaşı nedeniyle askerlikten muaf edilmişti. Numan Esadoğlu, tekrar orduya alındığında askeri inzibat olarak atanmış, dolayısıyla kentte kalmış ve her gün konsolosluğa gelebilmiştir. Diğer kavas Ahmet Tahiroğlu Mamuratül-Aziz ordusunda inşa işleri için görevlendirilmiş böylece o da konsolosluğa gelebilmiştir⁴⁴.

⁴² **American National Archives**, T.579, Rol.1, No. 137, 25 Ekim 1904.

⁴³ **Asbarez Daily**, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 8-10.

⁴⁴ **Asbarez Daily**, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 8-10.

Türkiye'de seferberlik ilan edildiği bu dönemde Hıristiyanlardan askerlikten muafiyet vergisi alınmaktaydı. Ancak bu süre içinde Davis ve Ermeni kavas Garabed Bedrossian Beyrut'taydılar. Konsolos, onun vergisini ödeyip askere alınmasını önlemeye çalışmışsa da bunu başaramamıştır. Aynı zamanda Leslie Davis'in raporundan, kavas Garabed'den tercüman olarak faydalandığını bunun dışında Türk lisesinden bir Ermeninin de yardımını aldığını öğrenmekteyiz.

Müslümanlar konsolosluga bu dönemde de sadece kavas olarak alınmaktaydılar. Bunların özellikle Türkler ve Kürtler arasından seçilmelerinin sebebi onların binicilik ve atıcılıktaki başarılarının yanı sıra bölgeyi yakından tanımları, bitişik vilayetleri gezmiş olmalarıydı. Konsolosun çıkacağı bir gezide kendisini koruyacak ve güvenli yolları gösterebilecek nitelikler kavaslarda aranmaktaydı. Bunun için en uygunu bölgede yaşayan Türkler ve Kürtlerdi.

Bu anlatılanlara örnek olarak Norton'un raporlarında adı geçen birkaç Müslüman kavası sayabiliriz; Norton konsolosluga ilk kavas olarak bir Türk'ü aldığını söylüyordu⁴⁵.

Çavuş Bekir, askerde çavuşluk rütbesinde bulunmuş bir Türk'tü. Harput ve çevresini iyi bilmekte ayrıca iyi bir binici ve avcı, hareketleri çevik birisi idi⁴⁶.

Burada göze çarpan bir diğer özellik Müslüman görevlilerin de Amerikan misyonuna yakınlık duyan kimseler olmalarıdır. Bekir Tchaoush 1895 olayları sırasında kasabamın Protestan Papaz tarafından ve Fırat Koleji Profesörü Barnum tarafından korunmuştu⁴⁷. Görüldüğü gibi kavas olarak dış hizmetlerde çalışsalar bile Müslüman görevliler de Amerika'ya kesinlikle ihanet etmeyecek kimseler olmalarına dikkat edilmekteydi. Kavaslara okur-yazar olup olmamalarına önem vermiyordu. Adı geçen bir diğer kavas Pala Bekir'dir. Bir Kürt olan Pala Bekir, güçlü ve silahlara alışkın, ayrıca eğitimliydi. Norton 22 no'lu raporunda onun özellikle çevre aşiretlerle ilişkilerde faydalı olacağını belirtmektedir.

Ayrıca kavaslara, Amerika kolonisi üyelerinden hizmet karşılığı bahşiş alamazlar, görevleri dışında konsolosluktaki herhangi bir başka işe çağırıldığında ücret alamazlardı⁴⁸.

⁴⁵ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 90, 11 Ekim 1902.

⁴⁶ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 31, 23 Ocak 1902.

⁴⁷ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 22, 5 Ocak 1901.

⁴⁸ American National Archives, T.579, Rol.1, No. 31, 23 Ocak 1902.

2. ERZURUM AMERİKAN KONSOLOSLUĞUNU AÇMA GİRİŞİMLERİ

Amerika, bağımsızlığını kazandıktan sonra, bağımsızlığının korunması için ya da farklı bir ifade ile ülkenin Avrupa'ya yem olmasını önlemek amacı ile kendi içine kapanma ilkesini benimsemişti. Bununla birlikte menfaatlerini gerçekleştirmek gayesiyle cemaat faaliyetlerine yöneldi. Bu şekilde menfaat bölgeleri üzerinde emellerinin gerçekleşmesine yönelik siyasetini uygulayabilecekti. Bunun için de Amerikalı misyonerlerin yoğunlaştığı yerlerde konsolosluklar kurmayı benimsemiştir.

Bu konsolosluklar eliyle devlet olarak karışmaması gereken konulara misyoner kuruluşlarının Amerikan sermayesi ile kurulduğunu öne sürüp Amerikan yatırımlarının koruyuculuğunu üstlenip ülkenin iç işlerine karışabilecekti⁴⁹.

Türkiye'de Ermeni olaylarının yaşanmaya başladığı sıralarda Amerika Ermeni meselesi açısından iki önemli bölge olan Harput ve Erzurum'da konsolosluklar açarak bu karışık dönemde mümkün olduğunca Amerikan çıkarlarını sağlamak ve genişletmek istemiştir. Ayrıca bölgede yaşanan olaylar en yakından konsoloslar tarafından izlenebilir ve resmi ağızdan bilgi sağlanmış olurdu.

3 Ocak 1895'te Amerikan Senatosu'na Harput'a konsolosluk kurulmasını öneren mektupta Erzurum için de aynı şey istenmişti. Sivas'ta açılmış olan Amerikan Konsolosluğunun faydası görüldükten sonra Erzurum'da da konsolosluk açma girişimleri başlamıştır.

Osmanlı Devleti topraklarındaki konsolosların misyonerlerle işbirliği içinde çalışmaları hatta konsoloslukların onların koruyuculuğunu üstlenmiş olması ve Ermeni olaylarında kışkırtıcı rol oynamaları sebebiyle hassas bir konumda bulunan Erzurum'da Amerikan konsolosluğu açılmasını istememiş ancak 1830 Ticaret Anlaşması hükümleri nedeniyle buna engel olamamıştır.

İlk raporlarda imzası olan R.S.Wiltonyr, Erzurum konsolosu olarak atanmıştı. Wiltonyr ve Hunter birlikte Türkiye 'ye gönderilmişlerdi. Her ikisi de İstanbul'da uzun süre tanınmayı beklemişlerdir. Tanınmayı bekledikleri süre içinde Trabzon'a gitmişler⁵⁰

⁴⁹ Seçil Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü*, A.Ü. , Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs 1988, Yıl 1, S.1, s. 3-11.

⁵⁰ *American National Archives*, T.568, Rol.1, C.1, 5 Ağustos 1895.

oradan görev yerlerine hareket etmeyi planlamışlardır. Bu süre içinde sefarethane, Bab-ı Ali'nin onları konsolos olarak tanımalarını umut etmekteydi.

Wiltonyr, tanınmayı beklediği İstanbul ve Trabzon'dan ilk raporlarını göndermeye başlamıştır. Bu dönemde Wiltonyr ve Hunter'a İngiliz konsolos yardımcısı Loungworth yardımcı olmuş, onları misafir etmiştir.

R.S. Wiltonyr, Trabzon'dan gönderdiği 9 Ekim 1895 tarihli raporunda, tanınmanın sağlanması için gerekli hazırlıklar yapılana kadar kendilerinin beklemesinin uygun bulunduğunu ve bu hazırlıklar yapılmadan tanınmanın sağlamayacağını ifade etmiştir. Bu sürecin uzamasını Wiltonyr güçsüzlük olarak değerlendirmektedir.

Osmanlı Devleti Hunter ve Wiltonyr'i konsolos olarak tanımamıştır.

Nihayet 6 Mayıs 1896'da Erzurum konsolosluğunu Leo Bergholz gönderilmiştir⁵¹.

Leo Bergholz, daha New Rochello'da iken raporlar göndermeye başlamıştır. Bu raporlarda konsolos olarak atandığını ve göreve bağlılığını ifade etmiştir. Daha sonra bir Fransız vapuru ile direk İstanbul'a gideceğini ve bunun için masraflarının karşılanması gerektiğini belirtmiştir⁵².

Bergholz, İstanbul'a varmadan Erzurum'da konsolosluğunun duyurulmasını istemiştir. Böylece kendisi görev yerine varmadan gerekli hazırlıklar yapılmış olacak ve zaman kaybetmeden çalışmalarına başlayacaktı. Bergholz'un bir amacı da görev yerine giderken ve oraya vardığında konsoloslara sağlanan kolaylıklardan yararlanmaktı.

Bergholz görev yerine gidişini en ince ayrıntılarına kadar rapor etmiştir. 30 Mayıs Cumartesi günü yola çıktığını 6 no'lu 26 Mayıs 1896 tarihli raporunda belirtmiş ve 7 no'lu 20 Mayıs 1896 tarihli raporunda İstanbul'a ulaştığını ifade etmiştir.

Bergholz İstanbul'a vardığında tanınmanın henüz sağlanmadığını gördü⁵³ ve bu şekilde görev yeri olan Erzurum'a gitti. Fakat tanınma resmen sağlanmamış olsa da bunun gerçekleşeceği garantisine sahipti.

10 Temmuzda Erzurum'a ulaşan Leo Bergholz'a devlet tarafından iki jandarmalık bir koruma sağlanmıştı.

⁵¹ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No.1, 8 Mayıs 1896.

⁵² American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No.2, 8 Mayıs 1896.

⁵³ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No.7, 20 Haziran 1896.

Bergholz bölgeye gönderilmeden önce Amerikan menfaatleri ile İngiliz konsolos Lough Worth ilgilenmekteydi⁵⁴.

2.1. Konsolosluğun Açılışı ve Resmen Tanınması

Leo Bergholz'un Erzurum'a vardığında ilk yaptığı işlerden biri konsolosluk binasını kiralamak olmuştur. Erzurum Amerikan Konsolosluğu binası olarak beş odalı bir konut seçilmiştir⁵⁵. Binanın yıllık kirası 400 dolardı. Erzurum konsolosluğu binası da tıpkı Harput'ta olduğu gibi bir Ermeni'ye aitti⁵⁶. Konsolosluk binalarının Ermeni semtlerinden tutulması tesadüfi değildi. Bu semtlerin ortam olarak daha rahat çalışma imkanı vermesi ya da Amerika menfaatleri ile uyuşan bir düşünce yapısı içinde olması bu seçimde bir etkendi. Diğer taraftan Ermenilerle rahat bağlantı kurulması da göz önünde bulundurulmaktaydı. Aynı zamanda bölgede en iyi binalar Ermenilere aitti. Binanın odaları ofis olarak düzenlenmiş ve departmandan gerektiği kadar para istenmiştir.

Konsolosluk binası yerel yönetim ve yabancı devlet temsilcileri ile rahatça iletişim kurulabilecek bir mevkideydi. Bina, diğer konsolosluklara yürüyerek üç dakika, valilik binasına arabayla yirmi dakika uzaklıktaydı.

Binanın ilk katındaki iki odadan biri bekleme odası, diğeri kapıcının odası olarak düzenlendi.

İkinci katta üç oda vardı. Biri genel ofis olarak düzenlenmiş, tercüman, Türk sekreter ve Ermeni sekretere ayrılmış, ikinci oda kabul odası ve son oda konsolosun özel ofisi haline getirilmiştir⁵⁷.

Leo Bergholz resmen tanınmadan Erzurum'a gelmiş olmasına rağmen kendisine, Erzurum'dan genel valiye vezir elinden bir mektup gönderileceği konusunda garanti verilmişti⁵⁸.

⁵⁴ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No.10, 17 Temmuz 1896.

⁵⁵ Bkz. Resim 2.

⁵⁶ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No.11, 17 Temmuz 1896.

⁵⁷ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No.19, 21 Ağustos 1896.

⁵⁸ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No. 9, 27 Haziran 1896.

Bergholz, tanınmadan gitmenin bölgede kendisine çalışma zorluğu çıkaracağı ve seyahatlerini yapamayacağını düşünmüş olmalı ki resmen tanınmanın Erzurum'a gitmeden sağlanması konusunda oldukça ısrarlı davranmıştır. Leo Bergholz, görev yerine ulaştığı andan itibaren yerel yönetimle ilişkilerini iyi tutmaya önem vermiştir. Erzurum'a vardığında hemen Genel Valiyi araması ve görüşmesi de bunu göstermektedir. Kendisine bir kabul töreni yapılmıştır. Bundan da anlaşılacağı gibi resmen tanınma sağlanmamış olsa bile uygulamada kendisi konsolos olarak kabul edilmişti.

Bergholz'a Erzurum'da yerel yöneticiler tarafından oldukça nazik ve saygılı davranıldığını onun raporlarından öğrenmekteyiz. Sadece Genel Vali ondan, Sultanın Fermanı gelene kadar Amerikan bayrağını dalgalandırmamasını istemişti⁵⁹. Bunun yanı sıra Genel Vali Bergholz'u kendi adına tanıdığını belirtmiştir⁶⁰. Bergholz'un tanınması kısa sürede sağlanmazsa konsolosluk çalışmalarının engellenebileceği vali tarafından kendisine ileildiğinde O, bu durumu derhal orta elçiliğe iletmiş ve hızlı davranılması konusunda onları uyarmıştır.

Erzurum Konsolosluk Bölgesi içinde Trabzon, Van, Erzurum, Bitlis bulunduğunu Bergholz'un ifadelerinden anlamaktayız⁶¹. Açılışı hemen hemen aynı döneme rastlayan Harput Konsolosluğunun yetki alanı ise Diyarbakır, Mamuratül Aziz, Muş, Mardin'dir. Bu adı geçen yerler Amerikan vatandaşlarının oturduğu başlıca bölgelerdir.

2.2. Konsolosluğun Personel Durumu

Erzurum Konsolosluğunun personeli hakkında raporlarda ayrıntılı bir bilgi olmamakla birlikte Bergholz'un Erzurum'a ulaşır ulaşmaz elemanlarını seçmeye başladığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Konsolosluk Tercümanını seçmiştir. Tercümanın maaşı 600 dolardı. Tercümanların maaşlarının diğer görevlilerden yüksek olması gerekmektedir.

⁵⁹ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No. 8, 20 Haziran 1896.

⁶⁰ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No. 105, 30 Mayıs 1898.

⁶¹ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No. 105, 30 Mayıs 1898.

Bunun amacı ise verimli çalışmayı sağlamak olarak açıklanmıştır. Bu ücretten daha azı ile bir tercümanın hızlı ve verimli çalışmasının mümkün olmayacağı ifade edilmiştir⁶².

Bergholz daha sonra konsolosluğun korunması ve saygınlığı için kavas almıştır. Konsolosluk tercümanı Vital Ojalvo'dur. Vital Ojalvo bir Amerikan vatandaşı idi. İngilizce, Fransızca ve Türkçe bilmekteydi⁶³. Tercümanlar konsoloslukta yerli halkla ve yabancı koloni ile ilişkilerde önemli rol oynadığından titizlikle seçilmekteydiler. Tercümanların tek özelliği dil bilgilerinin mükemmel olması değildi aynı zamanda bölgeyi de tanımaları gerekmektedir.

Konsolosun yokluğu sırasında İngiliz konsolosu ve tercüman işleriyle ilgilenmekteydi. Bergholz'un 7 Ocak 1891 tarihli raporundan öğrendiğimiz kadarıyla altmış günlüğüne Amerika'ya gittiği sırada yerine İngiliz Konsolos R. Graves bakmıştır.

Raporda adı geçen konsolosluk kavasası Halid Tahir'dir. O bir Türk'tü. Daha önce sefarethanede çalışmıştı. Ulakçı Sirkis Fidanoğlu kırk yaşında bir Ermeni idi. Yıllarca "Red Monastery" de kavashık yapmıştı⁶⁴. Görüldüğü gibi konsolosluğun önemli görevlerine Amerikan vatandaşları alınmaktaydı. Türklerden kavas olarak faydalanılmaktaydı. Bunun sebebi Türklerin koruma işini daha iyi yapacaklarına olan inançtır. Çünkü onlar bölgeyi, halkı, kültürünü bilmektedirler. Ancak onlar da seçilirken dikkatsiz davranılmıyor, sadık olmaları ve Amerikan menfaatlerine ters düşmemelerine dikkat ediliyordu.

⁶² American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No. 30, 1 Ekim 1896.

⁶³ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, No. 105, 30 Mayıs 1898.

⁶⁴ American National Archives, T.568, Rol.1, C.1, 8 Temmuz 1898.

İKİNCİ BÖLÜM

HARPUT VE ERZURUM AMERİKAN KONSOLOSLUKLARININ FAALİYETLERİ

1. HARPUT VE ERZURUM'DA SOSYAL FAALİYETLER

Konsolosların American Board'un üyeleri ile işbirliği içinde Harput ve Erzurum konsolosluk bölgelerinde yardım olarak nitelediği çalışmalar çeşitlidir. Harput'ta yardım çalışması daha çok eğitimle ilgilidir.

Bölge halkının eğitilmesi, eğitilmiş kişiler haline getirilmeleri, onların yaşam standardını yükselten bir yardım çalışması olarak adlandırılmıştır.

Konsolosluklar bu tip yardım çalışmalarında misyonerlere destek olmuş, onların faaliyetlerini rahatça yapmaları için hem koruyuculuk yapmışlar hem gerekli izinleri sağlamışlardır. "American Board of Commissioner for Foreign Mission" kuruluşuna bağlı misyonerler Harput'ta ve Erzurum'da konsolosların yardımı ile rahatça çalışabilmekteydiler. Erzurum konsolosluk bölgesinde yapılan yardım çalışmaları ise daha çok Ermeni isyanından zarar görenlere sağlanan maddi destek türündedir.

ABCFM'nin en eski ve en önemli istasyonlarından biri Harput'taydı. Burası, bölgede misyon çalışmalarının yürütülmesi için bir merkez olarak yaklaşık altmış yıl önce seçilmişti. 1876'da American Board burada bir kolej kurdu. Kolejin ilk adı "Ermeni Koleji" idi, sonradan "Fırat Koleji" olarak değiştirildi. Bölgede yapılan her türlü yardım genellikle Ermenilere yönelikti. Hatta yardımların Ermenileri yükseltmek, bilinçlendirmek amacıyla yapıldığı da söylenebilir. Amerikalı misyonerler ve konsoloslar her iki bölgede de çıkarlarının gerçekleşmesi için gerekli önlemleri almış ve çalışmalar yapmıştır. Bu yardım çalışmaları da onlardan biridir.

Harput konsolosluk bölgesinde yapılan yardım çalışmaları arasında sayabileceğimiz eğitim ve öğretime yönelik çalışmaları elbetteki doğrudan konsolosluk yapmamıştır. Ancak eğitim ve öğretim kurumları ile olan ilişkisi ve onlara verdiği ve onlardan aldığı destek bakımından bu konuyu ele alabileceğimiz gibi konsolosluk

personelinin de seçilirken A.B.D. kolejlerinde eğitim görmüş olmalarına dikkat edildiğinden bunlarla ilgisi üzerinde durabiliriz.

Konsolosluklar sadece Harput'taki ya da Erzurum Konsolosluk Bölgesindeki okul ya da kolejlerle değil, ülkenin her yanındaki eğitim öğretim kurumlarının sorunları ile ilgilenmekteydi. 1895'te yaşanan kargaşalıklar sırasında yanmış okul ve kolej binalarının yeniden yapılması için İstanbul'dan uzun bir süre sonunda izin alınmıştı¹.

Konsolosluk raporlarında Harput'taki Amerikan eğitimi ile ilgili çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir². Verilen bu bilgilere göre Fırat Koleji, bu dönemde ilk ve hazırlık kısımlarından oluşmaktaydı. 1901 yılında koleje binin üzerinde öğrenci kayıtlıydı. Konsolosluk, Fırat Koleji ve diğer Amerika kolejlerinin de yaptığı çalışmalarını ve öğrencilerinin başarısından bahsederek hem kamuoyunda hem yönetim katında bu kurumların etkisini artırmaya çalışıyor hem de gelecek olumsuz tepkileri önlüyordu. Fırat Kolejini bölgede Amerikan düşünceleri ve geleneklerinin yayılması ve ticarete canlılık getireceğini Norton ifade ederek³ bu kurumun çalışmalarının takdire değer olduğunu söylemektedir.

Yine Norton'un raporundaki ifadelerden, Harput'taki 1895 olaylarından sonra misyonda meydana gelen zararın kısa zamanda giderilmesinde Harput Misyonu Başkanı Gates'in büyük payı olduğu anlaşılmaktadır. A.B.D. Harput Konsolosu Herbert Norton, yeni yapılan binalar içinde en muhteşeminin genç kızlar için inşa edilen olduğunu belirtmektedir. Görüldüğü gibi sözünü ettiğimiz Fırat Koleji ağını genişletmekte artık sadece ilk ve hazırlayıcı kısım değil kadınlar için de bir yer açmaktaydı. Bu çalışmalar Norton tarafından övgü ile rapor edilmiştir. Norton'un raporundan⁴ alınan bilgilere göre bu bina beş katlı, otuz üç odalıdır. Amerikan çeliği ile kaplı geniş bir çatısı bulunmaktadır. Yine aynı raporda kolej tarafından sağlık hizmetlerinin de verildiği ifade edilmekte ve okulun bölgede Amerika için sağladığı imkanlardan bahsedilmektedir. Okulun, Harput'ta Amerikan metodu ve hayranlığını yaymakta bu şekilde A.B.D. için en önemli görevlerden birini yerine getirdiğini söylemektedir.

¹ American National Archives, T. 579, Rol .1, No.7, 25 Ağustos 1900.

² American National Archives, T. 579, Rol .1, No. 61, 1 Temmuz 1901.

³ American National Archives, T. 579, Rol .1, No. 61, 1 Temmuz 1901.

⁴ American National Archives, T. 579, Rol .1, No. 61, 1 Temmuz 1901.

Norton'un ifadesi ile kolej sayesinde bölgede hızla yayılan idealler; iş onuru, zamanın iyi kullanılması, ev konforu, Asya'nın bu verimli bölgesinin doğal zenginliğinin geliştirilmesi için modern bilimden faydalanılmasıdır. Harput Konsolosunun raporuna göre Harput ve Mamuratül-Aziz'deki okullarda bin beş yüz kız öğrenci eğitim görmekteydi. Fırat Kolejinin diploma törenini de ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır; " törende konuşmalar İngilizce, Ermenice ve Türkçe olmak üzere üç dilde yapıldı. Diploma törenine vilayet genel valisi, Harput kaymakamı ve diğer bir çok hükümet görevlisi iştirak etmişti. Bu yıl okuldan beş erkek ve yedi kız mezun olmuştur⁵.

Program

27 Haziran 1901'de saat 9'da başlamıştır.

- "Kadınların Okuma Sevgisi"
- "Boşa Giden Enerji"
- "Amerika'nın İstekleri Nelerdir"
- "İyi Bir Eğitim"
- "Annelerin Değeri"
- Harput Koleji" (Kızlar korosundan şarkı)
- "Biz Şimdi Neredeyiz"
- "Fırat Anneleri Uyanın" (Kızlar korosundan şarkı)
- "Edebiyatın Yeri"
- "On dokuzuncu Yüzyılda Romanlar"
- "Mozart" (Erkekler Korosu)
- "19. Yüzyıldaki Düşünceler"
- "Modern Ziraat"
- "Mozart"
- "Diplomaların Verilmesi (T.H. Norton tarafından)
- "İlahi, Dua ve Kutsama"

Konsolosluk, eğitim kurumlarına maddi ve manevi destek vermiş, kolej mezunlarına konsoloslukta iş sağlanmıştır. Misyonun gelişmesinde ve binaların yapımında Harput konsolosluğunun yaptığı yardımlardan övgüyle raporlarında bahsetmektedir. '

Ayrıca bu eğitim öğretim kurumlarında görev yapanlarla ilgili olarak da bilgiler verilmiştir. Örneğin; Barnum tarafından çalışmalarda yardımcı olması için Harput'a davet

⁵ American National Archives, T. 579, Rol .1, No. 147, 8 Nisan 1905.

edilmiş olan George P. Knapp, uzun yıllar Harput'ta kalmış, misyoner ve Ermeni okullarında derse girmiş ve Ermenilere para yardımı yapılması gibi misyonerlik faaliyetlerinde görev almıştır⁶. Yine konsolosluk bu kurumlarda görev yapıp da herhangi bir sebeple suçlanan kimselerin de savunulmasında ve aklanmalarında faal rol oynamıştır. Örneğin Fırat Koleji profesörlerinden Tenekejian, Ermeni olaylarında oldukça etkili çalışmalar yapmış, evinde silah bulunmuştu. Tenekejian, bir müddet tutuklu kalmış, konsolosluğun da yardımı ile ve silahların kardeşine ait olduğunu bildirerek serbest bırakılmıştı.

Görüldüğü gibi, konsolosluklar eğitim ve öğretim kurumları ile ilgili her türlü sorunla yakından ilgilenmişlerdir. Doğrudan bu kurumlarla ilişki içinde olmuşlardır. Böylece, eğitim ve öğretim kurumlarının daha rahat bir şekilde çalışmalarını konsolosluklar kolaylaştırırken, kolejler ve okullar da verdikleri eğitim ve yaptıkları çalışmalar ile A.B.D.'nin nüfuzunun yaygınlaşması ve konsolosluğun faaliyetlerini daha kolay yapması ve hatta konsoloslukta ya da misyoner olarak çalışacak kadroyu yetiştirmişlerdir.

Erzurum bölgesinde görev yapan Amerikalı misyonerler ile konsolos zaman zaman seyahatlere çıkmaktaydı. Bu seyahatler çevre illere düzenleniyordu. Böylece bölge hakkında bilgi toplanıyor ve maddi yardım götürülecek Ermeni köyleri bazen de Türk köyleri belirleniyordu.

Bu yolculuklara 1896 yılına kadar yerel yöneticiler tarafından herhangi bir engel çıkarılmamıştı⁷. Ancak 1896'da yaşanan katliamlar nedeniyle zaman zaman yerel yöneticiler bu seyahatlere engel olmaya çalışmışlardır.

Bu yapılan yardımlar sayesinde halk arasında Amerikan konsolosluğunun saygınlığı ve etkinliği artmaktaydı. Erzurum Amerika Konsolosu Leo Bergholz da Erzurum yardım komitesinin bir üyesi idi. Bu yardım komitesi A.B.C.F.M.'nin misyonerlerinin oluşturduğu bir komite idi.

Komite Hıristiyan halka yardım yapabilmek için para toplamaktaydı. Para, Amerika'daki dindar Hıristiyanlardan gelmekteydi.

6 Kasım 1896 tarihli 39' no'lu raporda, dağıtılan toplam para miktarı Aralık 1895'ten Kasım 1896'ya kadar 45.191.34 dolar olarak belirtilmiştir. Dokuz bölgeye

⁶ American National Archives, T. 579, Rol .1, No. 147, 8 Nisan 1905.

yayılmış iki yüz altmış dört köyde yaşayan altmış altı bin yüz kişiye yardım yapılmıştır. Bu yardım çalışmaları sırasında İngiliz konsolos ve Bergholz danışmanlık yapmışlar, organizasyonu W.W. Chambers yürütmüştür. Bu yardımlarda genel vali ve yerel görevlilerin yardımı ve işbirliğinin sağlandığını da yine aynı rapordan öğrenmekteyiz⁸.

Erzurum yardım komisyonu ilk düzenlendiğinde A.B.C.F.M.'den W. Chambers ve üç Ermeni'den oluşturulmuş daha sonra İngiliz Konsolos H.A. Gumlarbatch'in katılımı sağlanmış ve komisyonun başkanı olmuştur⁹. Onun ayrılışından sonra başkanlığa R.W. Graves getirilmiştir ve Temmuz ayında komisyona Leo Bergholz da katılmıştır. Erzurum Genel Valisi Rauf Paşa, komisyonun çalışması için her türlü kolaylığı sağlamış olduğundan komisyon üyeleri ona teşekkür etmişlerdir¹⁰.

Komisyon Erzurum dışında yardım yapılacak sekiz bölge tespit etmiştir. Bunlar; Pasin, Erzincan, Hınıs, Kığı, Kemah, Bayburt, İsbir ve Tercan'dır. Bu bölgelerde ekmek, un dağıtımı yapıldı. Böylece Erzurum'da 66.000 kişiden fazlasının yiyecek yardımı aldığı komisyon raporunda yazılmıştır.

Komisyon raporundan verilen diğer rakamlar şöyledir:

265 kasaba ve köyde 10.000'in üzerinde aile yardım aldı. Yiyecek için 41.000 dolar harcandı. yakıt ve giysi için 800 dolar harcandı. Yaralıları için harcanan para miktarı ise 440 dolar olarak verilmektedir. Köylülere dağıtılmak üzere 440 dolara tohum alındığı da verilen bilgiler arasındadır. Hınıs'ta Ermeni halkın açlıktan kurtarılmasının bu yardımlar sayesinde gerçekleştiği, binlerce insanın açlık ve ölümden kurtulduğu da ifade edilmektedir.

Komisyon, köylüler hasat toplamaya başladıktan sonra yardımları kesmiştir. Ancak pek çok kişi ailelerine yiyecek sağlamak gayesiyle tarlalarını satmışlardı¹¹.

Bayburt'ta komisyonun belirlediğine göre yardıma muhtaç 125, Erzurum'da 250, Erzincan'da 200 aile vardı.

1895'te yaşanan olaylar sırasında yetim kalan yirmi yaşın altındaki çocukların sayısı konsolosluk ve misyonerlerin belirlediğine göre 50.000'di. Bu Ermeni çocukların,

⁷ American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 16, 31 Temmuz 1896.

⁸ American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 39, 6 Kasım 1896.

⁹ American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 39, 6 Kasım 1896.

¹⁰ American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 39, Ek 1, 6 Kasım 1896.

¹¹ American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 39, Ek 1, 6 Kasım 1896.

bakımlarının ve eğitimlerinin yapılması için öncelikle Alman Yardım Cemiyetleri girişimde bulunmuşlar Urfa'da hem eğitilip hem çalışabilecekleri endüstriyel kuruluşlar oluşturma hazırlığına girmişler diğer taraftan Alman Kilisesi Hayırsever Kadınlar Cemiyeti İzmir'deki Ermeni yetimlerin bakımını üstlenmek istemiştir.

Erzurum konsolosluğu ve Amerikalı misyonerler özellikle diğer yabancı kuruluşların faaliyetlerini izlemeyi ve daha sonra bir yardım şekli belirlemeyi uygun bulmuştur. Bu arada Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki dulların sayısı 2049 olarak belirlenmiştir. Ve Erzurum'da bir yetimhane çalışmasına girilmiştir. Bölgede yetimhanenin gerekliliğini konsolos Bergholz şöyle açıklamaktadır. "1897 yılı Ekim ve Kasım aylarında vilayetteki her köy ve kasabada 3000 kişi öldürüldü. 11.200 ev ve dükkan yağmalandı ve yakıldı. 3000 yetim yardıma muhtaç durumdadır. Şehirdeki altmış yetim için Amerikan Board'ın binalarında kalacak yer sağlandı. Kısa bir süre sonra Bayburt'tan elli ya da daha fazla sayıda yetim gelmesi bekleniyor." ¹²

Bu yetimler için iki ev belirlendi. Bu evlerden biri kız diğeri erkek okulu olarak kullanıldı. Kızlar kısmı ile Bayan Grace Knapp ilgilendi. Otuz altı kız vardı. Onlar "en iyi eşler ve anneler olarak yetiştirilecekler" di.

Yetimlere temel eğitim ve manevi eğitim verilmiştir¹³. Onların eski halini perişanlık olarak tasvir eden konsolos okullardaki eğitimlerine başladıktan sonra çok değiştiklerini ifade etmektedir. Yetimhanede her çocuğun kendi yatağı vardı. Üç öğün yemek verilmekteydi, terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk eğitimi alıyorlardı. Bu yetimlerin eğitimleri tamamlandıktan sonra okulda öğretmen de olma şansları vardı. Hatta bu bir gelenektir.

Konsolosluk ve misyonerlerin bu okul çalışmalarını Erzurum Genel Valisi de görmek istemişti.

Genel Vali ve konsolos birlikte kız ve erkek okullarını gezmişler, Vali de okulların temizliği ve düzeninden etkilenmiş ve bu çalışmayı takdir etmiştir.

A.B.C.F.M.'den Chambers yetimlerin durumlarının ne kadar kötü olduğunu anlatabilmek için iki örnek vermiştir. Bu örnekleri olduğu gibi burada veriyoruz; bu

¹² American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 39, Ek 1, 6 Kasım 1896.

¹³ American National Archives, T. 568, Rol .1, C.1, No. 68, 28 Mayıs 1897.

dönemde bölgede huzursuzluk yoğun bir şekilde hissedilmekteydi. Çıkan çatışmalarda her iki taraf da zarar görmekte, pek çok masum insan acılar çekmekteydi:

" Arapgirli küçük Hagop'un ailesi katliamda ölmüş ve evleri yakılmıştı. Çocuk halasına sığındı. Onun evi de Arapgir'deki katliamda yağmalandı ve yıkıldı. Amcası, yeğeni ve karısını Erzurum'a çağırdı. Onların Erzurum'a varışından kısa bir süre sonra öldü. O, katliamdan beri devam eden terörün acılarına dayanamamıştı. Karısı ve yeğenini annesine bıraktı. O da oğlunun ölümünden birkaç hafta sonra öldü. Bundan sonra Hagop, tanımadığı bir şehirde halasıyla acılara terk edildi. O, yeni evinde mutlu görünüyor. Başka bir örnek; katliamdan önce İstanbul'da olduğu duyulan bir adamın kızı annesi ile yoksulluk içindeydi. Kadın Erzurum katliamından yaklaşık üç ay sonra tifo hastalığına tutuldu ve bir gece çıldırılmış bir halde evden kaçıp ertesi sabah evden bir mil uzakta ölü bulundu. Burada bahsedilen olaylar Ermeniler ve Hamidiye Alayları arasında geçen çatışmalardır.

Yetimhanede Ermeni çocuklara sağlanan imkanları gören anneler kendilerine de aynı fırsatın tanınması için başvuruda bulunuyorlardı. Yetimhaneye kabul edilmeyi bekleyen çok sayıda müracaat vardı. Misyonerler bazılarının bir süre sonra durumlarının iyileşebileceğini düşünüyorlardı. Görüldüğü gibi bu yardım çalışmaları sayesinde Ermeni halk arasında Amerikan Konsoloslugu, misyonerleri ve halkına karşı sürekli büyüyen bir sempati doğdu. Artık Ermeniler düştükleri her güç durumunda Amerikan kuruluşlarına ya da Amerikalılara gidiyor ve yardım istiyorlardı. Misyonerler bölgeyi gezerek yardımlarının en etkili olabileceği yerleri seçiyorlardı. Bu arada en fazla yetim sayısının Bayburt'ta olduğu orada bu yetimlerin hepsine yardım yapmak için fon gerektiği ifade edilmiştir. Yardım çalışmalarında dindaşlık duygusu işleniyor böylece zaten isyanlar ve çatışmaların yaşandığı bölgede Müslümanlara karşı bir Hıristiyan birliği oluşturuluyordu. Anlaşıldığı üzere bu yardım çalışmaları yardımsever Amerikan halkının acı çeken Ermenilere iyiliği değildi. Yardım çalışmaları sadece Amerikan nüfuzu, gücü, çıkarlarını geliştirmek ve sağlamlaştırmak için konsolosluklar ile misyonerlerin ortak bir çalışmasıydı.

2. TİCARİ FAALİYETLER

Harput A.B.D. Konsolosu atandığı günden itibaren bölgedeki ticaret ile ilgili bilgiler toplamaya başlamıştır. Bölgelerin nelere ihtiyacı olduğunu, A.B.D.'nin bunlardan

nasıl gelir elde edebileceğini belirlemiş buna göre bölgenin tüccarları, iş adamları ve A.B.D.'li iş ve ticaret adamları ile bağlantı kurarak bu yönde A.B.D. menfaatlerinin gelişmesi için çalışmıştır. Sadece ticaretle ilgili faaliyetlerde bulunmakla kalmayıp bölgenin tarımı hakkında bilgi vermiş, ayrıca tarım üretimini artırmak için çeşitli önerilerde bulunmuş yine bu yönde A.B.D.'li iş adamları ile görüşmüş ve tarımda A.B.D. teknolojisinin uygulanması gerektiğini belirtmiştir.

İşte A.B.D. Konsolosu Norton, göreve başladığı ilk dönemlerde bu bölgeye Amerikan peynirinin ithalinin gelir getireceğini tespit etmiştir¹⁴.

Peynir ithali için o zamana kadar hiçbir teşebbüste bulunulmamıştı. Tecrübe olması için özellikle sipariş verildi. Bundan olumlu sonuç alınca Norton bir iş adamı ile görüşerek onun süt ürünleri için daima bir pazar kurmasına yönelik çalışmasını istedi. Bölgenin A.B.D. yatırımlarına ve ticaretine açık olduğunu anlayan A.B.D.'li tüccarlar peynir dışında koyun bağırsağı hazırlamayı sağlayacakları bir fabrika açma isteklerini Harput Konsolosu ile görüştüler. Amerikalı imalatçıların bu bölge ile ilgili bu tür istekleri vardı. Bunlara gerekli yer ve koşulların sağlanması ya da onlara bu bölgede çalışma fırsatı konsolos tarafından sağlanıyordu¹⁵.

Bölgenin zengin maden yataklarından faydalanmak da A.B.D. için oldukça önemliydi. Bu konuda diğer devletler tarafından atılan adımlar konsolosluk tarafından dikkatle takip edilmekte ve merkeze bildirilmekteydi. Türkiye'de madencilik yapmak iznine sahip bir Alman sendikası ile Türk hükümeti arasındaki bu dönemde yapılan görüşmeleri Norton rapor etmiştir¹⁶.

Alman hükümetinin desteklediği bir Alman sendikası Osmanlı İmparatorluğu'nda madencilik yapmak için pek çok hakkın verilmesi yerine büyük bir kredi sağlamak için Türk hükümeti ile görüşmekteydi.

A.B.D., Almanya'nın bölgede ticari üstünlüğü hızla ele geçirmesini endişe ile izliyordu. Almanlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki madeni zenginlikten etkilenerek Türk hükümeti ile bu konuda görüşmeler yapmaktaydı. Norton, bu durumu merkeze bildirerek A.B.D.'nin de özellikle kendi konsolosluk bölgesi ile ilgili bu tür girişimlerde

¹⁴ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

¹⁵ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 10, 2 Ekim 1900.

bulunması için dikkatini çekmiş ve A.B.D.'nin bu madeni zenginlikten faydalanması gerektiğini ifade etmiştir. O dönemde bilindiği gibi Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir yardımlaşma söz konusu idi. Almanya'nın çabası A.B.D.'nin dikkatinden kaçmıyor ve bölgedeki Amerikan menfaatlerini artırma yönünde konsoloslukları sayesinde çalışmalar yapıyordu.

Bu arada Norton, Osmanlı ekonomisi hakkında A.B.D.'yi bilgilendirmeyi ihmal etmiyordu. Osmanlı maliyesinin acınacak bir halde olduğunu ve her geçen ay yabancı krediye duyulan ihtiyacın arttığını ve ekonomi üzerindeki yabancı baskısının gittikçe yoğunlaştığını bildirerek A.B.D.'nin de bundan faydalanması için gerekli bilgiler veriliyordu.

Ancak Bab-ı Ali, imparatorluğun herhangi bir bölgesinde bu konuda imtiyaz verilmesini reddetmiştir¹⁷.

Bu hususta Harput Konsolosu Norton, A.B.D.'ye, Türkiye'nin maden kömürü havzaları ve demir yataklarını da kapsayan etraflı çalışmaların kısa süre içerisinde yapılmasını önermiştir¹⁸. Bu konu A.B.D.'nin hızla büyüyen demir, çelik, yakıt ihracatı için iki önemli konu idi.

1901 Ocak ayına gelindiğinde, daha önce bahsedilen, koyun bağırsaklarının temizlenmesi ve hazırlanması ile ilgili bir fabrikanın firması ile görüşmeler yapılmıştır¹⁹. Ayrıca Ermeni asıllı Amerikan vatandaşı olan bir tüccar tarafından bir Amerikan acentesinin gelecek bahar kurulması için düzenlemeler yapılmıştır.

Bunun dışında Norton, Türkiye'deki Amerikan üretimi ile ilgili tüccarların sayısını da bildiren birkaç yazı hazırlayıp merkeze göndermiştir. Bu tüccarlar ilk kez bir A.B.D. konsolosunun İstanbul ve Galata'nın ticaret dünyası ile ilişkilere girmeye teşebbüs ettiğini ifade etmekteydiler²⁰. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Norton, ticaret konusunda oldukça faal çalışan bir konsolostu. Tüccarlar ile birebir diyalog kurarak onları bölgede çalışmaya, acenteler açmaya ikna ediyor, aynı zamanda A.B.D.'ye gelir getirecek ürünleri belirleyip merkeze bildirerek bu konuda çalışmalar yapılmasını istiyordu.

¹⁶ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 11, 13 Ekim 1900.

¹⁷ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 11, 13 Ekim 1900.

¹⁸ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 11, 13 Ekim 1900.

¹⁹ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 26, 3 Ocak 1901.

²⁰ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 26, 3 Ocak 1901.

Ticaretle ilgili birçok kişi ve kuruluşla dostça ilişkiler kurarak rahat hareket ediyordu. Kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Yunan, Türk ve Fransız günlük gazetelerinde rahatça yazı yazabileceği ifade edilmiş ayrıca Norton, Fransız ticaret odası onur üyesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra doğunun her kısmındaki muhabirlerin bir kısmı ticari bilgi sağlamak niyetiyle Norton'un hizmetine verilmiştir.

Bu bölgedeki Amerikan ticaretinin bir diğer unsuru dikiş makineleridir. Dikiş makinelerin bölgede büyük emelleri olan müteşebbislere önemli iş gücü sağlayacağı ifade edilerek²¹ bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bölgede devrin endüstriyel makinelerini tanıtmak için de faaliyet yürütülmüş hatta Singer Makine Şirketi'nin bir acentesi de Harput'ta açılmıştır²².

Ayrıca Amerikan üretimi tarım makinelerinin Harput'ta kullanılması ve çiftçilerin tarımı bilinçli olarak yapabilmeleri için konsolosluk çaba sarf etmiş, bu sayede tarım üretiminde artış sağlanmıştır²³.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu da konsolosluga atanan görevlilerin özellikle kvasaların daha önceki bölümde de bahsedildiği gibi bölgeyi tanıyor kimseler olmalarıdır. Böylece bölgenin ticari ve tarımı hakkında konsolosluk daha rahat bilgi edinmekteydi.

Ayrıca Harput A.B.D. Konsolosluğu, ticaretle ilgili eserlerden de faydalanıyordu. 1901'de çıkmış olan Osmanlı İmparatorluğu ve etrafının ticari ve resmi rehberi Annuaire Oriental'in konsolosluga alınması için gerekli izni almıştı. Bin altı yüz sayfanın üzerinde bir ciltlik bu çalışma İstanbul'da İngiliz, Fransız, Rum ve İtalyan ticaret odalarının himayesinde yayınlanmıştı²⁴.

Bu dönemde Mamuratül Aziz vilayetinin genel durumu memnuniyet verici değildi. Özellikle 1895 olaylarından sonra ticaret durgunlaşmış, vilayetin yıllık ihracatı yedi yıl öncesinin çeyreğine düşmüştü²⁵. Norton'un bölgede ticareti canlandırmak için yaptığı faaliyetler başarılı sonuçlara ulaşmıştır.

²¹ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 29, 22 Ocak 1901.

²² American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 150, 12 Nisan 1905.

²³ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 77, 24 Şubat 1902.

²⁴ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 77, 24 Şubat 1902.

²⁵ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 46, 14 Mart 1901.

1900'lü yıllarda Harput'un çevresindeki vilayetlerde yaşanan Kürt ve Ermeni olayları nedeniyle bölgenin ticareti felce uğramış, hatta Diyarbakır'dan Halep'e uzanan en önemli ticaret yolu²⁶ olarak görülen Diyarbakır Siverek'ten kervanlar mal almayı reddetmeye başlamışlardı. Buna rağmen yine Harput en güvenli yol durumunda idi. Eskiden kervanlar günlük olarak Halep'ten Diyarbakır'a giderlerken 1902'de haftada, bir kervan güçlü bir koruma altında gönderilebilmekteydi. A.B.D. Konsolosu, bölgenin içinde bulunduğu bu kötü durumu bir yandan merkezine bildirmekte bir yandan yerel yöneticilerle görüşerek onların düşüncelerini de öğrenmekteydi. Özellikle Diyarbakır'da ticari girişimlere karşı bir güvensizlik olduğunu ve genel valinin Diyarbakır'ı eski ticari önemine kavuşturma konusunda liberal ve istekli olduğunu ifade etmekteydi²⁷.

A.B.D. Konsolosu bütün bu çalışmalarının yanında bu dönemde gündeme gelen demiryolu yapımı konusunda da bilgi toplamış ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir; "Diyarbakır ve özellikle Mardin'de, Bağdat Demiryolu yapımından umut edilen pek çok şey var. Yol, Mardin'in yirmi beş mil içinden geçmekte, imparatorluk hükümeti ile yapılan sözleşmeye göre yolun bir kolu Mardin ve Diyarbakır içinden Harput'a geçecek. Bu yol bölgenin zirai mahsulleri için kolayca pazar sağlayacak²⁸.

A.B.D. Konsolosu bölge hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak ve bölgeyi daha yakından tanımak için pek çok gezilerde bulunmuş ve Diyarbakır'ı da gezmiştir. Bu gezinin sonucunda Diyarbakır hakkında elde ettiği bilgileri ve gözlemlerini rapor etmiş, bu arada Mamuratül Aziz ile Diyarbakır'ı da karşılaştırmıştır. 77 no'lu raporunda Herbert Norton, Diyarbakır'ın doğal şartlarının zirai gelir elde etmek için Mamuratül Aziz'den daha uygun ve verimli olduğunu ifade etmiştir. Demiryolunun gelmesinin bu bölgede önemli değişikliklere yol açabileceğini sıkça vurgulamıştır.

Bölgenin ticaret, ziraat ve madencilik bakımından önemli noktalarını tespit edip rapor eden Harput Konsolosu, bu şekilde A.B.D.'nin yatırım yapabileceği yerleri göstermiş, yani devletin işini oldukça kolaylaştırmıştır. İşte madencilik konusunda da Ergani'deki bakır yataklarının muhteşem olduğunu ve hatta Toros Dağları'ndaki maden

²⁶ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 72, 23 Kasım 1901.

²⁷ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 77, 24 Şubat 1902.

²⁸ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 77, 24 Şubat 1902.

yataklarının 130 bin dolar üzerinde gelir getireceğini²⁹ burası ile A.B.D.'nin mutlaka ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu tür gezileri sonucunda Harput Konsolosu, Amerika ile bu bölgenin ticari ilişkiler kurması için ciddi çabalar gösterilmesi gerektiği kanısına varmıştır. Ancak bölgedeki yöneticilerin ilgisizliği ve tüccarların şüpheciliği bu durumu güçleştiren unsurlardır.

Bu güçlüklerin üstesinden gelinmesi için konsolosluk her türlü gayreti göstermiş, Amerikan makinelerinin ziraatta kullanılması için çaba sarf etmiştir. Bölgenin ticari kapasitesi hakkında daha geniş bilgiler elde edilmesi amacıyla uzun süreli geziler düzenlenmesine karar verilmiştir. Konsolosluğun yaptığı ve yapmayı düşündüğü her türlü ticari faaliyette A.B.D. Hükümeti'nin desteği bulunmaktaydı. Harput Konsolosu Norton, bölgenin ticaret ve ziraatının gelişmesinde Bağdat Demiryolu projesinin önemli bir yeri olacağını ifade etmiştir. Bölgede ticari üstünlüğü ele geçirme konusunda özellikle Almanya ile rekabet etmiş, Almanya'nın madencilik alanında göstermiş olduğu çabanın A.B.D. tarafından gösterilmesi için bölgenin maden zenginliklerinde ve bunun getireceği yüksek gelirden bahsedilmiştir.

Konsolosluğun faaliyetleri neticesinde bölgede ticaret canlanırken o dönemde ortaya çıkan siyasi olaylar nedeniyle ticaret felce uğramış, yollar güvensiz hale gelmiştir. Ancak bu dönemde bile en güvenli yer olarak Harput gösterilmiştir. Norton'un raporlarında ifade edildiğine göre Harput'a Amerikan ithalatı iki madde ile sınırlıydı; çekler ve dikiş makineleri³⁰. Bütün bunlardan farklı olarak bir kutu ipek böceği yumurtası incelenmesi için Ziraat Bakanlığına gönderilmiştir. İpek böceği yumurtası ihtiyacının Harput'tan ihracı yıllık ortalama 40 bin kutudur, bu kutuların her biri yirmi dört gram ağırlığındaydı. İpek böceği yumurtasının bu dönemde Rusya ve İran'da pazarı olduğunu öğrenmekteyiz. Yumurtaların kalitelerinin tespiti için örnek kutu Amerika'ya gönderilmiş³¹ böylece Türkiye ile A.B.D. arasında yeni bir ticaret konusu ortaya çıkmıştır.

1914 yılına gelindiğinde ticaretle ilgili olarak Konsolos Davis'in daha çok bölgenin zirai verimi ile ilgilendiğini görmekteyiz.

²⁹ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 77, 24 Şubat 1902.

³⁰ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 29, 22 Ocak 1901.

Bu dönemde Harput yaklaşık 30.000 nüfuslu bir şehirdi, yönetimin yerleştiği yer Mamuratül Aziz'di. Savaş başlayana kadar Harput ve Mamuratül Aziz'in ticari anlamda büyümesi durmuştu. Savaş başlayana kadar Harput ovasındaki köylerde Ermeniler ve Türkler ziraatla uğraşmaktaydılar. Halkın çoğu geçimini bu yolla sağlamaktaydı. Daha önceki konsolosların yaptığı gibi Leslie Davis de bölgenin ekonomik yapısını Amerika'ya iletmekteydi. Onun çizdiği ekonomi manzarasına göre bu dönemde Harput'ta ticaret hemen hemen durmuştu. Geçim kaynağı olan ziraat ise ilkel şartlarda yapılıyordu. Sürgünlerin yapılması ile Ermeni köyleri harabe haline gelmiş, dolayısıyla tarımda sağlanan verim oldukça düşmüştü. Bunun dışında birkaç küçük ipek imalathanesi vardı³² Dönemin şartları gereği de konsoloslugu faaliyetleri Amerikan ticaretinden yükselmesinden çok siyasiydi.

Erzurum'un ticareti hakkında konsolos Bergholz raporlarını düzenlerken tüccarlardan yardım almıştır. Verdiği bilgilere göre bölgenin ticari yapısı şu şekildedir; bu vilayet ile yabancı ülkeler arasında direk ticaret yoktu. İthalatın büyük kısmı İstanbul'daki tüccarlardan mal alma yolu ile gerçekleşiyordu.

1896'da, yabancı ülkelere yapılan ithalatın değeri; 873.499 dolardı. Türk vilayetlerinden gerçekleştirilen ithalat ise 150.000 dolar değerindeydi. Toplam ithalat değeri; 1.023.499 dolardı. Toplam ithalatın aslan payını Büyük Britanya almaktaydı³³.

Büyük Britanya'nın ithal malları ve değerleri şöyleydi: Toplam ithalat 325.491 dolardı. Pamuklu kumaş 79.200, giysi 11.000, keten 8.800, muslin 17.000, basma 88.000 ve diğer pamuklu kumaşlar 52.600 dolar değerindeydi.

A.B.D. ithalatının değeri 4.600 dolar, patiska 1.320, petrol 220, kauçuk ayakkabılar 660, saatler 1.500 ve öteberi 900 dolar.

Bergholz, Amerikan petrolünün Rusya'nınkinden daha kaliteli olduğunu fakat Rusya'nın petrol ve ev eşyasını daha ucuza satarak daha fazla paya sahip olduğunu ifade etmektedir.

Petrol ve yağ ithalatında en büyük paya İran sahipti. 161.600 dolarlık ithalat miktarı olan İran'ın en fazla paya sahip olan ithalat maddesi ise halılardı³⁴. Bu ithalat

³¹ American National Archives, T. 579, Rol. 2, No. 7, 8 Ocak 1906.

³² *Asbarez Daily*, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 9-11.

³³ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 36, 30 Ekim 1896.

mallarına bakıldığında halkın küçük ev eşyasından, saatler, süs eşyası almaya yöneldiğini görmekteyiz. Alım gücü zayıf olan halk yeni kullanılan eşyaları kullanmak isterken kalitesiz de olsa ucuz olanları tercih etmekteydi.

Bu arada Amerika, İran'dan ve Anadolu'dan gelen halıları almakta ve İstanbul'daki tüccarlarına göndererek bu şekilde satış yapmaktaydı. Bunların dışında Erzurum'da çok miktarda kahve ve şeker tüketilmekteydi. Fransa'nın bu bölgeye ithalatında şeker 52.800 dolar, kahve 7.000 dolardı. Fransa dışında Avusturya'dan gelen şeker 13.200 dolar, İngiliz kahvesi 5.400 dolardı.

Almanya'nın, raporlardan aldığımız bilgilere göre, ciddi ithalat alanı giysi ve deridir. Bunların dışında ucuz mücevherler, lambalar, parfümeri, kağıt, saat, çatal, bıçak, duvar saatleri de ithal ettikleri arasındaydı.

Toplam ithalatının değeri, 63.626 dolardı³⁵. İhracat hakkında edindiğimiz bilgiye göre, Fransa 11.000 dolarlık kürkler, 44.000 dolar değerinde deri ve post, 26.400 dolarlık keten tohumu almaktaydı.

İmparatorluğun diğer illerine Erzurum'dan öküz ve sığır gönderilmekteydi. Bunların değeri 32.000 dolardı. Gönderilen koyunların değeri 320.000 dolar, bal peteği 8.800 dolardı.

Verilen bilgilerden 1895'te ithalatın arttığını görüyoruz. 1894 yılında ithal mallarının miktarı 827.791 dolar, 1895'te 873.499 dolardı³⁶.

1895'te kürk ihracında 1894'e göre düşüş olmuştu. Keten tohumu 14.300 dolara, 1895'te çıkmıştı. Taşra ihracatında düşüş 56.200 dolardı. Bu düşüşteki en etkili faktör koyun satışlarındaki düşüştü. 1894'te 350.000 dolarken 1895'te 320.000 dolardı. Yabancı ve yerli ihraçta toplam düşüş 59.000 dolardı³⁷.

Konsolos Bergholz, Erzurum konsolosluk bölgesinde zaman zaman incelemeler yaparak bölgenin ihtiyaçlarını belirliyor ve bilgileri Amerika'ya ileterek yeni ithal mallarına pazar oluşturmaya çalışıyordu. 1898 yılında bu konsolosluk bölgesinde yakacak olarak ağaç, gübre ve kömür kullanıldığını, bunun Amerikalı soba imalatçılarına büyük

³⁴ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 36, 30 Ekim 1896.

³⁵ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 36, 30 Ekim 1896.

³⁶ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 36, 30 Ekim 1896.

³⁷ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 36, 30 Ekim 1896.

bir piyasa sağlayacağını rapor etmiş ve bu konuda gerekli girişimlerin yapılmasını istemiştir³⁸.

Bütün bu ticari faaliyetlerin gerektiği kadar yoğun yaşanmamasının sebebi bölgede bu dönemlerde sürekli Ermeni isyancılar ile askerler arasında çatışmalar yaşanmasıydı. Örneğin Türk tüccarların temsilcileri olarak her yıl Rusya'ya giden Ermenilerin bu dönemde Türkiye'ye girmelerine izin verilmedi³⁹.

3. VATANDAŞLIĞLA İLGİLİ FAALİYETLER

A.B.D. Konsoloslukları kuruldukları bütün bölgelerde yoğun siyasi faaliyetlerin içine girmişlerdir. Çalışmamızın başında da bahsedildiği gibi bu tür faaliyetlerden dolayı Osmanlı Hükümeti rahatsızlık duymakta ve hatta konsoloslukların sayısının artmasını istememekteydi. Konsolosluklar, A.B.D. vatandaşlığına geçiş, vatandaşların haklarının korunması, A.B.D.'ye göçlerini kolaylaştırmak konusunda ellerinden gelen bütün gayreti göstermişlerdir. Vatandaşlarının karşılaştıkları problemlerin çözüme ulaştırılmasında yoğun çaba göstermekteydiler. Harput'taki A.B.D. Konsolosluğunda da aynı çalışmaların olduğunu raporlarından tespit etmekteyiz. Özellikle incelediğimiz, uzun süre Harput konsolosu olan Norton'un pek çok raporunda vatandaşlıkla ilgili çalışmalardan bahsedilmektedir. Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla A.B.D. vatandaşı olmak isteyenlere yapılan yardım yanında A.B.D.'ye göç etmek isteyenlere, yargılanan A.B.D. vatandaşlarına, maddi sıkıntı içinde olanlara da yardımlar yapılmıştır. Hatta göçler, konsolosluğun koruması altında gerçekleştirilmiştir. 1869'dan sonraki A.B.D vatandaşlığına geçişlere Türk Hükümeti kolayca izin vermektedir. Vatandaşlığa geçmiş bulunanlar da bunu Osmanlı Hükümeti'nden saklıyorlardı. Konsolosluklar bu gizlice tabiiyet değiştirme olayını gerçekleştiriyorlardı.

Osmanlı Hükümeti'nin bunlardan bir süre habersiz kalması da yine başkonsolosluk tarafından isteniyordu. Osmanlı tebaası gibi görünen bu kimselerle ilgili olarak bir müdahale gerekirse A.B.D. koruyucu olarak devreye giriyordu⁴⁰.

³⁸ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, 3 Kasım 1898.

³⁹ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 119, 19 Eylül 1899.

⁴⁰ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 44, 13 Mart 1901.

Bölgedeki A.B.D. vatandaşlarının sayısı konsolos tarafından A.B.D.' ye bildiriliyor ve gerekli işlemlerin yapılması isteniyordu. Daha 1901 yılında sadece Mamuratül Aziz ve Diyarbakır'daki A.B.D. vatandaşların sayısının 300'ü bulması, konsoloslüğün vatandaşlıkla ilgili çalışmalarını ne kadar hızlı yürüttüğünü göstermektedir. 13 Mart 1901 tarihli raporunda Norton, Mamuratül Aziz vilayetinde uyrukluğa kabul edilmiş vatandaşların sayısının 260, Diyarbakır vilayetinde 24 olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca Mezire ve Harput'ta yerli A.B.D. vatandaşlarının (kolonisinin) sayısı 16'dır. 6'sı erkek ve 10'u kadındır.

Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün gayri Müslimler gibi A.B.D. vatandaşları da askeri vergi ödüyorlardı. Ayrıca vilayete giriş ve çıkış için pasaport almak zorundaydılar.

Bu durum A.B.D. Konsolosu tarafından sanki vatandaşlarına yapılan bir zulüm, Osmanlı Hükümeti'nin yabancılara olan katı tutumuymuş gibi merkezlerine aktararak Osmanlı Devleti'nin içişlerine, yönetimine müdahale edilmesi ve bu tür vergilerin kaldırılması yönünde Osmanlı Devleti'ne baskı yapılması için zemin hazırlamıştır. Vatandaşları ile ilgili hemen bütün raporlarında bu askerlik vergisinden bahsedilmiş ve bu nedenle A.B.D. vatandaşlarının zor duruma düştüğünü, Osmanlı Hükümeti'nin bu politikasının yanlış olduğunu vurgulamıştır.

A.B.D. vatandaşlığına geçen Ermenilerle ilgili olarak raporlarda sıkça rastlanan bir diğer konu da hapse düşenlerle ilgilidir.

Osmanlı Devleti'nde yabancıların seyahat edilebilmesi için pasaport zorunlu tutulmaktaydı. Pasaport almadan bir yerden bir yere göçenler yakalanınca birkaç günlük hapis cezalarına çarptırılmaktaydılar. Osmanlı Devleti'ni sarsacak ve dış güçlerin rahatlıkla yönetime müdahale etmelerine sebep olacak tabiiyet değiştirme olayına karşı Osmanlı Devleti tedbir olarak vatandaşlıkları onaylamıyordu. A.B.D. vatandaşlığına geçenlerin vatandaşlığını tanımıyor, ayrıca seyahat etmeleri için gerekli pasaportu da vermiyordu. Burada Norton, sıkça geçmişte rüşvetle pasaport almanın mümkün olduğunu ifade etmektedir⁴¹. Bilindiği gibi bu dönemde de Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında bir bozulma görülmekteydi. Devlet otoritesi zayıflamış, resmi kurumlarda yolsuzluklar oldukça fazla görülmeye başlanmıştır. Buna rağmen başka devletlerin

⁴¹ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 70, 5 Kasım 1901.

vatandaşlığına geçme olayının hızla artması üzerine rüşvetle pasaport alınmasının önüne geçilmiştir.

23 Nisan 1900'de Boston'da uyrukluğa kabul edilen Garabet Yagobian, Samsun'a Haziranda ulaşmış, ancak pasaportu olmadığı için 4 günlük hapis cezasına çarptırılmıştır. Yine pasaport olmadan Samsun'a gitmek için yola çıkmış, ancak Malatya yakınında yakalanmıştır. Tutuklanması sırasında dahi yöneticiler onun bir A.B.D. vatandaşı olduğunu bilmiyorlardı. İşte bu durum pek çok Ermeni asıllı Amerikan vatandaşının başına gelmekteydi. Onların doğdukları yer olan bu bölgede geçici olarak bulunmalarına rağmen, A.B.D. vatandaşı olduklarının öğrenilmesi ilk önce onların ülkeye girmelerini imkansız hale getirecektir.

A.B.D. vatandaşlarının bu bölgeden göçlerinde konsolosluğun koruma sağladığını ve göçü kolaylaştırıcı rol oynadığını söylemiştik. Örneğin Baboian adlı bir kadın ve kızı ülkeden ayrılmadan yakalanmışlardı.

Onlar Mezire hapisanesine gönderilirken konsolosluk kavasası ve tercüman tarafından alındılar. A.B.D. Konsolosu Norton, kaymakama, bu iki kadının Samsun'u terk edeceği ve konsolosluğun kavaslarından birinin sorumluluğu altında yolculuk yapacaklarına dair garanti vermiş, böylece seyahat için izin alınmıştır.

Ayrıca yolculukla ilgili bütün düzenlemelerin konsolosluk tercümanı tarafından yapıldığı ve bu iki kadının durumunu Sivas konsolosu Jewet'e rapor edilerek onların Samsun konsolosluk şubesinde Stephopoula'ya teslim edildikleri Norton tarafından ifade edilmektedir. Jewet, Başkonsolos Dickinson'a kadınların içinde olduğu geminin adını ve yolculuk tarihini bildirmiştir. Böylece gemi İstanbul'da durduğunda Bayan Baboian'a para verildi⁴². Görüldüğü gibi vatandaşlıkla ilgili faaliyetler bölgedeki başkonsolosluk şubeleri yanı sıra ülkenin her yanındaki A.B.D. Konsoloslukları başkonsolosluk ve misyon merkezleri ile işbirliği yapılarak gerçekleştiriliyordu.

Osmanlı Devleti'nden gizli olarak A.B.D. vatandaşlığına geçişten sonra onların en büyük endişesi A.B.D.'ye göçmektir. Çünkü göç etmek istediklerinde pasaport almak bir sorun olduğu gibi vatandaşlıkları da ortaya çıkıyordu. Bu nedenle A.B.D. Hükümeti ve Başkonsoloslu bu konuda, konsolosa gönderdiği birçok noktada dikkatli davranılmasını istemekteydi.

⁴² American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 73, 26 Kasım 1901.

A.B.D.'nin misyon faaliyetlerinden sorumlu olan ABCFM' DE vatandaşlıkla ilgili çalışmalarda konsoloslukla birlikte hareket etmekteydi. A.B.D. vatandaşlarının çocukları bu kuruluşun okullarında eğitim görmekteydiler.

Amerika vatandaşları ile ilgili olarak A.B.C.F.M.'nin Mardin'deki misyon merkezinde 8 yetişkin ve bir çocuk olduğu ve bunların çok iyi okullara yerleştikleri bilinmektedir⁴³.

Konsolosluklar, A.B.D. vatandaşlarının uğradığı saldırılar ve mahkemede görülen davaları ile de ilgilenmekte, avukatların tutulmasını ve çalışmalarını bile sağlamaktaydılar.

Örneğin Norton'un 80 no'lu raporu, bir A.B.D. vatandaşını dolandıran bir Ermeni'nin yargılanması ve bu davada konsolosluğun oynadığı rolle ilgilidir. Nishan Fesciyan adlı bir Ermeni A.B.D.'de bir şirkette çalışmış, orada patronunu dolandırarak zimmetine para geçirmiş, bu paranın bir kısmını Paris'ten Mamuratül Aziz'deki babasına göndererek daha sonra kendisi de Mamuratül Aziz'e dönmüştür. Konsolosluk Mayıs 1901'de gerekli evrakları suçu kanıtlayan birkaç mektup ve 484-00 dolarlık bir havale ele geçirdi. Davanın hızla sonuçlanması için konsoloslukta sıkı bir çalışma yapıldı.

Bunun sebebi, avukatlarını başarısızlık ve hile teşebbüsünden korumaktı. Suçluların yakalanması Harput konsolosluğunun isteği üzerine olmuştur. Ve ikisi de mahkum edilmişlerdi. Nishan Fesciyan Mamuratül Azizli ve Osmanlı tebaası idi. New York'ta tüccar Alecon'un hizmetinde çalışmış ve 1.300.00 dolar zimmetine geçirmiştir. Bu dava konsolosluk tarafından uluslararası olarak nitelendirmiş ve Osmanlı yargıçlarının bu tür davalarda tecrübesiz olduklarını ifade etmiştir⁴⁴.

Bu davada konsolosluğun gösterdiği büyük çabasının tek sebebi, bir A.B.D. vatandaşının çalınan malının geri verilmesi değil, konsolosluğun, vatandaşlarının haklarını koruma konusunda prestij kazanmasının istenmesi idi⁴⁵. Yine bu dava için yapılan çalışma sayesinde konsolosluk Osmanlı kanunlarının bir kısmını ve Amerika menfaatlerinin korunması için mahkemeye başvurulduğunda kendilerine fayda sağlayacak adli prosedürü tanıma fırsatı vermiştir.

Ayrıca Harput'taki A.B.D. Konsolosluğu Nishan Fesciyan davasının arkasından, resmi ve teknik tabirleri anlamada kolaylık sağlayacak bir İngilizce, Türkçe sözlük ve Osmanlı yasası ya da tüm Türk hukuk kurallarının çevirisine ihtiyaç duyulmuştur. (No.

⁴³ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 72, 23 Kasım 1901.

⁴⁴ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 80, 10 Mart 1902.

81, sayfa 1, 4 Mart 1902) Çünkü A.B.D. vatandaşlarının kişisel ve maddi hakları ve kanuni uygulama hakkında sorulan sorulara rahatça cevap vermek gerekmektedir. Konsolosluğun bu konuda daha faydalı hale gelmesi için bahsedilen eserlerin konsoloslukta bulunması zorunluydu.

Türk yöneticiler A.B.D. vatandaşı olduğunu öğrendiği kimselerin pasaportu olmadan ülkeyi terk etmelerine ya da ülkeye girmelerine izin vermiyorlardı. Bu teşebbüste bulunanların hapisten çıkabilmeleri için hükümete ülkeyi terk etmeyeceği konusunda ya da bir daha dönmeyeceği konusunda garanti vermeleri gerekiyordu. Örneğin Paul Yogahijian adlı bir A.B.D. vatandaşı pasaportu olmadan Türkiye'ye dönmüş, hapse atılmış ancak, ülkeyi terk etmeyeceği konusunda ya da bir daha dönmeyeceği konusunda garanti vermesi gerekmiştir. Bu konuda A.B.D. Hükümeti durumdan rahatsızlık duymuş ve onun vatandaşlığının geçersiz sayılmasını istemiştir. Bu gibi durumlarda konsolos, olayı açıklığa kavuşturmayı adeta kendisine bir görev edinmiştir. Yogahijian için de gerekli açıklamayı merkeze ileterek onun malını satıp Amerika'ya gitmek istediğini bildirmiştir. Ve vatandaşların göçmesi için Türk yöneticilerden başkonsolosluğun ya da A.B.D. hükümetinin izin alabildiği⁴⁶ bu raporlardan anlaşılmaktadır.

A.B.D.' ye gitmiş, olanlar tekrar Türkiye'ye dönebilmek için Osmanlı tebaası olduklarını ifade etmişlerdi ve kendilerinin A.B.D. vatandaşı olduklarını gizlemişlerdir. Onların tabiiyet değiştirmiş oldukları öğrenildiğinde ya da pasaport olmadan seyahat ettikleri anlaşıldığında hapse atıldıklarında ülkeyi resmi izin almadan terk etmeyeceklerine dair garanti vererek kurtulmuşlardır. Ayrıca bunlar askerlik vergisi de ödemekteydiler⁴⁷. Bu durum A.B.D. Konsolosu tarafından vatandaşlarına yapılan bir zulüm olarak ifade edilmekteydi, bu haldeki vatandaşların güvenliklerinin, rahatlıklarının sağlanması için gerekli işlemlerin yapılması başkonsolosluk ve hükümetinden istenmiştir.

A.B.D. vatandaşlarının, hakimiyeti altında yaşadıkları devletten habersiz olarak gizlice tabiiyet değiştirmeleri ve yine Osmanlı Devleti'nin kurallarını hiçe sayarak seyahat izni olmadan A.B.D.' ye gitmeleri ve çeşitli yalanlar söyleyerek hapisten kurtulmaları gibi usulsüzlükler ve milletlerarası diplomasi kurallarının çiğnenmesi yok sayılmış, Osmanlı

⁴⁵ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 80, 10 Mart 1902.

⁴⁶ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 88, 6 Haziran 1902, No. 85, 5 Mayıs 1902.

yöneticilerinin bunları önlemek için aldığı tedbirler zulüm olarak göstermiş, böylece yabancı devletlerin Osmanlıya müdahale etmeleri için bahaneler hazırlanmıştır.

A.B.D.'ye gidenlerden bir kısmının aileleri burada bulunmaktaydı. Ailelerin birleştirilmeleri için de konsolosluk harcama yapıyordu⁴⁸.

Tutuklanmış olan A.B.D. vatandaşlarını hapisten kurtarmak için konsolosluklar çalışmışlardır. Harput'taki A.B.D. Konsolosunun bu tür birçok faaliyeti bulunmaktadır. Bunlardan biri Profesör Tenekejian'dır. Ancak Tenekejian olayını siyasi faaliyetler kısmında ele alacağız. Bununla ilgili bir başka örnek Seray Karidian isimli Amerikalı bir bayandır. Bitlisli ve Bitlis'teki High Holyoke Seminary adlı Amerikan misyon okulu mezunudur. Onun kurtulması için İstanbul'daki İngiltere elçiliği ve Bitlis İngiltere konsolos yardımcısı da çalışmıştır ve bu bayan serbest bırakılmıştır⁴⁹.

Bunlara örnek olarak; Bahdad K. Samirjian (Perili, Khachador Samirjian'ın eşi) Tornes Hampartzoom (Peri kasabasından, Hampartzoon Marabanian'ın eşidir, eşi ifadelerine göre bu konsolosluk bölgesinde (Harput, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Van, Mardin) Osmanlı asıllı olup, A.B.D. vatandaşlığına kabul edilmiş olanların sayısı 200'ü aşmaktadır⁵⁰. Bunlar benimsedikleri milleti ortaya çıkarmakta ve Hıristiyan Osmanlı tebaasının ödediği askerlik vergilerini ödemektedirler. Bu grup için konsolos resmi koruma sağlayamasa da gayri resmi olarak güçlükleri en aza indirmek ve onların imparatorluğu terk etmeleri için elinden geleni yaptığını rapor etmektedir. Bu grubun içinde olup da raporlarda adı geçenlerden birkaç tanesi şunlardır. M. Saragin, Bokoş Yahjian, Horootune B. Bozoian, Horotin Kavarkian. Osmanlı hükümeti, arkasında vergi borçları bırakarak ölen herkese uygulandığı yöntemleri A.B.D. vatandaşların da uygulamaktaydı. Borçları ya ailelerinden alınmakta ya da ölen kimsenin mal varlığından alınmaktaydı. A.B.D. Konsolosu burada devreye girerek Osmanlı hükümetinin bu uygulamasının yanlışlığından bahsedip, bu vergi borçlarının aileden alınmaması için elinden geleni yapmaktaydı. Eskiden bir Mamuratül Azizli olan A.B.D. vatandaşı Minas Agaekian'dan Mamuratül Aziz yöneticilerinin vergi istemeleri buna bir örnektir⁵¹.

⁴⁷ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 88, 6 Haziran 1902.

⁴⁸ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 89, 5 Temmuz 1902.

⁴⁹ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 94, 15 Aralık 1902.

⁵⁰ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 101, 14 Ağustos 1903.

⁵¹ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 109, 2 Şubat 1904.

Minas Ageikian'ın babası 17 yıl kadar önce ölmüştür. Minas Ageikian'ın iki kız kardeşi ile ortaklaşa kullandığı mülkleri vardı;

1 Ev, değeri	: 88.00 dolar
1 Üzüm Bağı	: 35.00 dolar
1 Tarla	: 31.00 dolar
Toplam	154.00 dolar

Evde kız kardeşi Takouhey Agaekian ve 2 yeğeni oturmaktaydı. Geçen 3 yıl ev vergilerini ödememişler, Minas Agaekian'nın 14 yıllık askerlik vergileri de ödenmemiştir.

Buna karşılık yöneticiler, Minas Agaekian'ın vergi borçları ödenmedikçe mülkün satışı ve mirastaki hissesinden onun vergilerinin düşürülmesinin kanuna uygun olduğunu ifade ettiler⁵². A.B.D. Konsolosu Norton, onların isimlerinin vergi defterinden çıkarılmasını ancak Bab ı Ali'nin yetki vermesi ile olabileceğini ifade etmektedir. Bunun benzeri bir durum Diyarbakır'daki Pushman ailesinin başına geldi. Pushman ailesi askerlik vergilerini ödemediği için Chicago'ya göç etmişler, bunun üzerine 1 Aralık 1903'de Diyarbakır vergi dairesi, Pushman ailesini içine almış olan Diyarbakır Protestan Cemiyeti'nden, onların vergi borçlarını ödemesini istedi. Bunun üzerine cemiyet üyeleri ailenin en yakın akrabalarından bu borçları ödemelerini istemiştir.

Bu gibi durumlarda borçların ödenmesinin istendiğinde reddedilmesi halinde malları satılırdı⁵³. Ancak bu tür bir haciz işleminin yasal olmadığını Norton ifade etmekte, hatta kişilerin bu vergi borçlarını ödemeyi reddetmeleri istenmekte, başka bir deyişle halkı yönetime karşı kışkırtmaya çalışmaktadır. Çünkü söz konusu olan kendi vatandaşlarıdır. Benzer durumlarda Osmanlı hükümetinin, göç hakları taşıma ve askerlik vergisi yükümlülüğünün kalktığı idare tarafından belirtilmedikçe ya da ölüm tezkeresi gösterilene kadar askerlik vergisi vermekle yükümlü olanların bunu ödemelerini istemektedir. Norton bu durumu raporunda şöyle ifade etmektedir.

"Vergi suçlarına ait herhangi bir gerçek mülkün olmaması durumunda devlet suçluların mensup olduğu cemiyet ya da akrabasından olanların hiçbir kanuni sorumluluğu olmadığı halde vergi borçlarının alınması için çaba sarf etmektedir. Kişiler haksız yere alınmak istenen vergileri ödemeyi reddetmelidirler."

⁵² American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 109, 2 Şubat 1904.

⁵³ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 112, 13 Şubat 1904.

Norton bu gibi durumlar için güçlü devletlerin konsoloslarının inceleme hakkının olması gerektiğini söyleyerek doğrudan yönetime müdahale etmeyi istemekte ve bunu açıkça ifade etmektedir. Bununla ilgili düşüncelerini de yerel yöneticilere iletmekteydi. Hatta Norton, vergilerini ödemeyerek suç işlemiş bulunan A.B.D. vatandaşlarını savunmaya geçerek onların yaptıkları faydalı işleri raporlarında anlatıp merkezin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Örnek olarak anlattığımız Pushman ailesi için aynı yolu izleyen Norton onların Harput'taki Amerikan yetimler yurdundaki 20 öksüz çocuğun masraflarını karşıladığını raporunda belirtmiştir.

Konsolosluk himayesinde A.B.D.' ye göçen vatandaşların çeşitli noktalarda tıbbi muayenelerinin yapıldığı ve bu muayene sonuçlarına göre yola devam edip edemeyecekleri belirlenmekte böylece en sağlıklı şekilde A.B.D.' ye ulaşmalarının sağlanması yanı sıra A.B.D.' deki vatandaşların ailelerine göç için gönderdikleri para havalesinin yerlerine ulaştırması⁵⁴ işleriyle de ilgilenilmiş böylece gecikme olmaksızın vatandaşlarının A.B.D.' ye varmaları gerçekleştirilmiştir. Örneğin Ekimde 30 kişiden oluşan 8 ailelik bir grupta 125'inin fiziki sakatlıklardan dolayı Havre'den Fransa yoluyla geçmesi reddedilmiş onlar Kanada yoluna gönderilmişler ve böylece A.B.D.' de gidecekleri yere güvenle ulaşmışlardır. Hastalık nedeniyle Fransa'dan A.B.D.' ye gitmeleri reddedilen bu nedenle Kanada'dan A.B.D.' ye giren göçmenler hakkında şu bilgiler verilmektedir.

Anna Baboian, Worcester'li, A.B.D. vatandaşı, kızı Badosken ile Şubat 1902'de Harput'tan ayrılmış, gözlerinde hastalık olduğu için Kanada'ya gönderilmiş.

Elizabeth Darbhaian, Eğinli, 2 çocuğu ile göç etti. Yeghsa Sarbısiyan, Şentil'li, Altun Toteosien, Perçençli, kızları Jooher ve Ağhuhna ile göç etti.

Martta Mahabıyan Hüseyinli, kızları Margaret 28 yaşında, Sarah 25 yaşında, Aghavne 12 yaşında, Yeghsa Manaoagian, Harputlu, kızları Altoon 19 yaşında ve Marta 16 yaşında, oğlu Marouf 17 yaşında.

Bu ailelerde bulaşıcı hastalıklar vardı. Bu sebeple Kanada yolu ile geldiler. Sonuçta bu kadınlar A.B.D.' deki eşlerine ulaştılar. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için bu tür tedbirler alınırdı. Göçmenler Boston'da Amerikalı doktorun muayenesinden geçirildiler.

⁵⁴ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 114, 22 Şubat 1904.

Ayrıca Norton 123 no'lu 18 Mayıs 1904 tarihli raporunda göçmen ailelerle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

1. Parasız ve kötü durumda bulunan Anadolu'yu terk edip İstanbul'a gelen hiçbir aileye Türk görevliler İstanbul'dan vapurla A.B.D.'ye gitmek için gerekli pasaportu almalarına izin vermedi.

2. Göçmenlerin en kötü duruma düştükleri yer Marsilya idi. Kadın ve Çocuklar dış dünyadan ve Avrupa dillerinden habersizdiler. Bu güçlükler, yol masraflarının karşılanması için başkonsolosluktan gönderilen para havalelerinin yetersizliği nedeniyle artmaktadır.

Raporda bahsedilen diğer bir husus da Akdeniz limanlarının çoğunda, Samsun'da ve Mamuratül Aziz'de de acentesi bulunan Amerikan Ekspres şirketinin çekleri paraya çevirdiğidir. Gerekli paranın sağlanması dışında bir ailenin göç edebilmesi için oturduğu bölgenin konsolosluğundan izin alması, A.B.D. vatandaşı olduklarını gösteren belgeleri olmalıdır⁵⁵. Ayrıca konsolos da merkezlerine gönderdikleri raporlarda bölgede çeşitli sebeplerle hayatlarını kaybeden vatandaşları bildirmekte ve onların ölüm raporlarını da göndermektedirler. Buna daha çok Harput A.B.D. Konsolosluğu raporlarının 2. kısmının başlarında rastlamaktayız. Bu dönemde konsolos Evan E. Young, 5 no'lu, 30 Aralık 1905 tarihli raporunda misyoner Lara Gale Carey'in Harput'ta 26 Aralık 1905'te erken doğum nedeniyle öldüğünü rapor etmektedir. Ölen kişinin bir misyoner olması nedeniyle Amerikan misyon merkezi doktoru tarafından çıkarılan ölüm raporu ekte gönderilmiştir.

Evan E. Young da göç için gerekli pasaportun alınmasında Türk yöneticilerin özellikle Ermenilere itiraz ettikleri ve güçlük çıkardıklarını ifade etmektedir⁵⁶. Buna rağmen konsolosluğun çalışması ile pasaportla alınmaktaydı. Ancak A.B.D. vatandaşlarının tekrar Türkiye'ye dönmelerine izin verilmiyordu. Bu konu ile A.B.D. hükümetinin ilgilenmesi gerektiği konsolos Evan E. Young tarafından sıkça ifade edilmiştir.

⁵⁵ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 123, 18 Mayıs 1904.

⁵⁶ American National Archives, T. 579, Rol. 2, No. 6, 10 Ocak 1906.

Konsoloslar sadece ölen A.B.D. vatandaşlarını değil, dünyaya yeni gelenleri de bildiriyorlardı. Örneğin Mardin'deki Amerika misyonerleri Bay ve Bayan Richard Stantez Emrich'in bir oğulları olduğu rapor edilmiştir⁵⁷.

Böylece A.B.D. vatandaşları ile ilgili her gelişmeden, konsolosların raporları sayesinde resmen haberdar oluyordu.

Görüldüğü gibi konsoloslar A.B.D. vatandaşları ile ilgili olarak bölgelerinde tabiiyet değiştirmeden vergi ödenmesine, göçlerin sağlanmasından, yargılanmalarına, savunmalarına, doğum ve ölümlerine kadar her türlü olayla yakından ilgileniyorlar bu yönde A.B.D. vatandaşlarının haklarının korunması ve konsoloslukların prestijinin artması, dünya kamuoyunda ilgi uyandırması için gerekli her şeyi yapıyorlardı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi konsoloslukların bölgelerinden Amerika'ya göç konusunda gerekli düzenlemeleri yapıyorlardı.

Harput bölgesinden Amerika'ya Ermenilerin göçü kışın zor yolculuk şartlarda bile devam etmekteydi. Norton Harput ve civarındaki ova köylerden yazın Amerika'ya göç etmeyi planlayan 1000 kişi olduğunu ifade etmektedir. Göçün ona göre haklı bir sebebi vardı. Ülkede hakim sınıf olan Müslümanlar ile yerel yöneticiler Ermenilere haksızlık ve baskı yapmaktaydılar. Bu zulümlerden kurtulmanın yolu Amerika'ya göçte görüyorlardı. Norton'un bu konuda konuştuğu bir Ermeni ise göçün sebebini çocuklarının sağlıklı bir çevrede yaşamaları ve onları dünya vatandaşı yapma isteğine dayandırıyor⁵⁸. Başka bir ifade göçün sebebini daha açıkça ortaya koymaktadır. "Burada etrafım arkadaş ve akrabalarım ile çevrili, ben sosyal durumu iyi olan biriyim ve herkesten saygı görmekteyim. Amerika'da bir dilenciden farksız olacağım fakat çocuklarım ve onların çocukları özgür olacaklar ve bana hayır dua edecekler, mutlu bir hayatları olacaktır."

Göç etmek için gerekli seyahat izninin rüşvetle kolaylıkla alındığını daha önceki birçok raporunda tekrar eden Norton, Diyarbakır vilayetinde vergilerin çoğunun Ermenilerden geldiğini bu nedenle seyahat izni almanın bu vilayette çok zor olduğunu söylemektedir.

Harput'tan Amerika'ya göç edenlerin büyük kısmının özellikle Boston, Worcester'e yerleştiklerini de 29 no'lu rapordan öğrenmekteyiz.

⁵⁷ American National Archives, T. 579, Rol. 2, No. 28, 8 Mayıs 1906.

⁵⁸ American National Archives, T. 579, Rol. 1, No. 29, 22 Ocak 1901.

Erzurum'dan Ermenilerin göçüyle ilgili olarak raporlarında Bergholz yeni yönetmelik üzerinde durmuştur. Göçe bir tedbir olarak Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu yönetmeliğin amacını Bergholz doğru ifade ile açıklamaktadır. "Osmanlı İmparatorluğu'nu terk eden Hıristiyan tebaanın gözünü korkutarak göçü engellemek."⁵⁹ Osmanlı Devleti'nin çıkardığı yönetmelik özetle şöyledir: "Son olaylardan beri bir kaç Ermeni, gerek evli gerek bekar, iş sahibi ya da işsiz, İstanbul'dan diğer ülkelere göçtüler. Bu tahrikçiler ve hainler ülkede asılsız haberler yaydılar. İmparatorluğu adaletten ayrılmış olduğu, güvenlik sağlanmadığı haberleri yayılarak göç haklı çıkarılmaya çalışılmaktadır."⁶⁰ Yeni çıkan kanuna göre göçenlerin geri dönmesi yasaklandı. Sahte pasaportla göçmek isteyenler Osmanlı tebaası olmaktan çıkarılacaklardı ve bunu gösterir bir belge imzalayacaklardı. Dönmelerine izin verilmeyecek bir daha Osmanlı uyruğuna geçemeyeceklerdi. Bu yönetmelik başarılı oldu. Pasaport müracaatları ertelendi.

Erzurum Konsolosluk bölgesinde 1896 yılı itibarıyla yaşayan doğma büyüme Amerikalıların sayısı 26 idi ve bunlar ABCFM üyeleri idi. Başka bir deyişle bölgedeki 26 Amerikan vatandaşı misyoner olarak görev yapmaktaydılar. Bu 26 Amerikan vatandaşı misyonerlerin illere dağılımı şöyleydi⁶¹.

Erzurum	: 1
Van	: 6
Bitlis	: 2
Mardin Diyarbakır	: 6
Harput	: 8
Trabzon	: 3
Toplam	26

Bergholz da tıpkı Norton gibi bölgesindeki Amerikan vatandaşlarının her türlü işleri ile ilgilenmekteydi.

Bir Amerikan vatandaşı olan Frank G. Lenz, Erzurum vilayeti, Eleşkirt bölgesinde öldürülmüştü⁶². Onu öldürenlerin yakalanması ile yakından ilgilenmişti. Her

⁵⁹ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 38, 6 Kasım 1896.

⁶⁰ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 38, 6 Kasım 1896.

⁶¹ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 16, 31 Temmuz 1896.

⁶² American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 40, 14 Kasım 1896.

gelişmeyi derhal merkeze rapor ederek onları bilgilendirmekteydi. Suçlular yakalandıktan sonra da davayı yakından izlemiş, yöneticilerle bu konuda pek çok görüşme yapmış, suçluların bir an önce cezalandırılması için işlemleri yakından takip etmiştir.

Bir ABCFM misyoneri olan F.W. Macallum, Zeytun'daki Hınçaklara para yardımı yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştı ve şehirden kovulmak üzereydi⁶³. Bu durumu öğrenen konsolos Bergholz hemen onun kurtarılması için faaliyete geçmiş, devreye girerek onun ülke dışına çıkarılmasını engellemiştir. Onun masum olduğu Zeytun'daki görevlilerin ona komplo yaptığını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi konsolosluk Amerikalı misyonerlerin zor durumda kalmasına müsaade etmiyor, vatandaşlarının koruyuculuğunu, suçlama ne olursa olsun, gerektiği şekilde yapıyordu. Bölgede Türk asıllı Amerikan vatandaşı yoktu⁶⁴. Amerikan vatandaşlığına geçenler Ermenilerdi. Ancak Bergholz Ermenilerin de Türk tebaası olarak kaldıklarını sadece ciddi güçlükler içinde oldukları zaman Amerika vatandaşlığını istediklerini de sözlerine eklemektedir. Çünkü bu tabiiyet değişim onlara Amerikan korumasını sağlıyor, böylece yargılanmaktan bile kurtuluyorlardı. Osmanlı Devleti'ne karşı olan ihanetlerini dünyaya haklı tanıtacak güçlü bir destek buluyorlar, göç sayesinde vergi ödemekten kurtuluyorlar, Amerikan okullarında ve diğer kuruluşlarda iş imkanı elde ediyorlardı. Konsolosluk bölgesinden sınır dışı edilen belli başlı Ermeni asıllı Amerikan vatandaşları şunlardır⁶⁵.

David Bartlian, Amerikan vatandaşı

Sahaf Bartlian, Amerikan vatandaşı

Abraham Boghosian, Amerikan vatandaşı

Hagop Boghosian, Amerikan vatandaşı

Barutiun Mendzoian, vatandaşlığı kesinleşmemiş

Ohan Sanvelian, vatandaşlığı kesinleşmemiş.

⁶³ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, No. 54, 15 Ocak 1897.

⁶⁴ American National Archives, T. 568, Rol. 1, C.1, 14 Şubat 1899.

⁶⁵ American National Archives, T. 579, Rol. 2, No. 23, 11 Nisan 1906.

4. SİYASİ FAALİYETLER

Osmanlı Devleti içinde kurulmuş olan konsolosluklar en yoğun çalışmaları siyasi alanda yapmışlardır. Bu, Harput ve Erzurum'daki A.B.D. Konsoloslukları için de geçerlidir. Konsolosluk raporlarında en fazla yeri kaplayan siyasi faaliyetlerdir. Harput konsolosu Norton ve Erzurum konsolosu Bergholz henüz yerlerine ulaşmadan siyasi anlamda çalışmalarına başlamışlardır.

Thomas H. Norton, bölgenin coğrafi, kültürel, ticari ve siyasi yapısını yakından öğrenebilmek ve gözlemleyebilmek için bir takım geziler yapmak istemiştir. Ancak bu gezi iznini almak biraz zaman almıştır. Başlangıçta "Ermenistan'ın merkezi"⁶⁶ olarak nitelendirdiği bölgeye 2 haftalık bir gezi için girişimde bulunmuş ancak bu, kış nedeni ile kabul edilmemiştir.

Yapacağı geziler sayesinde Norton bölgede yaşanan siyasi olaylara tanık olmuş, edindiği izlenimleri derhal rapor etmiştir. Sadece olayları izlemekle kalmamış, bölgedeki Ermeni, Kürt halkla görüşmüş, onların düşüncelerini aldığı gibi kendisi de çeşitli tavsiyelerde bulunarak onları zaman zaman yönlendirmiş zaman zaman kışkırtmıştır. Norton'un raporlarında da konsolosluğun bölgedeki kargaşayı çıkaran Ermenileri desteklediği açıkça ifade edilmektedir.

1900 yılında Mamuratül Aziz ve Diyarbakır vilayetlerinde Kürt gruplar arasındaki savaştan dolayı Dersim ve Adıyaman bölgelerinde karışıklıklar yaşanmaktaydı. Bu dönemde Mamuratül Aziz vilayetinde, Harput, kuzeyde Dersim ve güneybatısındaki Adıyaman'da anarşi mevcuttu. Bu, dağlık bölgelerdeki karışıklığın Kürtler tarafından çıkarıldığı, bu bölgede yaşayan Kürt grupların birbirleri ile savaş halinde oldukları⁶⁷ Norton'un raporlarında belirtilmiştir.

Adı geçen vilayetlerdeki bu tehdit unsurları A.B.D. Konsolosu tarafından tespit edilmiştir. Diyarbakır vilayetinde "Hamidiye" adı altında⁶⁸ örgütlenen Kürt gruplarının bu il yönetimi için gerçek bir tehdit olduğunu ifade etmiştir. Bu yaşanan olaylar karşısında konsolosluk, bölgedeki A.B.D. kolonilerini, Amerikan menfaatlerini koruma altına

⁶⁶ American National Archives, T. 579, Rol. , No. 12, 16 Ekim 1900.

⁶⁷ American National Archives, T. 579, Rol. , No. 15, 2 Aralık 1900.

⁶⁸ American National Archives, T. 579, Rol. , No. 15, 2 Aralık 1900.

almıştır. Konsolos ayrıca koloninin ya da Amerika menfaatlerinin tehlikede olduğu durumlarda yöneticiler ile görüşmekte ve olayların durdurulmasını istemektedir.

Mamuratül Aziz vilayetindeki olaylar kısa sürede bastırılırken⁶⁹ Diyarbakır vilayetindeki olaylar devam etmekteydi.

Konsolos Norton, raporlarında bölgede çıkan bu karışıklıkların sebeplerini de Kürtlerin yönetimden memnun olmamasına bağlamaktadır⁷⁰.

A.B.D. Konsolosu sorumluluk alanındaki bölgede yöneticilerle dostane ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Böylece çok daha rahat hareket edebilmiştir. 1895 yılında yaşanan olaylardan Amerikan menfaatlerinin zarar görmüş olduğu unutulmamış, bu gibi olaylara karşı tedbirli olunmuştur.

Konsolosluğun vatandaşlıkla ilgili çalışmalarını anlatırken göç konusunda yapılan yardımları belirtmiştir. Bunun siyasi yanı elbette ki raporlarda da gözden kaçmamaktadır.

Ermenilerin bu bölgede A.B.D.'ye göçünde, konsolosluğun tam yerleşmesinden (1901) sonra büyük bir artış olmuştur. Bu büyük çaplı göçün sebebi olarak da Ermenilerin sürekli baskı ve zulme uğramaları gösterilmiştir. Norton bu durumu raporunda şöyle ifade etmektedir. "İnsanlar zengin olmak, tehlikelerden uzak kalmak ve çocukları için iyi bir ortam elde etmek istemektedirler ve ancak bu büyük çaplı göç sayesinde dünyanın dikkatini çekme fırsatı yakalamaktadırlar."

Bu ifadelerden de kolayca anlaşılacağı gibi konsolosluk Ermenilere destek vermekte, onların sürekli baskı ve zulüm altında olduklarını ifade ederek Osmanlı Devleti'ni suçlamaktadır. A.B.D.'de Ermenileri iyi bir geleceğin beklediğini vaat etmektedir. Ve yine kendisi, dünyanın dikkatini çekmek için bu göç hareketinin gerekli olduğunu söylemektedir. Görüldüğü gibi konsolosluk siyasi olayların içindedir ve hatta olayları yönlendirmektedir.

Osmanlı Devleti'nin göç ve diğer olaylar karşısında izlediği politikayı konsolos kendince ifade etmiştir. Buna göre özellikle Diyarbakır'da pasaport almanın güç olmasının sebebi bölgede vergilerin büyük kısmının Ermenilerden gelmesidir⁷¹. Oysa her devlet bu gibi bir durum karşısında çeşitli caydırıcı tedbirler almak zorundadır. Bu

⁶⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 20, 2 Ocak 1901.

⁷⁰ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 29, 22 Ocak 1901.

⁷¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 29, 22 Ocak 1901.

tamamen göz ardı edilerek Osmanlı'nın Ermenilere zulüm yaptığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

Böylece konsolosluk birbirinden ayrı kalmış aileleri bir araya getiren bir hayır kurumu görüntüsüne bürünmektedir. Hatta vilayet nüfusunu tehdit eden bu göç olayını evlilik ile de artırma yoluna gitmiştir. 1895'ten itibaren Harput'taki yetimler yurdunda yetişmiş olan Ermeni kızları, fotoğraflar gösterilerek Amerika'daki Ermenilerle evlenmeleri sağlanmaktaydı⁷². Konsolosluk bu şekilde onların geleceğini belirtiyor, göçü zorunlu hale getiriyordu.

A.B.D. Harput Konsolosu, raporlarının büyük kısmında Ermenilerin ne kadar acınacak halde olduğunu, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere görülmemiş bir baskı, zulüm yaptığını anlatmıştır. Bu dönemde çıkan ayaklanmalarda yine Ermenilerin zarar gördüğünü anlatmış, göçü haklı göstermeye çalışmıştır. Hatta diyebiliriz ki daha sonra ortaya çıkacak olan Ermeni olaylarına A.B.D. konsolosluğu zemin hazırlamış, onlardan hiçbir desteği esirgememiştir. 1901 tarihli 46 no'lu raporunda Norton, yine sıkça bahsettiği bir konu olan vergiler üzerinde durmuştur. 1895'teki yangın ve hırsızlıklar nedeniyle kaybedilen gelirin Ermenilerden 2 misli vergi alınarak ve hatta vergisini ödemiş olanlardan tekrar zorla vergi alınarak temin edildiğini bu durumun Ermenileri bezdirdiği, çiftliklerini terk etmek zorunda kaldıklarını rapor etmiş, hatta bu konuda Ermenilerin kendi ifadelerini raporlarına eklemiş, merkeze göndererek Osmanlı Devleti'ne müdahale için A.B.D.'nin dikkatini çekmiştir.

Konsolosluk bu arada olaylardan anında haberdar olmak resmi faaliyet ve valinin emirlerini vaktinde öğrenebilmek için "Mamuratül Aziz" adlı haftalık resmi gazeteye de abone olmuştur⁷³.

Mamuratül Aziz ve Diyarbakır'daki olayların ardından Muş'ta meydana gelen karışıklıklarla ilgili olarak verilen bilgiler ve yapılan faaliyetler şöyledir⁷⁴. A.B.D. olaylara menfaatleri ile ilgisi açısından bakmaktaydı. Muş'ta ve civarında yaşanan katliamın Mamuratül Aziz'deki Ermeni halkı korkuttuğunu buna karşılık Müslüman halkın silahlandırıldığı ve hatta onların silahlarını rahatça kullandıklarını ifade ederek Ermenileri hep ezilen, Müslüman halkı ise katliam ruhu taşıyan unsur olarak göstermiştir.

⁷² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 39, 28 Şubat 1901.

⁷³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 58, 20 Haziran 1901.

Müslümanların duygularını ise şöyle ifade etmektedir. "Sultanın ölmesi ile imparatorluk dağılacak ve Osmanlı hakimiyeti yok olacak ve onlar arasındaki güçlü eğilim ise hor görülmüş Hıristiyan tebaayı yağmalamak, hırpalamak için son fırsat olabilecek bu durumdan istifade etmektir."⁷⁵ Bunun yanı sıra bu grubun küçük fanatik bir grup olduğunu ve devlet göz yummadıkça bir katliam yaşanmayacağını da ifade etmektedir.

Artık Norton sadece Ermenileri ezilmiş olarak değil bütün Hıristiyan tebaayı hor görülmüş diye nitelendirmektedir. İfadelerinde gittikçe daha geniş gruplar kapsayan A.B.D. Konsolosu çıkacak olaylardan da yönetimi sorumlu tutmakta, eğer bir karışıklık yaşanırsa buna da devletin izin vermiş, göz yummuş olduğu anlamına geleceğini belirtmektedir. Böylece Osmanlı Devleti ve Müslüman halk çıkan olaylarda tek suçlu olarak gösterilmiş, konsolosluk ve dolayısıyla A.B.D., Ermenileri ve diğer Hıristiyan tebaasının koruyuculuğuna soyunmuştur.

Osmanlı Devleti'ni yok etmek isteyen güçlerin ve azınlıkların amacını konsolos, raporunda bütün halka mal ederek, toplumun devletinin yanında olmadığı görüntüsü vermiştir. Norton'a göre toplumun amacı mevcut hükümeti devirerek Avrupa'nın yönetime müdahalesini sağlamaktır⁷⁶. Yani, olaylarda Ermeniler haklı çıkarılmış ve hatta bütün karışıklıkların sadece rahatlık ve huzur elde etmek gibi masumane isteklerle çıkarılmış olduğu, Ermenilerin suçsuzluğu ifade edilmiştir. Eğer Avrupa yönetime müdahale ederse bütün bu olayların sona ereceği, toplumun huzura kavuşacağı yönünde ifadeler kullanılmıştır.

Bu dönemde Amerika kolonisinin zarar görmemesi için çeşitli tedbirler alınmış, özellikle de yine Müslüman halk suçlanarak, onların Amerikan kolonisi ve konsolosluğuna karşı düşmanca tavır içinde⁷⁷ oldukları ifade edilmiş, bu nedenle konsolosluk kadrosunun silahlandırılması için girişimlerde bulunmuştur. Bu arada konsoloslukta yarım düzine tüfek ve kafi miktarda cephane olduğunu da⁷⁸ rapordan öğrenmekteyiz.

⁷⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 64, 1 Ağustos 1901.

⁷⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 64, 1 Ağustos 1901.

⁷⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 64, 1 Ağustos 1901.

⁷⁷ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 66, 17 Eylül 1901.

⁷⁸ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 66, 17 Eylül 1901.

Bu dönemde Norton, gezilerine devam etmekte, olayları yakından izlemekteydi. Konsolos Norton, bölgede yaşanan her türlü çatışmayı rapor etmektedir. Raporlardan öğrendiğimiz kadrolarıyla Muş ve civarında 145 kişi katledilmiş, bir köy yıkılmış, bir köy yağmalanmıştır⁷⁹. Bir Türk Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Bu yaşananları Norton, yöneticilerin sessiz bir şekilde onayladığını bu nedenle kargaşanın arttığını ifade etmektedir.

Muş'ta yaşanan olaylarla ilgili olarak Harput Konsolosu, eski bir sancak yönetim meclisi üyesi olan bir Ermeni ile görüşmüş ve ondan aldığı bilgiler ile bölgede yaşananların sebeplerini rapor etmiştir⁸⁰. Buna göre Muş'ta tanınmış bir Türk, Ermeni bir kadını iffal etmek istemiş, kadının ailesi Türkü öldürmüştü, bunun üzerine yöneticiler yetmiş evli Ermeni köyü Magonk'taki erkekleri Muş'ta hapsedmişti. Bunun üzerine Muş ve etrafındaki Türkler köye saldırmışlar, 13 kişi ölmüş, evler yağmalanmıştı⁸¹. Bu olay, katliam ruhunun canlanmasına bahane olmuştur. Böylece bölgede Ermeni halka karşı Kürtler, yöneticilerin de sessiz onayı ile cinayet ve yağma seferberliğine girmişti.

Görüldüğü gibi Harput Konsolosu T.H. Norton sadece bir Ermeni'nin ifadelerini dinlemeyi yeğlemiş, bunun doğruluğundan şüphe etmeden ifadelerini aynen raporuna aktarmıştır. İşte konsolosluk, bölgede siyasi olaylara böylesine taraflı yaklaşıyordu. Bu olaylar karşısında devlet tedbir olarak askerleri bölgeye göndermekte, olayları bastırmada askeri güçten faydalanmaktaydı. Ancak konsolos Norton, önceki ifadelerinde olayların durdurulması için yönetimin hiçbir harekette bulunmamasından şikayet ederken bu kez de askerlerin bölgeye gelmesinden halkın rahatsız olduğunu, önceki ifadelerinde olayların boyutunun çok ciddi olduğunu söylerken, bu kez de bu kadar çok askere ihtiyaç olmadığını ifade etmektedir. Verilen bilgilere göre⁸² askerler her biri 800 kişilik yedi tabur halinde Muş ve etrafında toplandı. Vilayetteki askeri yöneticiler kasabada bir kışla yapmak niyetindeydiler. Aileler ise buna karşıydı. Ancak kışlanın yapımı için toplanan keresteler çıkan bir yangında yok oldu. Bunun üzerine Bitlis valisi kışla yapılana kadar kafi miktarda askerin Dalvorig'e yerleştirilmesini İstanbul'dan istemiştir.

⁷⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 69, 15 Ekim 1901.

⁸⁰ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 69, 15 Ekim 1901.

⁸¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 69, 15 Ekim 1901.

⁸² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 69, 15 Ekim 1901.

Norton, Diyarbakır'a yaptığı gezide⁸³ Arapların da ayaklanmaya hazır olduklarını ve 1000 kişilik bir Arap gücünün Mardin'in güneyinde toplandıklarını raporunda bildirmektedir.

Bu olaylar karşısında Fransız ve İngiliz konsolos yardımcılarını İstanbul'daki elçiliklerine başvurmuşlardır. Bu sırada Diyarbakır'da 6 Ocakta kutlanacak yılbaşı arifesinde 500 kadar Kürt, Ermeni kilisesinin bitişiğindeki camide toplanmış ve Ermenilere saldırmak üzere beklemekteydiler. General Emin Paşa, camiye kuşatmış ve olayları engellemiştir. 1903'e gelindiğinde olaylar devam etmekteydi. Ve Konsolos Norton, özellikle Diyarbakır ve Mamuratül Aziz vilayetlerindeki gelişmelerden merkezi sürekli haberdar etmekteydi. Bu dönemde Diyarbakır'da Kürt gruplar arasındaki çekişmeler zaman zaman güneyde Arap kabilelerini de içine almakta ve savaşlara sebep olmaktadır⁸⁴. Ancak bu çatışmaların kabileler arası bir çatışma olduğu, Hıristiyan halka karşı özel bir düşmanlık olmadığını ifade etmektedir.

Mamuratül Aziz vilayeti için ise çatışmaların Dersim dağlarında sürdüğü ve bu nedenle sürekli askerin müdahalesi gerektiğini belirtmektedir⁸⁵. Türklerin hızla silahlandıkları ve Ermenileri korkutmaktan zevk aldıklarını, bu durumun Hıristiyan halk arasında korku ve endişeye sebep olduğu anlatılmaktadır.

Bitlis ve Van'da ise Ermenilerin devrimci bir organizasyon hazırlığında olduğu, buralarda Ermenilerin sayıca üstün olduğu ifade edilmiştir⁸⁶. Norton'un konuyla ilgili raporlarında Ermenileri destekleyen ifadeleri gözden kaçmamakta, ancak devrim hareketinde şüpheli görülüp tutuklanan Ermeniler, Amerika Koleji ve misyonundan yardım aldıklarını⁸⁷ itiraf edince bu ifadelerin tehdit ve zorlama ile alındığını, hatta bu nedenle vilayetin Protestan Cemiyeti dini başkanı Fırat Koleji baş profesörü Tenekejian'ın tutuklanarak ona işkence edildiğini belirtmektedir. Yönetim, olayları bastırmaya çalışıyordu. Devleti tehdit eden illegal organizasyonlara ve bunlara destek verenler tespit edilerek yargılanmaları için hazırlık yapılmasını A.B.D. Konsolosu adeta suç olarak göstermiş, ifadelerinden destek verdiği anlaşılan Ermeni isyanına maddi yardım

⁸³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 77, 24 Şubat 1902.

⁸⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 102, 2 Eylül 1903.

⁸⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 102, 2 Eylül 1903.

⁸⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 102, 2 Eylül 1903.

⁸⁷ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 102, 2 Eylül 1903.

yapıldığını inkar etme yoluna gitmiştir. Bu dönemde profesör Tenekejian'ın serbest bırakılması ve suçsuzluğunun ortaya çıkması, belki de bu şekilde konsolosluğun ve Amerika misyonunun aklanması için hemen çalışmalara başlamıştır. Tenekejian'ın evinde yapılan aramalarda mahzeninde silah yakalanmış, ancak bu silahların onun kardeşine ait olduğu söylenerek serbest kalması sağlanmıştır⁸⁸.

Norton ayrıca, Mamuratül Aziz'e gelen bir Ermeni piskopos ile görüşmüş, ondan Samsun bölgesinin durumunu öğrenmiştir. Bu ifadelerle göre Samsun, pek çok Ermeni ve devrimcinin sığınağı olmuştur. Konsolos Norton, daha sonra Ermeni devrimcilerinin lideri durumundaki Antranik ve Kevork ile de görüşerek onların düşüncelerini de raporlarında anlatmıştır.

Bu arada Van'dan gelen Rus konsolosunun çalışmalarını önlemesi için görevlendirilen piskoposun pek de başarılı olmadığını yine aynı raporunda Harput konsolosu Norton ifade etmektedir.

Harput konsolosundan merkez, olayları yakından incelemesi ve bilgi toplamasını istiyordu. böylece A.B.D. ve Avrupa, konsoloslukları sayesinde Anadolu'nun her köşesinde meydana gelen olaylardan ayrıntıları ile haberdar oluyorlar, buna göre Norton'dan Muş'a gitmesi ve bölgede son zamanlarda meydana gelen olaylar mevcut durum ve koşullar hakkında Bitlis'teki küçük Amerikan kolonisinin durumu hakkında bütün bilgileri toplaması emredilmiş ve Norton da konsolosluk tercümanı, iki kavas ve askeri koruma ile yola çıkmış ve konsolosluğun vekaletini İngiltere konsolos yardımcısı H. Wilkie Young'a bırakmıştır⁸⁹.

Bu dönemde Norton'un verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, bölgede Rus konsolosu (M. Chirkout) ve Van İngiltere konsolos yardımcısı Kaptan Tyrell da olayları izlemekte ve merkezlerine rapor etmekteydiler⁹⁰.

Olayları önleyebilmek için Muş'un köylerine çok sayıda asker yerleştirilmiştir. Muş'ta Kürtlerin Ermenileri tehdit etmeleri sebebiyle onların dükkanlarını kapattıklarını, kiliselerini bile açamadıklarını ifade etmektedir⁹¹.

⁸⁸ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 104, 28 Eylül 1903.

⁸⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 128, 7 Temmuz 1904.

⁹⁰ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 132, 15 Ağustos 1904.

⁹¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 132, 15 Ağustos 1904.

ARŞİV
T.C. YEREL YETKİLİLERİN
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MÜHÜRÜ

Bu hareketler Muş'tan Bitlis'e kaymış, dolayısıyla Bitlis'teki Amerikan kolonisi '4 kişi) de tehlike içine girmişti. Bu arada 11 Ağustosta Nemrut Dağı yamaçlarındaki Bitlis'in 15 mil kuzeyindeki Şamiran köyünde askerler ile Antranik kumandasındaki asiler arasında çatışma çıkmış 45 asker ve 1 asi ölmüştü. Rusya'dan büyük bir devrimci grup da Bitlis ve Muş'a ilerlemekteydiler⁹².

Bu sanki bir "Kutsal Savaş"mışçasına bütün Ermeniler adeta bir araya gelmiş, dışardan güçlü destekler alarak devlete karşı çıkmışlar ve askerler ile savaşa girmişlerdir. Bir devrim yapma niyetinde olan bu asi gruplar birçok asker öldürmekte, köyleri yağmalamakta iken onların bu hareketleri konsolosluk tarafından haklı gösterilmeye çalışılmış, asi liderlerinin sözlerini raporlarında aktararak adeta onlarla işbirliği yapılmıştır ve bütün bu olaylardan sürekli olarak Müslüman halk ve yönetim sorumlu tutulmuştur⁹³. Hep Müslüman halkın bir katliam hareketine gireceğinden duyulan endişe dile getirilmiş ancak katliam Ermeni devrimciler olmuştur. Ermenilerin bu hareketinin sebebi ise yine Müslüman halkın bir katliam yapabileceğinden duyulan endişe olarak gösterilmiştir. Devrimci grubun hızla Bitlis'ten Van'a ilerlemesi, Van'daki Amerikan menfaatlerinin tehlikeye maruz kalması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle 18 Ağustosta Norton, Van'a gitmek üzere Bitlis'ten ayrılmıştır⁹⁴.

Van'daki Amerikan kolonisi oldukça genişti. Burada Amerikan misyonu merkezini oluşturan pek çok bina vardı ve 500'ün üzerinde yetim ve öğrencinin yerleştiği bir yerd. Burada A.B.D. Konsolosu, Fransa, İran, Rus konsolosları ile görüşmüştür⁹⁵. 31 Ağustosta yaşanan çatışma sırasında Norton, bulunduğu yere A.B.D. bayrağı çekerek derhal validen olayın önlenmesini istemiştir. Bunun üzerine 5 askerden oluşan bir koruma grubu Amerikalıların yerleştiği yere gönderilmiş ve Amerika serveti koruma altına alınmıştır⁹⁶. Bu olaylar sırasında Hıristiyan halk konsolosluklara sığınmıştır. Amerikan yerleşim alanlarına ve okullarına 1000'in üzerinde insanın sığındığını Norton belirtmektedir⁹⁷.

⁹² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 132, 15 Ağustos 1904.

⁹³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 132, 15 Ağustos 1904.

⁹⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 133, 5 Eylül 1904.

⁹⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 133, 5 Eylül 1904.

⁹⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 133, 5 Eylül 1904.

⁹⁷ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 133, 5 Eylül 1904.

Norton ile Fransız konsolos yardımcısı M. Robin, validen daha katı hareket edilmesini isterlerken bir yandan da sokaklarda Ermenilerin, askerlerin saldırısına uğramakta olduğunu belirtmesi ilginçtir.

Van'da çok sayıda silahlı devrimci bulunduğu ve bunların, Müslümanların karşıt hareket etmeleri durumunda kanlı bir intikam almaya hazır olduklarını, hatta Türk askerlerinin de asilerden korktuklarını Norton yine 133 no'lu raporunun yedinci sayfasında açıkça anlatmaktadır.

Bölgede güvenliğin sağlanması üzerine Norton da Harput'a dönmüştür.

A.B.D. Konsolosu, raporlarının Hıristiyan, özellikle de Ermeni halkı talihsiz olarak nitelendiriyor, onların girdikleri ihtilal hareketini, yağma ve işgalleri haklı gösterirken Osmanlı yönetimini suçlu çıkarmak için özellikle de Ermeni köylerini ziyaret edip oradakilerle görüşüyordu.

Asilerin işgal etmiş olduğu Akdamar Adası'nı rahatça ziyaret etmişti. Asiler buraya bayraklarını çekmişlerdi⁹⁸.

Norton, bu gezi sırasında yaptığı incelemelerin sonuçlarını şu şekilde vermiştir⁹⁹;

"Katliamdan sağ kurtulanların sayısı yaklaşık on bindir. Bölgede hemen her ev yağmalanmış ve yıkılmış fakat en kötüsü onların yiyecek, giyecek ve gelir kaynağı olan koyun ve sığırlarının tamamen yok edilmiş olmasıdır. Bu talihsizler kısa bir süre devletten, adam başına geçinmelerini sağlamak için yardım alıyorlardı. Şimdi yiyecekleri yok. Korku, soğuk, bitkinlik ve yetersiz beslenme çocuklar arasında salgın hastalıkların yayılmasına sebep oluyor."

Bu durumda olanlar sanki sadece Ermenilermiş gibi anlatılarak Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhine kışkırtmak, hükümeti devirmek ve kontrolü ele geçirmek için işte A.B.D. Konsoloslugu böylece üzerine düşen görevi yerine getirmiş olmaktadır.

Harput A.B.D. Konsolosu Norton, 13 Ekim 1904'te tekrar, konsolosluk bölgesinin durumu hakkında bilgi vermek üzere geziye çıkmıştır. Harput konsolosu bu gezileri sırasında oldukça rahattı. Devrimcilerin toplanmış oldukları bölgelere gitmek istediğinde bile yönetim tarafından kendisine koruma sağlanıyor ve rahat etmesi için her türlü tedbir alınıyordu. Hıristiyan tebaaya karşı çok acımasız olduğunu ifade ettiği Türk yöneticiler nedense Norton'a son derece iyi davranıyorlardı.

⁹⁸ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 133, 5 Eylül 1904.

Norton, bölgede istediği bilgileri toplarken yöneticilerin dikkatini çekmemek için görüşmelerini akşam üzeri yaptığını¹⁰⁰ söylerken zaten ikili bir oyun içerisine girmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Norton, Muş'tan sonra Bitlis'e gitmiş ve burada 8 gün kalmıştır. Oradan da Van'a geçen konsolos burada yöneticiler ve Amerika kolonisi ile konsolosluğun kendilerini rahat ettirmek için güçlerini birleştirdiğini yazmaktadır¹⁰¹. Bu gezinin sonunda Norton Muş, Samsun, Bitlis ve Van'daki koşullar hakkında bilgi vermiş ayrıca Ermeni devrim hareketine tavsiyelerde bulunmuştur.

Muş'la ilgili olarak öncelikle şehrin coğrafi güzelliklerinden bahsetmiştir. "Muş yirmi beş binin üzerinde nüfusu olan bir şehirdir. Suyu bol ve çok verimlidir. Ovaların içinde ve etrafında 200'den fazla köy var."¹⁰² Muş'ta Müslüman Kürtler ve Ermenilerin yaşadığını ifade etmektedir. Böylece şehrin genel yapısını çizen Norton, hemen Ermeni halkın durumu hakkında bilgi vermiş, onların ekonomik ve politik yönden hızla kötüye gittiğini¹⁰³ anlatmıştır.

Ermeni halkın terör nedeniyle dükkanlarını kapattığını bu durumun özellikle silahlı asilerin gelmesi ve Samsun dağlarındaki askeri operasyonlar nedeniyle daha da arttığını belirtmiştir¹⁰⁴.

Özellikle bölgedeki İngiliz ve Fransız konsolosların Hıristiyan halkı kurtarmaya yönelik faaliyetler gösterdikleri, buna karşılık Rus konsolosun kayıtsız olduğunu da raporuna eklemiştir. İşte Hıristiyan halkın koruyuculuğunun konsolosluklar tarafından üstlenildiği Norton'un ifadelerinden de anlaşılmaktadır.

Samsun bölgesi için de aynı metotla rapor veren Norton, Samsun'un Diyarbakır vilayetinde Dicle vadisinin kuzeyi ve Muş ovası arasında uzanan Toros sıradağının bir kenti için kullanılan genel bir isim¹⁰⁵ olduğunu belirttikten sonra idari açıdan bölgenin Muş sancağına ait bir kaza olduğunu ve yüksek dağlarla kaplı olduğunu söylemektedir.

⁹⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 134, 26 Eylül 1904.

¹⁰⁰ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 134, 26 Eylül 1904.

¹⁰¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, 13 Ekim 1904.

¹⁰² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, 13 Ekim 1904.

¹⁰³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s.5, 13 Ekim 1904.

¹⁰⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, 13 Ekim 1904.

¹⁰⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 6, 13 Ekim 1904.

Bu bölgenin Ermeni ve Kürtlerden oluştuğunu ifade ederken Samsun halkının özgürlük aşığı olduğunu belirtmesi burada devrimcilerin örgütlenmiş olduklarını göstermektedir.

Bu bölgede çıkan karışıklıkları, Norton'un raporlarına göre, Osmanlı Devleti güçle bastırmaya karar vermiştir. 1904'te yaşanan olaylar sırasında bu bölgedeki ölü sayısı 4640 olarak verilmiştir¹⁰⁶.

Devlet giyecek, yanmış evlerin inşası için ödenek ayırmıştı. Bu resmi gayretlerin övgüye değer olduğunu da Harput Konsolosu söylemektedir.

Bitlis'te ise çoğunluğu Kürt olan nüfus yaklaşık 4000'di. Vilayet yönetiminin Kürt haydutlarının emirlerine itaat etmek zorunda kaldığı ve şehirdeki Müslümanların çoğunlukla radikal oldukları ifade edilmekte bu nedenle özellikle Bitlis'teki Amerikan kolonisinin korunması gerektiği üzerinde durulmuştur¹⁰⁷.

Bu şehirde Amerika misyonu ve Bitlis'in 40 mil güneybatısı Sert'te Dominik rahip ve rahibelerin oluşturduğu bir grup vardı. Amerika misyonu bölgede "Mt. Holyoke" kız okulunu çalıştırmaktaydı.

Van, Harput Konsolosunun özellikle üzerinde durduğu bir yerdir. Şehrin coğrafi güzelliği ve veriminin yanı sıra nüfusunun hemen hemen yarısının Hıristiyan olması da Norton'u etkileyen bir faktördü¹⁰⁸.

Van'da İran, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin konsolos yardımcılıkları bulunmaktaydı. Buradaki yabancı kolonisini ise şunlar oluşturmaktaydı; konsolosluk heyeti dışında, 6 Dominik (Fransız) rahip ve birkaç rahibe, eğitim alanında çalışan bir İngiliz misyoner, öksüz yetimlere yönelik ve tıbbi çalışma yapan 3 Alman kadın ve öksüz yetimler, eğitim ve din alanında çalışan 11 Amerikalı¹⁰⁹. Ayrıca 50 yataklı bir Amerikan hastanesi vardı. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Amerikalılar özellikle Van'da çok rahat çalışabiliyorlardı.

"Türkiye'nin Asya yakasında Hıristiyan nüfus ile Müslüman nüfusun hemen hemen sayısal denkliği olan tek vilayetin¹¹⁰ Van" olması da çalışmalarını kolaylaştırmaktaydı.

¹⁰⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 6, 13 Ekim 1904.

¹⁰⁷ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 8, 13 Ekim 1904.

¹⁰⁸ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 9, 13 Ekim 1904.

¹⁰⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 13, 13 Ekim 1904.

¹¹⁰ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 15, 13 Ekim 1904.

Norton bu uzun raporunun sonunda Ermeni devrim hareketini anlatmakta ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

A.B.D. Konsolosunun Ermeni devrimcilerle diyalogunu ortaya koyan bu raporda devrimci liderlerin ifadeleri, mektuplar dikkate alınmış, hatta bu görüş alışverişleri sonucunda "Ermeni Sorunu" tanımlanmış, devrimci hareket maddi ve manevi olarak desteklendiği gibi konsolosluk sıkça raporlarında bu hareketin haklılığı üzerinde durmuştur. Burada dikkati çeken isimler ise "Sason Devrimci İttifak ve Merkez Heyeti" başkanları Antranik ve Kevork'tur. "Ermeni Sorunu"nda suçlananlar, Müslümanlar ve yönetim olmuştur¹¹¹.

Silahlı Müslümanların Ermenilere zulmettiği, vergi yükünde, toplanma metodunda, adalet sisteminde eşitsizlik olduğu, ekonomik ve politik düzensizliğe dair sıkıntılar nedeniyle Ermenilerin başlattıkları bu hareketin doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Avrupa müdahalesinin istenmesi de yine masum bir kılıfa sokulmuştur. Yabancı güçlerin baskıları ile bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yaptığı reformlar ya da azınlıklara tanıdığı bildiğimiz halkaların aslında bütün halkın medeniyette ilerlemesi isteğinden kaynaklandığını, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ya da sultanın zatı şahanesine dokunmak teşebbüsünde bulunmadığı vurgulanmıştır¹¹².

Vilayet-i Sitte, raporda Ermeni vilayetleri olarak anılmış ve bunların Hıristiyan yöneticiler tarafından yönetilmeleri talebi ortaya atılmıştır. Bu isteğin özellikle Bitlis, Sivas, Erzurum, Mamuratül Aziz ve Diyarbakır vilayetleri için, şartları nedeniyle doğal bir hak haline geldiği savunulmuştur. İşte konsolosluğun, dış güçlerin emellerinin gerçekleşmesi yönünde çalıştığı burada da açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkları kışkırtarak toprak bütünlüğünü bozmak ve sömürge elde etme yarışında konsolosluklar böylece önemli bir role sahip olmuşlar, yani azınlıkları kışkırtmışlar, böylece Amerika'nın emellerini gerçekleştirmesi için gerekli hazırlığı yapmışlardır.

Ermenilerin desteklediğini ortaya koyan bir başka ifade ise şöyledir. "Türkiye'de Amerikalıların kurmuş olduğu okul ve benzeri kurumlar, öncelikle mevcut şartlarından

¹¹¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 15, 13 Ekim 1904.

hoşnut olmayan Ermeniler için yapılmıştır. Bu, milli uyanışta tek faktör değilse bile önemli bir faktördür." ¹¹³

Anlaşıldığı gibi Amerika, bölgede konsoloslukları ve okulları yoluyla, ezildiğini ifade ettiği Ermeni halk için elinden geleni yapmakta, onların gözünde kahramanlaşmakta, böylece nüfuz alanını genişletmekteydi.

Bu bölgedeki araştırmalarında Norton'a Amerikalı misyonerler de yardımcı olmuşlardır.

Amerika'dan gönderilen para yardımları konsoloslar kararıyla dağıtılmıştır. Harput misyonu, Doğu Türkiye misyonunun merkezi oluşu ve Harput'taki Amerikan konsolosunun Diyarbakır, Bitlis, Muş, Van, Hakkari, Musul'a kadar olan bölge ile de ilgilenmesi nedeniyle bu şehirlere gönderilen paraların dağıtımı da Harput'ta organize edilmiştir¹¹⁴.

Harput Konsolosu Norton, 136 no'lu raporunda bölgede yaşanan Ermeni olaylarının ayrıntılarını sadece Ermenilerden aldığı bilgiler ışığında vermektedir. Verdiği bilgilere göre Muş'un köylerinde Hamidiye alayları pek çek masum Ermeni öldürmüş, kadınların ırzına geçilmiş, evler yağmalanmış ve yakılmıştır. Ermenilerin katledilmesinden Hamidiye alayları sorumlu tutulmaktadır. Yine bu raporun 14. ekinde Muş ve civarında hapse atılan Ermenilerin sayısı 114'tür. Konsolos Muş'taki Ermenilerin hayatlarının ve servetlerinin korkunç tehlikeler altında olduğunu, tutuklulara işkence edildiğini söylerken Muş'taki Ermeni köylerinde askerlerin 600'ün üzerinde silah topladığını¹¹⁵ belirterek kendisiyle çelişmektedir.

Sason'da katliamdan ölenlerin sayısı 7833, sağ kalanlar 8854 kişiydi. Ölenlerin 2869'u erkek, 2193'ü kadın ve 2771'i çocuktur¹¹⁶.

Adı raporlarda sık sık Ermeni katliamından sorumlu Kürt çeteleri olarak geçen "Hamidiye Alayları" II. Abdülhamit döneminde oluşturulmuştu. Coğrafi ve sosyal yapısı nedeniyle Doğu Anadolu'da Osmanlı hakimiyeti hiç bir zaman tam manasıyla sağlanamamıştı. Bölgede toprak mülkiyeti esasına dayanan ağalık, mezhep ve

¹¹² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 15, 13 Ekim 1904.

¹¹³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 17, 13 Ekim 1904.

¹¹⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 143, 1 Ocak 1905.

¹¹⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 18, Ek 14, 13 Ekim 1904.

¹¹⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, Ek 15, 13 Ekim 1904.

tarikatlardan gücünü alan şeyhlik düzeni vardı. Ağalar maddi yönden, şeyhler dini yönden Doğu Anadolu halkını etkileri altında bulunduruyorlardı. Bu iki grup aşiretler ve kırsal bölgelerdeki halk üzerinde etkili idiler¹¹⁷.

Doğu Anadolu'nun bir diğer özelliği de etnik ve dini yönden çok çeşitli oluşu idi. Bölgede Türkler çoğunlukta olmakla beraber Kürt, Ermeni, Çerkez, Arap, Nasturi gibi azınlıklar da mevcuttu. Kürtler resmen merkezi otoriteyi tanımakla beraber İstanbul'un kontrolü dışında olduklarından serbest hareket etme imkanına sahiptiler.

Ermeniler ise 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra devlet kurma hayaline kapılmışlardı. Ve artık İstanbul'u dinlemiyorlardı. İşte bu safhada yabancı devletler Doğu Anadolu'daki misyonerler, konsoloslukları ve okulları ile bir yandan Hıristiyan azınlıkları tahrik ediyorlar, diğer taraftan da yerel yönetime müdahale ederek merkezi otoritenin güçlenmesini engelliyorlardı. İşte bölgenin iki önemli merkezi Erzurum ve Harput'ta Amerikan kurumları vasıtasıyla yıkıcı faaliyetlerde bulunuyordu.

Bu dönemde II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu'da izlediği politikanın temeli bölgede bir Ermeni Devleti kurulmasını önlemek ve Doğu Anadolu'yu imparatorluk sınırları içinde tutmaktı¹¹⁸.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra bölgede bir otorite boşluğu meydana geldi. II. Abdülhamit, aşiretlerin başına buyruk hareket etmelerine engel olmak için aşiret reislerine silah, malzeme, hediyeler ve eğitim için 26 emekli subay gönderdi¹¹⁹. 1885-90 yılları arasında Ermeniler mahalli memurların ve aşiretlerin davranışlarından yakınıyorlar ve devlet aleyhine faaliyet gösteriyorlardı. Bunun üzerine Ermenilerin faaliyetleri ve kurumları denetim altına alındı, özellikle 1890 yılındaki aramalarda Ermeni kiliselerinde ve köylerinde çok sayıda silah çıkması Bab-ı âli'yi Müslüman halkla işbirliğine itti. İşte raporlarda, yönetimin Kürtlerle işbirliği yapması ya da Kürtlerin hareketlerine yönetimin göz yumması şeklinde değerlendirilen olay budur.

Hamidiye Alaylarının kuruluş sebepleri¹²⁰ şu ana kadar anlatılanlardan yola çıkılarak şöyle sıralanabilir:

1. Merkezi otoriteyi tesis etmek

¹¹⁷ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983, s. 21.

¹¹⁸ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983, s. 25-26.

¹¹⁹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983, s. 26.

¹²⁰ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, 1983, s. 29.

2. Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo - politik denge kurmak

3. Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak

4. Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesi meydana getirmek

5. Rusların saldırısı ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak

6. Panislamizm politikasını yürütmek.

Kuruluş sebeplerine uygun olarak Hamidiye Alayları Ermeni isyancıların saldırılarına karşılık vermişlerdir. Devletle her türlü düşman saldırısına karşı işbirliği içine giren aşiretler böylece kısmen kontrol altına alınmıştır. Ancak zaman zaman kanun dışı eylemleri de olmuş, hatta istekleri kabul edilmediğinde devlete karşı tavır almışlardır. Buna rağmen Ermeni devrim hareketlerine karşı Hamidiye alaylarının etkili bir şekilde savaştıkları görülmektedir. Zaman zaman kuralsız hareket etmeleri bu alayların Ermeni meselesinde kışkırtıcı konuma ve Ermeni katliamlarında sorumlu duruma sokmaz. Zaten Norton'un raporlarında oldukça açık bir şekilde görülmektedir ki, konsolosluk devrimcilerle diyalog içindedir. Devrimci liderlerin isteklerini dikkate almakta, hatta desteklemekte ve raporlarına ekleyerek Amerika'ya göndermektedir.

Bunlardan en önemlisi Muş'ta bulunan devrimci liderler Antranik ve Kevork'un mektubudur¹²¹. Bu mektupta devrim hareketi, boyutları, Amerika ile devrimcilerin ilgisini yoruma meydan bırakmadan ifade bulmuştur. Bu nedenle mektubu buraya olduğu gibi alıyoruz.

"Şu anda Muş'ta Bulunan Amerika Harput Konsolosuna:

Ermeni devrimcileri adına, dayanılmaz acılarımızı kısaca size anlatmak istiyoruz: Aşağıda anlatılan acıların hepsi gerçektir ve şu anda kesintisiz olarak devam etmektedir.

1. Her yerde ve her sebeple Müslümanlar Ermenileri affetmeksizin öldürüyorlar.
2. Onlar sürekli Ermeni kadınlara tecavüz ediyorlar.
3. Ermenileri her türlü haktan yoksun bırakıyorlar.
4. Ermeni kadınları ve genç kızları kaçırıyorlar.
5. Ermenileri, özellikle kadınları din değiştirmeye zorluyorlar.
6. Ermeni kilise ve manastırlarına saygısızlık ediyorlar.

¹²¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 18, Ek 20, 13 Ekim 1904, bkz. ek 3.

7. Ermeni kitlelerinin topraklarını, şehitliklerini ya yakıyor ya da kamulaştırıyorlar.

8. Onlar Ermenilerin inançlarına ve din adamlarına küfür ederler.

9. Onlar, Ermenilerin dini hizmetlerini, ayinlerini yasaklarlar ya da keserler.

10. Onlar, Ermeni anıtları ve el yazmalarına zarar verirler ve yakarlar.

11. Ermenilerin menkul ve gayri menkullerine el koyarlar.

12. Kürtlerin yağmaları kesilmeden devam etmektedir.

13. Kürtlerin liderleri Ermenilere karşı sürdürülen kan davasını canlandırdılar.

14. Ermeni köylerine zorla yerleşmiş olan Kürt liderleri halka baskı yapmaktadırlar.

15. Onlar, köylüleri köle yaparlar ve kötü davranırlar.

16. Ermeni evlerini tahıl ve samanları yakarlar.

17. Büyüyen ürünleri yakarlar.

18. Evlerden, tarlalardan ve harman yerlerinden zorla buğday götürürler.

19. Onlara vergi öderler, sığır ve tahılı şimdiki fiyatının 3'te birine satmış olacaklar.

20. Ürünlerin hepsini borçlarını ödemek için verirler.

21. Ermeniler görevlilerden ya da özel kişilerden karşılık almadan çalışmaya mecbur edilirler.

22. Ermenilerin atlı arabaları ve kağnıları da bir bedel ödenmeden kullanıldı.

23. Anayol vergisi ihtiyacı, Ermenilerden para almak ve onlara kötü davranmak için bir bahane yapıldı.

25. Askerler, polis, görevliler ve Müslümanlar her şekilde orada kendilerini özgür hissetmektedirler. Ermenilerin evlerine gece veya gündüz zorla girerler.

26. Kendi evleri veya atları için yiyecek için ödeme yapmazlar.

27. Ermenilere silah taşıma izni verilmemektedir. Eğer silah taşıyan Ermeni bulunursa cezalandırılır ve silahına el konulur.

28. Çiftçiler tarlalarında tehlike içinde çalışmaktadırlar.

29. Ermeniler tehlike içinde bir yerden diğerine yolculuk yaparlar.

30. Müslümanlar, Türkler, Kürtler, Çerkezler -kökeni bilinmeyen- Ermenileri soyarlar.

31. Onlar Ermenileri tehdit etmekte ve terör yaratmaktadırlar.

32. Yerel yöneticiler Kürtlerin Ermenilerin mallarına el koymalarına izin verirler.
33. Yöneticiler aynı şey için Türklere de izin verirler.
34. Yerel yöneticiler zorla Ermeni köylerine Çerkezleri yerleştirirler.
35. Mahkemeler illegal kararlarla Ermenilerin menkullerini haczederler.
36. Hükümet görevlileri sık sık Ermenilerin ürünlerine el koyarlar.
37. Ziraat Bankası, Ermeni servetine hile ile ipotek koyar.
38. Türklere mal sahibi olmaları için her kolaylık sağlanmaktadır.
39. Türkler Ermeni köylerine zorla yerleşirler ve onları çalıştırır.
40. Sahte faturalarla Ermeni menkullerine el koyarlar.
41. Ermeni çiftçi ve çobanların yazın dağlara gitme hakkı geri alındı.
42. Kürtler zorla ya da izin alarak dağlardaki bu konutlarda otururlar.
43. Bunlara köle gibi davranıldı ve satıldılar.
44. Ermeni kadınlara kendi malları gibi davranırlar.
45. Ermeni kızlara köleleri gibi davranırlar ve zaman zaman Kürtlerle evlendirirler.
46. Bir Müslüman bir Ermeni'yi öldürdüğünde sorun çıkmaz.
47. Bir Ermeni'ye karşı suç işleyen bir Müslüman asla cezalandırılmaz.
48. Bu tür saldırılar karşısında Ermeniler kendilerini savunma hakkına sahip değiller.
49. Bir Ermeni kendini korumak için bir Müslüman'ı öldürürse onun ailesi köylüler tarafından katledilir.
50. Yöneticiler ve mahkemeler kendilerine zarar veren her şeyi yok etmek için uğraşırlar.
51. Müslümanlar Ermenileri öldürdüklerinde yine Ermeniler suçlanır.
52. Müslümanlar birbirlerini öldürdüklerinde de yine Ermeniler suçlanır.
53. Ermeniler haksızlığa karşı çıktıklarında onlara işkence edilir.
54. Sivil Türkler, polis ve asker kanuna aldırıyor.
55. Kanun Müslümanlar için değildir. Cezalar Ermeniler için uygulanıyordu.
56. Belediye yöneticileri de aynı ayrımı yaparlar.
57. Rüşvet Müslüman görevliler arasında alışılmış bir durumdur.
58. Adalet rüşvetin miktarına bağlıdır.

59. Devlet, mahkeme üyeleri olarak genellikle aptal, cahil, kötü niyetli ya da rüşvetçi kimseleri atar.

60. Bölgelerin yöneticileri de aynı kötü özelliklere sahiptir.

61. Onlar, Ermenilerden yasa dışı vergi alırlar.

62. Görevli gruplar koyun ve sığırları saymak bahanesiyle köylere giderler ve barbarlık yaparlar.

63. Bu huzursuzluklar son konulan vergilerle ve toplanmasıyla ilgili olarak meydana gelmektedir.

64. Aşağıda vergilerin toplanışı sırasında meydana gelen kötü olaylar anlatılmaktadır:

1. Sivil hükümet görevlileri her yerde vergileri toplamaktadırlar.

2. Askerler ihtiyaç duydukları şeyleri toplarlar.

3. Jandarma destek için ihtiyaç duyduklarını toplar.

4. 10-20 kişilik gruplar toplanan vergi dışında da toplarlar.

5. Onlar, Ermenilerden kendileri ve atları için yiyecek alırlar.

6. Onlar, yasal miktarın iki katını toplarlar.

7. Bu vergiden kurtulmak isteyenlerden rüşvet alırlar.

8. Onlar, toplanan vergilerden çalarlar.

9. Verginin toplandığını gösteren makbuzları vermezler.

10. Askeri vergi toplandığında bunu ödediklerini söyleyenlerden vergi makbuzunu isterler. Makbuz olmadığı için zarla alırlar.

11. Vergi toplayıcılar kendi maaşları için toplanmış parayı ayırırlar. Hazineye bunun için hesap vermezler.

12. Onlar, aynı vergiyi iki kere toplarlar.

13. Göçmüş olan ya da başka yerlerde oturanların akrabalarından vergi alınır.

14. Onlar, bu fakir halkın yiyeceğini alırlar.

15. Bunun için evlere girerler.

16. Ahıra erkekleri ve kadınları hapsederler ve işkence ederler.

17. Pek çok Ermeni vergiler toplanırken yapılan işkenceler sırasında öldü.

66. Polis Ermenilere iftira eder.

67. Görevliler Ermenilerin konutlarına yerleşirler, mallarına el koyarlar.

68. Vergi toplanırken Ermenilere karşı haksız ayrımlar yapıldı.

69. Ağır askeri vergiler huzursuzluk yaratmaktadır.

70. Sistem bütün bunlara yol açan başlıca sebeptir. Ziraat felce uğratıldı. Çiftçiler çalışmaya cesaret edemiyorlar. Çiftçinin ürettiğinin % 10'una el konulur. Bunun bir sonucu olarak büyük araziler işlenmemiş bir halde kaldı. Köylüler artık pamuk pirinç yetiştirmiyor, bağlarını genişletmiyor ve arıcılık yapmıyorlar.

71. Diğer vilayetlerde karlı istihdam yapmaya çalışan binlerce Ermeni'nin evlerine dönmeleri yasaklandı.

72. Başka yerlere göçmüş olanların dönmeleri yasaklandı.

73. Ermenilerin bir yerden bir yere gitmelerine izin verilmiyor.

74. Önemli ticaret merkezlerine gitmelerine izin verilmeyen tüccarlar zorlukla çalışıyorlar.

75. Adalet mahkemesinde iki Ermeni üye dışında Ermeniler genel göreve atanmadı.

76. Çok azı polis olan Ermenilerin çoğu maaşları ödenmediği ve kendilerine kötü davranıldığı için görevden ayrıldılar, kalanlar Türklerin hizmetçileridir.

77. Müslümanların kaçak tütün satma ya da ucuz satış yapmalarını engellemek için hiçbir şey yapılmadı. Ermeniler engellendi.

78. Ermenilerden vergiler toplandı fakat Ermeni okulları için hiç para harcanmadı.

79. Yeni sorunlar, işkenceler, acılar devrim hareketi bahanesi ile planlandı. Haksız suçlamalarla pek çok genç ve önemli kişi hapse atıldı. Bunların çoğu hapiste işkenceden öldüler. Devrim bahanesi ile Ermenilere yapılan işkenceler bütün Ermenileri korkuttu. Bu zulüm ve tehlikeden kaçmak için Ermeniler dağlara kaçtılar. Burada güvende değildiler, görevliler onları amansızca takip ettiler ve pek çoğunu katlettiler.

80. Devrimciler olarak tutuklanan bu insanlar dayanılmaz işkenceler gördüler.

81. Sivil ve askeri görevliler ve her sınıftan Müslümanlar devrimci olduğu iddia edilen Ermenilere zulmetmek ve Ermeni ırkını yok etmek için birbirleriyle yarıştılar.

82. Bunun için köyleri yaktılar ve pek çok aileyi yok ettiler. Hapiste ya da sürgündeki Ermenileri öldürdüler.

83. Hapishaneler talihsiz Ermenilerle doluydu. Bunlar birçok işkence gördükten sonra ya da mallarını teslim ettikten sonra serbest bırakılırlar.

84. Tutuklular burada çok kötü durumdadır, Ermeniler yargılanmadan aylarca bu hapishanelerde kaldılar. Tutuklu sayısı gittikçe artıyor.

85. Ermenilere yapılan bu sistematik ve geleneksel zulüm asırlardır devam etmekte, şimdi sadece boyutu ve tarzı değişti. Bu durum gerçek ve büyük bir sefalettir. Bu, sadece Victor Hugo'nun kaleminde ifade buldu.

ERMENİ DEVRİMİ

Milletimizin hayatını yok eden güçleri tanıyoruz. Müslümanlar Ermenilere her türlü alçaklığı yapmakta özgürler.

Milletimize yapılan zulüm şimdi daha kincidir. Milli yaşantımızı sürdürmek için yapılan her yeni teşebbüs kılıçla ya da hapisle bastırıldı. Her gün aileler yok edildi. Dinimize ve kiliselerimize hakaret edildi. Onların ırkı için karlarımız ve kızlarımız esir alındı. Bu tür olaylar dünyanın karanlık bölgelerinde bile yaşanmaz. Doğunun en eski milleti ve 4000 yıllık tarihi olan Ermeni ırkını yok etmek için fanatik Müslüman güçler harekete geçti.

Ermeni devrimciler, kendilerini bu korkunç ve iğrenç zulme karşı sonuna kadar savaşmaya adadılar. Bu bizim inancımızdır. Çağımızın barbarlarına karşı mücadeleden kaçamayız.

Özgür, asil, iyiliksever Avrupa ve Amerika milletleri bu dayanılmaz perişanlığı ilgisizlikle seyredebilirler mi?

Bu inanılmaz sefalet için aynı duyguları paylaşmayacaklar mı?

Mücadele için hazırız.

En büyük umudumuz Amerika ve Avrupa'nın yardımlarıdır. Biz acı çekmiş halkımızın özgürlüğü ve Avrupalı güçlerin bize söz verdiği ılımlı fakat etkili reformların sağlanması için çalıştık ve çalışacağız.

Düşmanlarımız bağıyor: "Ermeniler reform istemiyor. Onlar egemenlik ve bağımsızlık istiyor!" Biz ilan ediyoruz; Ermeni devrimciler Osmanlı İmparatorluğunun bölgesel bütünlüğü ya da politik ayrımı ile mücadele etmiyorlar. Ermeniler, onlarla yaşayan milletler üzerinde egemenlik talep etmiyorlar. Onlar sadece hayatlarını ve servetlerini Türklerden, Kürtlerden ve yerel yöneticilerin saldırılarından koruyacak idari reformlar istiyorlar.

Biz, köle tebaa olmaktan kurtulmak ve diğer milletlerle eşit haklara sahip olmak istiyoruz.

Sason'daki varlığımız yanlış varsayımlara yol açtı. Devlet şikayetlerimizi dikkate almadı. Onlar, Sason ve Muş'ta Ermeni halkı ve köylerini yok etmeye çalıştılar. Kürt askerlerin eşlik ettiği toplarla büyük bir askeri güç aniden Sason bölgesine ilerledi.

Bizimle görüşmek için hiçbir çaba sarf edilmedi. Genel Vali, kumandan ve yöneticiler bizi dinlemek istemediler. Altı saatlik bir görüşmeden sonra ani ve umulmadık bir saldırı başladı. Katliam 42 köye yayıldı, 7000-8000 masum Ermeni katledildi. Bölge çöle döndü.

Ermeni Devrimi'nin kutsal gayesi halkımızın refahıdır. Şimdi isteklerimizi dikkatinize sunuyoruz:

1. Bütün geçici ve olağanüstü vergilerin feshi; bütün vergilerin gayri menkul miktarı ve her ailenin geçimine göre ayarlanmış bir tek vergi sistemi. Ziraata zarar veren uygulamaların kaldırılması.

2. 10 yıllık vergi affı, vergi borçlarının ödenmesi için fırsat ve sağlıklı ekonomik şartların oluşturulması. Vergilerin asker, polis ve diğer görevliler tarafından toplanmaması.

3. Askeri verginin kaldırılması ve mevcut askeri sistemin yerine milis sistemi.

4. Silahlı mahalli polis atanması. Sayısı halka oranlı olmalı.

5. Müstümanlara özel, silah taşıma hakkının kaldırılması.

6. Rusya ile savaştan beri el konulmuş olan Ermeni gayri menkullerinin onarımı.

7. Eski kurumsal hakların yeniden verilmesi. Yöresel basın yayın özgürlüğü. Ermeni manastır ve tapınaklarına haç koyma özgürlüğü. Ermeni kiliseleri ve okullarında eski imtiyazların korunması ile tam özgürlük ve eşitlik oluşturulması.

8. Seyahat, ticaret ve pasaport çıkarmak için sınırsız özgürlük.

9. Bütün milletlerin doğal haklarını korumak ve kanun önünde mükemmel eşitlik sağlamak için adli prosedürde reform.

10. Miras hakkı; dışarıda oturan ya da diğer vilayetlere gitmiş olan Ermenilere yuvalarına dönüş izni.

11. Politik suçlardan hapiste olanlara genel af.

12. Düzensiz Kürt süvarilerinin kaldırılması ya da medeni temellerde düzenlenmesi, göçebe Kürt aşiretlerinin yazın 3 ay dağlardaki Ermeni topraklarında oturma haklarının reddi.

13. Tek idareli 6 Ermeni ili için düzenleme; farklı ırklardan seçilmiş bir kurulla birlikte Avrupalı güçlerin denetimi altında olmalı ve vali Hıristiyan olmalı.

14. 6 ilin idaresini Avrupalılar kontrol etmeli.

15. Jandarma Avrupalı görevlilerin idaresi altında olmalı ve Hıristiyan nüfusa orantılı olarak birkaç Hıristiyan jandarma olmalı.

16. Muş ve Sason'daki Ermenilere köylerini yeniden inşa etmek, evlerini yapmak, yiyecek sağlamak ve ev eşyası almak için zararları ödenmeli.

Saygıdeğer devletinizin bu meşru ve haklı isteklerimizi dikkate almasını diliyoruz.

Biz Ermeni devrimciler, büyük Avrupa ve Amerika güçlerinin acı çeken halkımıza yardım ellerini uzatacağına inanıyoruz.

İsteklerimize cevap verilmedikçe kanımızın son damlasına kadar mücadele edeceğiz. Taze ve yeni güçlerle savaşa devam edeceğiz. Sason'daki Ermeni halk adına Ermeni Devrimi, reformların yapılmasını amaçladı. Mevcut şartlar altında yaşamaktansa ölmek iyidir.

Yardımanız için size yalvarıyoruz.

Ermeni Devrimci İttifak
Sason Merkez Komitesi

Sason, Daron, Bitlis
Devrim Merkez Komitesi
Kevork Antranik

Mektupta anlatılanlara yanıtlar verilmiştir. Bu yanıtlar ve öneriler Ermeni Devrim hareketinin kapsadığı hemen hemen tüm Doğu Anadolu için geçerlidir.

Devlet bu huzursuzluklara önlem olarak Amerikan misyonunun okullarını denetlemeye başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti artık misyonerlik çalışmalarına şüphe ile bakmaktaydı. Misyoner kuruluşlarının ve konsoloslukların Ermeni devrim hareketlerini desteklediğini, koruduğunu biliyordu. Amerikan okullarının denetlenmesi için müfettişler gönderilmiştir. Misyoner istasyonlarındaki görevliler ile konsolos görüşmeler yapmış ve bölgede Ermeni isyanının son bulması için önerilerini almıştır. Bütün misyonerlerin ortak görüşü yabancı aracılığı olmadan iki ırkın uyum sağlamanın imkansız olduğu ve bölge Ermenileri yok etme politikası izlendiği yönündedir¹²². Konsolosluk Amerikalıların hayatları ve servetlerinin korunmasını sağlıyordu. Bu nedenle Amerikan menfaatleri ve

kuruluşlarının, misyonerlerin çalışmalarının zarar görmemesi için konsolosluk olmayan ve kronik karışıklıkların yaşandığı yerlere Amerikan konsoloslukları açılmalıydı. Örneğin Bitlis'te 18 farklı yerde misyon binası vardı, bunlar 3000 TL. değerindeydi. Bu binalar arasında okullar vardı ve okullar artık denetleniyor, ayrıca bazı öğretmenler tutuklanıyordu. Bitlis'te Mt. Holyoke adlı kız okulunda öğretmen yetiştirilmekteydi. Bu okullarda 700 öğrenci vardı. Ayrıca iki büyük kilisenin köylerde de şubeleri bulunmaktaydı.

Dolayısıyla burada bir Amerikan konsoloslugu kurulmasını misyonerler istemekteydiler. Konsolosluk kurulursa çok daha rahat çalışabilecekler ve kurumlarının zarar göreceği, çalışmalarının engelleneceği endişesini taşımayacaklardı. Yine bölgedeki Amerikalı görevlilere göre Amerikan halkı Ermenilere Hıristiyanlık adına yardım etmeliydiler. Hamidiye alayları Ermeniler açısından durumu daha da kötüye götürmüştü. Bölgede yoksulluğun gittikçe artmasının sebebi ise merhametsiz ve fazla vergiler ile Hamidiye Kürtlerinin köyleri yağmalamalarıydı¹²³. Konsolosluk ve misyonerler kısaca bölgede mevcut sorunların sebeplerini Hamidiye alaylarının kanunsuz davranışları, haksız vergiler, vergilerin toplanmasındaki vahşilik; devletin Müslüman ve Hıristiyanlara eşit davranmaması olarak tespit etmişlerdir.

Bu sorunların çaresi ise Hamidiye süvari sınıfının kaldırılması, Hıristiyan ve Müslümanlara eşit haklar tanınması, yabancı gözetiminde kanunların tarafsız uygulanması Hıristiyanlara kendilerini korumak için silah taşıma izni verilmesi, vergilerin adil toplanması ve seyahat özgürlüğüdür¹²⁴. Bu reformlar ise misyonerlerin ifadesi ile "Müslüman bir hükümet yapamaz, güçsüzdür." Kolaylıkla anlaşılacağı gibi yabancı müdahalenin şart olduğu vurgulanmaktadır. İşte bu şekilde Osmanlı Devleti'nin bölünmesi, yabancı kontrolüne girmesini sağlamak için Amerikan konsoloslugu ve diğer görevlileri her türlü çabayı sarf etmektedirler. Hatta yabancı aracılığı olmazsa bölgede Hıristiyan nüfusun büyük kısmının yok olacağı kalanların ise köleleştirileceği ifade edilmiştir.

Amerikan Konsoloslugu açılmak istenen bir diğer yer Van'dır. Van'da 5.500 TL. değerinde Amerikan gayr i menkul vardı. Bunun içinde okullar, kiliseler, 50 yataklı bir

¹²² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, s. 18, Ek 20, 13 Ekim 1904.

¹²³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, Ek 24, 13 Ekim 1904.

hastane, eczane, dükkanlar, misyonerlerin evleri, 400 yetimi barındıran yetimhane ve kütüphane vardı¹²⁵. Raporlarda Van'da 4 misyoner aile, bir erkek misyoner, 2 bayan öğretmen, hastanede ve yetimler yurdunda çalışan üç Alman olduğunu öğrenmekteyiz. Harput Konsolosluk Bölgesi içinde olan Van'da Amerikan çalışmaları ticaret ve eğitim alanındadır.

Misyoner okullarında Ermenilere verilen eğitim onların devlete karşı düşmanlık beslemelerinde etkili oluyordu. Van Amerikan misyonunun bir üyesi bunu şöyle ifade etmektedir. "Misyoner okullarının Ermenileri aydınlatmasıyla, Ermeniler bireysel ve milli yaşamlarında yüksek idealler beslemeye başladılar. Artık baskıya direnmekteler. Onlar eskiden cahil ve vurdumduymazlardı."¹²⁶

Leslie Davis'in konsolosluğu döneminde de olaylar devam etmekteydi. Jandarma ve polis köylerde, kasabalarda silah topluyorlardı. Harput'taki Amerikalı misyoner Dr. Atkinson, hastanedeki bir Ermeni çocuğun eşyaları arasında çok miktarda silah ve fişek bulmuştur. Polisin baskın yapabileceğinden korkarak konsolosu çağırılmış ve onları saklamasını istemişti. Konsolos Davis atının semerini cephaneye doldurmuş, Fırat Koleji başka Ernest Riggs'le onları ıssız bir yolda yakmıştı¹²⁷. Görüldüğü gibi konsolos ve Amerikalı görevlilerin hepsi Ermenilerin yarattığı tehlikeyi bilmekte ve onlara yardımları esirgememekteydiler.

Ermenilerin Harput'tan sınır dışı edilmeleri başladığında Konsolos Davis, hemen İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'ne telgraf göndererek bunun önlenmesi için tedbir alınmasını istedi. Ayrıca Amerikan vatandaşlarının bu sınır dışından muaf tutulması için vali ile görüştü, ancak sonradan Amerikan vatandaşlığına geçenlerin sınır dışı edilmelerini engelleyemedi¹²⁸ Ermenilerin bir çoğu paralarını konsolosluğa bıraktılar. Konsolos bunları kasasında sakladı ve onların Amerika'da akrabaları varsa gönderdi, olmayanların paraları ise yardım çalışmalarında kullanıldı.

¹²⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, Ek 24, 13 Ekim 1904.

¹²⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, Ek 24, 13 Ekim 1904.

¹²⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 136, Ek 25, 13 Ekim 1904.

¹²⁷ *Asbarez Daily*, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 24-25.

¹²⁸ *Asbarez Daily*, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 24-25.

Bu konuda Erzurum Konsolosu Bergholz'un raporları ile Harput Konsolosluğu raporları farklıdır. Zaten Erzurum Konsolosu bu tip raporlara pek yer vermemiştir. Yalnız, Kürtlerin Ermenileri katlettiğini anlatan raporlar aynı özelliktedir. Yöneticilerin Ermenilerin katledilmesine izin verdikleri¹²⁹ ya da göz yumdukları, bu nedenle olayların bir türlü sona ermediğini anlatmaktadır. Erzurum'da politik suçlardan tutuklananların sayısı 234 olarak verilmektedir (1896). Ermenilerin saçma sebeplerle vatana ihanet suçundan tutuklandıklarını ve işkence altında itirafa zorlandıklarını söyleyerek tutukluların durumu ile ilgilenmiş, hatta hapisaneleri ziyaret etmiş ve hapisteki Ermenileri kurtarmak için bizzat yöneticilerle de görüşmüştür¹³⁰.

Erzurum'da tutuklu bulunan Ermenilerle Amerikan Konsolosunun yanı sıra Rus, Fransız ve İngilizler de ilgilenmişlerdir.

Gregoryen Hluminatör manastırında hac yapmaktan dönen bir kaç genç milli marşlarını söylemeleri nedeni ile tutuklanmışlardı. İngiliz Konsolos validen belediye hekiminin tutukluları muayene etmesini isteyerek işkence yapıldığını kanıtlamak istemiştir. Onların vücutlarında iz bulunmayınca Konsolosluk Heyeti, onların İsveçli sağlık uzmanı tarafından muayene edilmesini istedi. Bu olayla özellikle İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslar ilgilenmiş, Bergholz dikkatli davranmayı tercih etmiştir¹³¹.

Bergholz, zaman zaman raporlarında Ermeni Devrimi adına yapılanların pek çok masum insanın katline sebep olduğunu, bu yolla Avrupa müdahalesinin gerçekleşmesi amaçlandığını da açıkça ifade etmektedir. Kürt aşiretlerin bölgede vergi toplanması sırasında çıkardıkları olaylar, bölgedeki kargaşanın bir diğer boyutuydu. Bitlis'te Modeki Kürt aşireti vergilerini ödememek için askerlerle çatışmaya girmiş, hatta Ermeni devrimcileri, devlete karşı savaşmak için ortada bir sebep belirlemek gayesiyle davet etmişlerdi¹³². Bu tam Ermeni devrimcilerin istediği şeydi. Benzer olaylar Van, Hakkari ve Muş'ta da yaşanmaktaydı.

Hakkari'de 90.000 Nasturi olduğunu öğrenmekteyiz. Bu Hristiyanlar, Keldani ırkından gelmekte ve dağlarda yaşamaktaydılar. 40.000'i devlete itaat ediyordu, 50.000'i

¹²⁹ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 35, 23 Ekim 1896.

¹³⁰ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 43, 21 Kasım 1896.

¹³¹ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 51, 24 Kasım 1896.

¹³² American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 69, 11 Haziran 1897.

ise hiç bir zaman tamamen kontrol altına alınamamışlardı¹³³. Nasturiler Kürtlerle düşmanlık içindeydiler.

Kürtlerin yağma ve baskınları halkı bezdirmiş olsa da Konsolos Bergholz köylülerin Kürtlerden çok Ermeni devrimcilere itaat ettiklerini, bu devrim hareketinin tek sonucunun katliam olduğunu da açıkça ifade etmektedir.

Türkiye'ye İran sınırından devrimciler gelmekte baskınlar yapmaktaydılar. Konsolos Bergholz, Norton'dan farklı olarak katliamların tek sorumlusu olarak Kürt aşiretleri ya da Türk hükümetini görmüyordu. Raporlarında da açıkça Ermeni Devrim hareketinin tek sonucunun binlerce sadık Ermeni'nin zarar görmesi ve masum insanların ölmesi şeklinde ifade etmiştir. İran'dan 1897 Ağustosunun ilk haftasında gelen devrimcilerin bir Kürt aşiret reisinin yüzden fazla adamının öldürüldüğünü, bebeklerin kafaları ve kollarının kesildiğini anlatmaktadır¹³⁴. Hatta Bergholz, devletin İran sınırına, devrimcilerin girişini engellemek ya da onları yakalamak için yeterli sayıda asker yerleştirmesini istemiştir.

Bu ifadeleri kullanan Bergholz zaman zaman da Avrupalı güçlerin müdahalesi olmazsa Ermeni halkın yok olacağı şeklinde sözlere de raporlarında yer vermiştir¹³⁵. Buna rağmen Amerikalı konsolos ve misyonerler devrimci düşünceye az çok sempati duyan kişilerin çalıştırılmasını ya da onlarla bağlantı kurulmasını istemiyorlardı. Çünkü misyonun şüphe altında kalması engellenmeliydi¹³⁶.

Erzurum'da 1898 yılında huzursuzluk artınca konsolosluga silah alırdı. Bu silahlar konsolosluğun ve Amerikan mallarının korunması için kullanılacaktı.

İran'dan gelen Ermenilerin dışında Rus Ermeniler de devrimcilerdi. Türkiye'de yaşayan Ermeniler ise Türk hakimiyetini, Rus hakimiyetine tercih ediyordu¹³⁷. Rusya'nın amacı ise yarı bağımsız bir Ermenistan oluşturmaktı. Bu nedenle sürekli Türk Devleti'ni taciz etmekte ve onların karşı harekete geçmesini istemekteydi. Konsolos Bergholz'un bu konuda verdiği raporlar bu şekilde özetlenebilir. Erzurum'da çalışmadan çok daha tedbirli yürütülmüş yönetimle karşı karşıya kalınmak istenmemiştir.

¹³³ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 63, 5 Nisan 1897.

¹³⁴ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 76, 15 Ağustos 1897.

¹³⁵ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 27, 18 Eylül 1897.

¹³⁶ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 80, 30 Ağustos 1897.

¹³⁷ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 80, 30 Ağustos 1897.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONSOLOSLUKLARIN YEREL YÖNETİM VE YABANCI KURULUŞLARLA İLİŞKİSİ

1. YABANCI KURULUŞLARLA İLİŞKİSİ

Daha önceki bölümlerde de zaman zaman A.B.D. Konsolosluklarının diğer konsolosluk ve misyon merkezleri ile ilişkilerinden söz ettik. A.B.D. Konsoloslukları bölgedeki diğer devletlerin (İngiltere, Fransa, Rusya, İran) konsoloslukları ile ilişki içerisinde olmuştur. Harput Konsolosluğunun en yakın ve dostane ilişkilerinin İngiltere Konsolosluğu ile olduğunu anlamaktayız.

A.B.D. Konsolosu bir yardımcı yokken, herhangi bir nedenle görev yerinde bulunmayacağı zamanlarda İngiltere Konsolos yardımcısını yerine vekil bırakmıştır. Ayrıca bölgeye daha önceden gelmiş olan İngiltere Konsolos yardımcılarının görüşlerine değer vermiş bazen gezilerini İngiltere Konsolos yardımcısından aldığı fikirlere göre düzenlemiştir. Özellikle bölgede yaşanan kargaşalıklar sırasında bu meslektaşları ile birlikte hareket etmiş, mesela vali ile hep birlikte görüşmüşlerdir. Buna karşılık Rus Konsolosu ile pek sıcak ilişkileri olduğu söylenemez.

Harput'ta bir Rus konsolosluğunun kurulması gündeme geldiği dönemde¹ gelişmelerden merkezi haberdar etmiştir. Rus Hükümeti iki yıl için Harput'ta bir konsolosluğun kurulmasını planlamıştı.

Bu gelişmeler A.B.D. tarafından hoş karşılanmasa da konsolos Norton, yerli ve yabancılarla kurduğu dostluk ilişkilerinin faydalı olacağı düşüncesi ile Rus konsolosla da bu türden ilişkilerin kurulması için çalışmıştır.

Kurulması düşünülen Rus konsolosluğu ile ilgili olarak Norton şu bilgileri vermektedir².

1. Geçen iki yıl zarfında Harput'ta konsolosluk kurulması önerileri buradaki Türk ve Rus yöneticiler arasında gizlice görüşüldü.

¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 8, 31 Ağustos 1900.

2. Benim resmen tanınma talebim Rusya'yı bu yönde harekete geçirdi.
3. Önerilen konsolosluk hiç kimse tarafından henüz tanınmadı.
4. Önerinin Türk yöneticiler tarafından kabul edilmesi uygun değildir.
5. Güneydoğu Ermenistan'da bu konsolosluğun kurulmasında Rus Hükümeti'nin amacı iki aşamalıdır.

a. Bu bölgede, Ortodoks Ermeni halk üzerinde Amerika'nın büyüyen dini, eğitim ve ekonomik etkisine karşılık Rus nüfuzunu kurmak.

b. Anadolu'nun batı ve güney kısımlarına yerleşmiş ve hızla büyüyen Alman ticari ve ekonomik nüfuzu ile karşı karşıya gelmek.

Görüldüğü gibi konsolosluklar vasıtasıyla bölgede güçlü devletler rekabet etmekteydiler. Bölgede etki alanı genişletme, menfaatlerini artırma yönünde Rusya bölgeye konsolosluk kurmak istemekte böylece bölgeye daha kolay müdahale etme ve gelişmeleri yakından izleme fırsatı elde etmek istiyordu. A.B.D.'nin bölgede bu şekilde rekabet ettiği bir başka devlet de Almanya idi.

Almanya'nın demiryolu projesi, madencilik yönünde yaptığı çalışmaları konsolos rapor etmekteydi. Ve yine raporlarda ifade edildiği gibi bölgedeki Ermeni halk kullanılarak devletler güçlerini artırma niyetindeydiler. A.B.D. bu konuda rakipsizken bir Rus konsolosluğun kurulması mevcut dengeyi bozabilirdi. Türkiye'deki Ermeni halk üzerinde Rus koruması sağlanırken³ Amerika da Amerikan vatandaşlığı yolu ile aynı etkiyi sağlamaktaydı.

A.B.D. Konsolosu Norton, konsolosluk bölgesine gelmeden Harput'taki önde gelen Amerikalılar ile yazışmalar yapmıştır (Dr. Barnum). Böylece daha ilk günlerden itibaren Harput Amerika misyon merkezi ile ilişkilerini geliştirmiş ve onlarla işbirliği içine girmiştir⁴. Burada bulunan Amerika vatandaşları ve misyonerler, konsolosu karşılama konusunu özenle halletmişlerdir. Konsolos Norton, sadece Harput'taki misyonerler ile ilişki içinde değildi. Harput'a gelirken uğradığı yerlerde Amerikalılar ile görüşmüştür. Merzifon'da Amerika ve Anadolu Koleji öğrencileri ile görüşmüş bu görüşmeler sırasında kolej binalarına Amerikan bayrağı çekilmiştir⁵.

² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 9, 5 Eylül 1900.

³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 9, 5 Eylül 1900.

⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 12, 16 Ekim 1900.

⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 16, 17 Aralık 1900.

Norton, Harput'a gelmeden önce Sivas'a uğramış, orada A.B.D. Konsolosu Jewet ve eşi tarafından misafir edilmiştir. Norton'un onuruna verilen yemeğe şehrin yöneticileri ve önde gelenleri de katılmışlardır⁶.

Norton, Harput'ta daimi konutu sağlanana kadar Fırat Koleji başkanı Gates'in konuğu olmuştur. Ayrıca Amerikan Kolonisi üyelerinin atları ve hizmetçileri konsolosa tahsis edilmiştir.

Yılbaşı gecesi için Norton, Alman ve Katolik misyonlarından davet almıştır. A.B.D. Konsolosu bölgede millet ve din gruplarının temsilcileri ile görüşmüş onlarla diyalog kurmuştur⁷.

Sivas Konsolosu Jewet'in tecrübesinden istifade etmiş, A.B.D. Kolonisi üyelerinin yardımı ile Harput'ta kalacak yer sağlamıştır.

Bu arada Rusya'nın ilk Harput Konsolosu İvan Alkimovich tayin edilmiş, Norton, Rus Konsolos ile de yakın ilişkiler kurmuştur.

Bu konsolosluk bölgesinde oturan Rus tebaasının birkaç kişi olduğu, bunlardan birinin asker olduğunu ve Harput'ta yaşadığını diğer üçünün Hüseyinik'te oturduğunu yine Norton'un raporundan öğrenmekteyiz. Rusya'nın bu girişi karşısında Fransa'nın Sivas Konsolos yardımcısı Grenardin de hükümetine Harput'ta bir Fransız konsolosluğu kurması gerekliliğini bildirmiştir⁸.

Rusya, Harput'ta konsolosluk açmakla yetinmemiş Bağdat, Basra, Beyazıt, Manastır, Edirne'de konsolosluk kurmaya karar vermiştir⁹. Bununla ilgili olarak Norton, İstanbul'da çıkan Ermeni gazeteleri "Povzantion"daki haberi olduğu gibi vermektedir.

"Rus hükümeti Bağdat ve Basra'da Baş Konsolosluklar, Edirne Beyazıt'da Konsolos yardımcıları, Halep ve Erzurum'da konsolosluklara sekreter ve tercüman atamaya karar verdi"

konsoloslukta çalışacak görevliler seçilirken de Amerika misyonu ile konsolosluk arasındaki ilişki gözler önüne serilmektedir. Amerikan Kolejlerinde eğitim görmüş kimseler göreve alınırken, bu eğitim kurumlarının referansları da dikkate alınmıştır.

⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 16, 17 Aralık 1900.

⁷ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 16, 17 Aralık 1900.

⁸ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 27, 16 Ocak 1901.

⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 36, 23 Şubat 1901.

Diğer misyon merkezleri ile de aynı ilişki söz konusudur. Katolikler ve Fransız okullarından mezun olanlarla ilgili olarak Fransız Kapuçin misyonu başkanı Father Raphael'in referansına başvurulmuştur¹⁰.

American Board tarafından, ücreti de karşılanarak 1901 yılında Harput'a gönderilen Dr. Atkinson Harput'taki Amerika konsolosu tarafından övülmüş hatta konsolos yardımcısı olması istenmiştir¹¹. Bu isteği H. Barnum da onaylamış, Fırat Koleji başkanlarından Henry Riggs, Dr. Atkinson'un konsolos yardımcısı olmasından memnuniyet duyacağını ifade etmiştir. Ayrıca Riggs, misyonda görevlilerin büyük çoğunluğunun ikinci dilinin Ermenice olmasına rağmen Atkinson'un Türkçe bilmesi sebebiyle yapacağı faaliyetlerde ve bölgedeki resmi kuruluşlarda etkisi olacağını söylemiştir¹².

Bunların dışında konsoloslukların Ermeni devrimci liderlerle ilişkisi ve bu ilişkisinin boyutu üzerinde siyasi faaliyetler kısmında durulmuştur.

2. YEREL YÖNETİMLE İLİŞKİLER

Norton A.B.D. Konsolosu olarak atanmasından itibaren İstanbul'da ve konsolosluk bölgesinde, henüz resmi olarak tanınmadığı dönemlerde bile, Türk yöneticilerden saygı ve nezaket gördüğünü sıkça dile getirmiştir. Bu da Türk yöneticilerinin yabancı görevlilere karşı tavırlarını göstermektedir.

Sultanın özel eczacısı Zani Bey, Norton'un hizmetine verilmiş, bu kişi A.B.D. Konsolosunu etkili Türk görevlilerle tanıştırmak, onlarla ilişki kurmasına fırsat vermiştir¹³.

Harput'a gelene kadar uğradığı her yerde Türk yöneticiler tarafından güvenliği sağlanmış, kendilerine çok iyi davranılmıştır. Zaten Norton da yerli yöneticiler ile

¹⁰ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 91, 26 Kasım 1902.

¹¹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 110, 2 Şubat 1904.

¹² American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 100, 2 Şubat 1904.

¹³ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 7, s. 10, 25 Ağustos 1900.

kuracağı ilişkilerin işlerini kolaylaştıracağına farkındadır. Bu nedenle hep sıcak yaklaşımlarla, iyi ilişkiler kurmuştur.

Kendisini, konakladığı yerlerde karşılamaya gelemeyen görevliler temsilciler göndererek özür dilemişlerdir¹⁴. Uğradığı vilayetlerin valisi ve ordu komutanı ile görüşme fırsatı bulmuş ve bölge ile ilgili olarak ilk anda resmi ağızlarından bilgi almış, kendisini Harput'ta nasıl bir manzaranın beklediği hakkında fikir sahibi olmuştur.

Harput'taki A.B.D. konsolosu, Osmanlı Devleti ve vilayet yönetiminin geleneklerine uyum göstermiştir. Örneğin bir resmi davet sırasında bütün vilayetin ışıklandırılması üzerine konsolosluk da ışıklandırılmış böylece yöneticilerin ve halkın sempatisi kazanılmıştır¹⁵.

Ramazan bayramı sırasında yapılan resmi ziyaretlere konsolos da katılmıştır¹⁶.

Bu ziyaretlerini A.B.D. Konsolosu; Genel Vali, Genel Vali yardımcısı, Kumandan ve vilayet tercümanına yapmıştır. Onlarda gördüğü nazik davranışların sebeplerini ise şunlara bağlamıştır¹⁷.

1. Valinin sıcak davranışları astlarına yansıdı.
2. İstanbul'dan emir gelmiş olabilir.
3. Sivas'taki vali ve komutanın önceden buradaki meslektaşlarına yazmış oldukları telgraflar etkili olabilir.

Mamuratül Aziz Valisi, konsolosluğa ilk ziyaretini bayramdan 3 gün sonra yapmıştır. Vali, maiyeti ile gelmiş, bölge ve A.B.D. arasında büyük ticari ilişkilerle ilgili konsolosluğun planları hakkında konuşmuş ve bu konuda Vali, teşebbüslerin yapılması için her şeyi yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir¹⁸.

14 Eylül 1901'de Başkonsolosluktan gelen telgrafta başkan Mogistrate'nin öldüğü haber verilmiş, bunun için yapılan törenlere vilayetin yerel yöneticileri de katılmışlardır¹⁹.

Norton, Osmanlı memurlar ile samimi arkadaşlıkları sayesinde, bir çok sorunla ilgili her şeyi sefarethaneden önce öğrenme imkanı bulmuştur.

¹⁴ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 18, s. 2, 26 Aralık 1900.

¹⁵ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 28, 16 Ocak 1901.

¹⁶ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 30, 23 Ocak 1901.

¹⁷ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 30, 23 Ocak 1901.

¹⁸ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 33, 28 Ocak 1901.

¹⁹ American National Archives, T. 579, Rol 1. , No. 33, 28 Ocak 1901.

Ancak bu yapılırken başkonsolosluğun onurunun zedelenmemesine dikkat edilmiştir.

Konsolos Bergholz Erzurum'a vardığı günden başlayarak yerel yöneticilerle görüşmeler yapmış, onlarla dostluk ilişkilerini geliştirmiştir. Bu sayede Amerikan vatandaşları ile ilgili işlerde ve şahsi işlerinde kendisine pek çok kolaylık sağlanmıştır. Bergholz pek çok raporunda yöneticilerin kendisine çok nazik davrandıklarını ifade etmiştir.

Bergholz, kumandan Ziya Paşanın isteği üzerine Amerikan ordusunda kullanılan battaniye, çadır gibi malzemelerin fiyat listesini ona ulaştırmıştır²⁰.

Harput konsolosu Leslie Davis de Türk görevlilerle dostluk ilişkilerini geliştirmek için her fırsatı değerlendirmiştir. Albay Mehmet Vehid Bey onun en iyi dostlarından biriydi. Haftanın belli günlerinde Türk yöneticilerle toplanıp briç oynuyorlardı. Gerek askeri gerekse sivil yöneticilerle dostluk kuran Davis Amerika ile Türkiye arasında ilişkilerin bozulmasının onların dostluğuna etki etmediğini söylemektedir. Enver Paşanın Harput'a ziyaretinde konsolos onun onuruna yemek vermiştir²¹. Enver Paşa, konsolos Davis'in raporlarında Ermeni katliamından söz ettiğini bilmekteydi ve bunu ifade etmişti.

Kapitülasyonların feshinden sonra Türkiye ve A.B.D. arasındaki ilişkilerin kesilme süreci başlamış ancak Türk görevliler konsolos Davis'e dostluklarının zedelenmeyeceğini söylemişlerdi²².

²⁰ American National Archives, T. 568, Rol 1. , C.1, No. 49, 12 Aralık 1896.

²¹ Asbarez Daily, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 28.

²² Asbarez Daily, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide, s. 28.

SONUÇ

Buraya kadar incelediğimiz raporlarda, Harput ve Erzurum A.B.D. Konsolosluklarının kurulduğu andan itibaren daha çok siyasi çalışma içine girdiği, Amerika misyonu ile ilişki içinde olduğu, vatandaşlık ve göçle ilgili faaliyetleri düzenlediği ve desteklediği, bölgedeki Ermeni isyanlarına maddi ve manevi yardımda bulunduğunu görmekteyiz.

Konsolosluklar, yerel yöneticilerle kurduğu sıcak ilişkiler sayesinde bir çok konuda rahatça çalışmış bunun yanı sıra yabancı görevliler ve liderlerle, Misyon başkanları hatta devrimci örgütlerin reisleri ile diyalog kurarak, konsolosluk bölgelerinde çıkan olayları yakından izlemiş, merkezini her olaydan genellikle de saptırarak haberdar etmişlerdir.

Konsolosluk kadrolarının seçiminde gayrimüslimler tercih edilmiş özellikle Amerikan okulları mezunlarının ve misyonerlerin önemli görevlere getirilmesine gayret edilmiştir. Müslümanlar dış hizmetlere bakan "kavas" olarak görevlendirilmişlerdir. Böylece konsolosluk kadrosu oluşturulurken Amerikanın misyon faaliyetlerine destek verecek bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Vatandaşlıkla ilgili çalışmalarında, Harput ve Erzurum A.B.D. Konsoloslukları bunu ezilen halkın kendi benimsedikleri ülkenin vatandaşlığına sahip olma ve Amerika'ya göçerek baskı ve yoksulluktan kurtulma fırsatı olarak değerlendirmiş, bölgede Amerika'nın prestij ve nüfuzunu artırma gayretleriyle göç faaliyetlerini maddi olarak da desteklenmiş hatta konsoloslüğün koruması altında gerçekleştirilmiştir.

Bölgenin ticari yapısı tespit edilerek elde edilebilecek çıkarlar merkeze bildirilmiş bu yönde Amerika iş ve ticaret adamlarıyla işbirliği yapılmıştır.

Ermeni isyancılar konsolosluklar tarafından desteklenmiş, bölgeye yabancı müdahalesinin yapılması için zemin hazırlanmıştır.

Yabancı misyonla genelde işbirliği içinde olan A.B.D. Konsoloslukları zaman zaman bölgede diğer konsolosluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. A.B.D. çıkarları ve nüfuzunun özellikle Amerikan kolonilerinin tehlikeye maruz kaldığı durumlarda merkez hemen haberdar edilmiştir. Bölgede A.B.D.'nin özellikle Rusya ve Almanya ile mücadeleleri görülmektedir.

Türk yöneticiler ile iyi ilişkiler kuran Harput ve Erzurum konsoloslukları böylece işlerini kolaylaştırmış bu şekilde Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerini çabuk öğrenme şansına sahip olmuşlardır. Bütün bu faaliyetler Türk siyasi hayatında etkili olmuş ve o dönemden kalan birçok mesele halen daha Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni meşgul etmeye devam etmektedir.

21 Nisan 1917'de gelen haberler konsoloslara Amerika ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kesildiği haberi ulaştı. Bunun üzerine konsoloslar, bölgelerindeki Amerikalı misyonerlerle görüşmüş, arşiv belgelerini toplamışlardır. Ve Türk yönetici dostları ile vatandaşlıktan sonra konsoloslukları kapatmaya başlamışlardır. Konsoloslar polis gözetiminde bölgelerini terk ettiler.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV

1. American National Archives

- a. U.S. Consular Officials at Harput 1895 1906, Microcopy, T. 579, Rol. 1.
- b. U.S. Consular Officials at Harput 1895 1906, Microcopy, T. 579, Rol.2.
- c. U.S. Consular Officials at Erzurum 1895 1906, Microcopy, T. 568, Rol. 1.

II. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AÇIKSES Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1992.

AKGÜN Seçil, " Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 1, Yıl 1, Mayıs 1988, s. 3-11.

ARMAOĞLU Fahir, **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 1995**, C. I-II, Ankara, 1992.

ATAMER Hamdi, "İlk Türk Amerikan Münasebetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 2, İstanbul,, Kasım 1967, s. 20 26.

GREENE Frederick Davis, **The Armenian Crisis'in Turkey**, New York, 1895.

KODAMAN Bayram, **Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983.

KURAT Akdes Nimet, **Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, Ankara, 1959.

TRASK R. Roger, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939**, Minneapolis, 1986.

III. GAZETE

Asbarez Daily, Friday-Saturday, April 23-24, 1999, Special Issue Dedicated to the 84th Anniversary of the Armanian Genocide.

EKLER

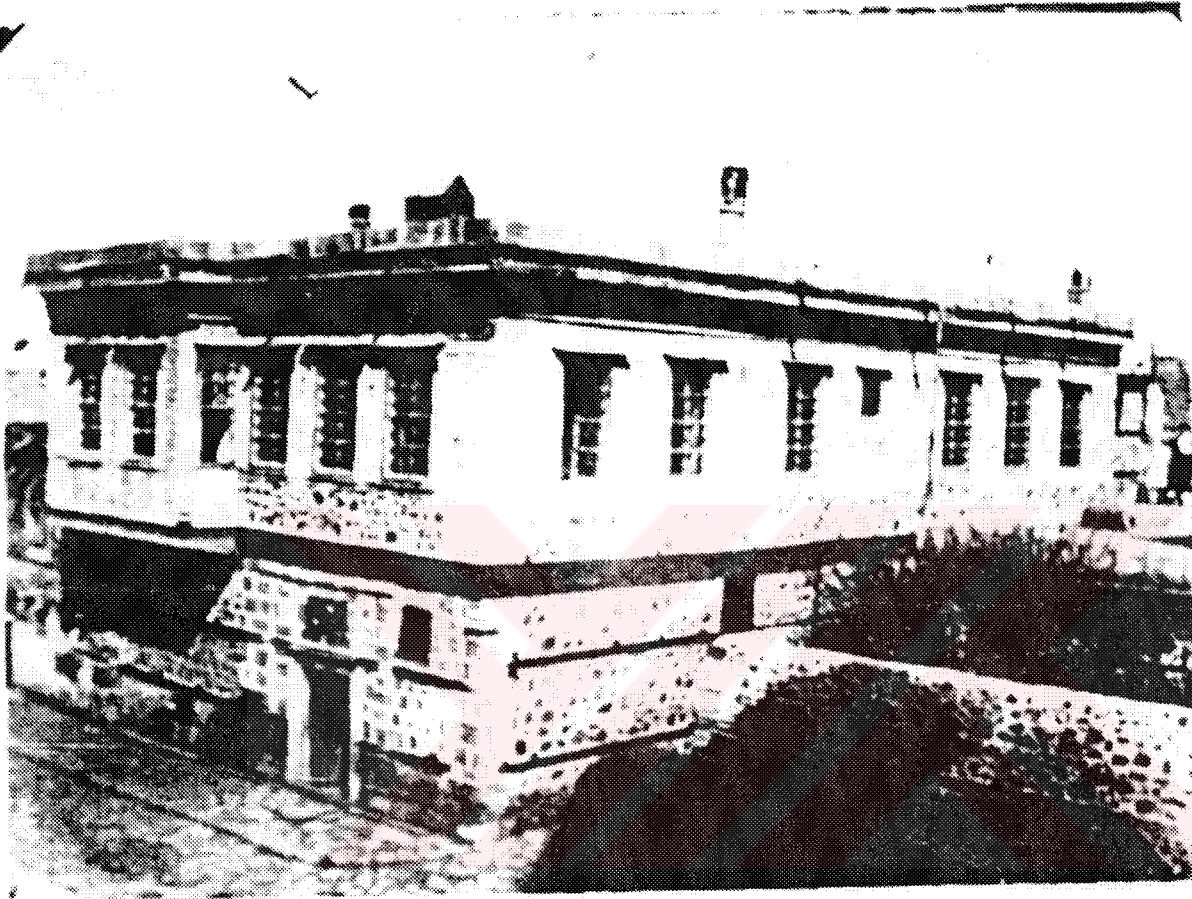
20-75

85

Resim 1: Harput konsolosluğunu Açılışında Amerikan Kolonisinden Çocukların İyirak Çekişii

Photograph of Consulate

sim 2: Erzurum Amerikan Konsolosluğu Binası

INSURGENTS NEAR MUSH.

Seal with device and inscription "Armenian Revolutionary Alliance
and Union Central Committee of Sassun."

To His Excellency, the U.S. Consul of Harput,
now at Mush.

Your Excellency:

On behalf of the Armenian Revolutionists we hasten to lay before Your Excellency this briefly summarized picture of our terrible sufferings.

All of the griefs which follow are veritable, and continue now, without interruption.

- 1.- On every side and for every reason Moslems are murdering Armenians, without excuse.
- 2.- They are continually ravishing Armenian women.
- 3.- They deprive Armenians of all their rights.
- 4.- They continually carry off Armenian wives and maidens.
- 5.- They forcibly constrain Armenians, especially the women, to change their religion.
- 6.- They profane the churches and convents of Armenians.
- 7.- They destroy or confiscate, the chapels, tombs of martyrs, and landed property of the Armenian church.
- 8.- They blaspheme and dishonor the Armenian religion and its priests.
- 9.- They interrupt or forbid their religious services.
- 10.- They deface and destroy Armenian monuments and manuscripts.
- 11.- They appropriate the personal property and real estate of individual Armenians.
- 12.- There is continuous and uninterrupted pillage by Kurds.
- 13.- The Kurdish chieftains are animated by traditional and hereditary feuds against the Armenians.
- 14.- Kurdish chiefs, who have established themselves by force in Armenian villages, continually oppress the inhabitants.
- 15.- They practically make vassals of the villagers and ill-treat them.
- 16.- They burn Armenian houses, grain and hay.
- 17.- They destroy the growing crops.
- 18.- They carry off by force the wheat from the threshing floors, fields and houses.
- 19.- They loan money to those unable to pay their taxes, and require in return that cattle and crops shall be sold them for three quarters of current prices.
- 20.- They establish peonage by keeping the needy continually in their debt, and by exacting all the produce of their work.
- 21.- Armenians are forced to labor without remuneration by both officials and private persons.
- 22.- The carts and oxen of the Armenians are impressed for work without remuneration.
- 23.- The requirements of the tax for highways are made an excuse for extortion and for ill-treating Armenians.
- 24.- Armenians are forced to supply carts and animals for labor on the highways, without remuneration.
- 25.- Soldiers, police, officials and Moslems of every degree feel free to forcibly enter the houses of Armenians by day or night, lodge there, and torment and vex the inmates.
- 26.- All this they do without payment for the food of themselves or of their horses.

Sason'daki Ermeni Devrimci Liderlerden Antranik ve Kevork'un Konsolosları Mektupları

Armenians are not allowed to bear arms. If found with arms, they are punished and the arms are confiscated.

28.-Farmers are in constant danger when laboring in their fields.

29.-Armenians are constantly exposed to danger when journeying from one place to another.

30.-Moslems, -Turks, Kurds, Circassians, -of unknown origin continually rob Armenians.

31.-They continually terrorize Armenians by their threats.

32.-The local authorities allow Kurds to take possession of the real estate of Armenians.

33.-The authorities allow Turks to do the same.

34.-The local authorities forcibly locate Circassians in Armenian villages.

35.-The courts, by illegal decisions, confiscate the real estate of Armenians.

36.-Government officials frequently confiscate the crops of Armenians.

37.-The agricultural Bank forecloses its mortgages on Armenian property with undue severity.

38.-Every facility is afforded Turks to acquire possession of real estate, and the Armenians are discriminated against so that their holdings become relatively less.

39.-Turks forcibly establish themselves in Armenian villages, exact labor from the villagers and torment the unfortunate people.

40.-By means of fraudulent bills and deeds, Armenian real estate is often illegally secured.

41.-Armenian farmers and shepherds are refused the right to go to their summer quarters in the mountains.

42.-Kurds, either forcibly, or by permission of the authorities occupy these quarters.

43.-Certain Kurdish clans, are allowed to make vassals of Armenians and levy taxes on them.

44.-Such vassals are often treated as slaves, and sold from one owner to another.

45.-These clansmen ravish Armenian women, as if they were their property.

46.-They treat the Armenian maidens as their slaves, and sometimes force them to marry Kurds.

47.-If a Moslem kills an Armenian, no attention is paid to the matter.

48.-A Moslem is never punished for any crime committed against an Armenian.

49.-An Armenian has no right to defend himself against any sort of attack.

50.-If a Moslem is killed not only an Armenian who may have defended himself, but also his family, and often his fellow villagers are massacred.

51.-The authorities and courts use every effort to destroy the impulse of self defense. For every Moslem killed from 10 to 40 Armenians are killed or tortured in prison.

52.-Frequently when Moslems have killed Armenians, other Armenians are charged with the crime.

53.-Often when one Moslem kills another, an Armenian is charged with the crime.

54.-When Armenians protest against the injustice and disregard of law, their oppressors revile and torture them.

55.-This disregard of law in the case of Armenians is exhibited also by the Turkish civil, military and police officials.

56.-The law is practically a dead letter for Moslems, while its penalties are enforced with the greatest severity against Armenians.

57.-Municipal authorities show the same discrimination against Armenians, inflicting upon them illegal penalties and forcing them to resort to bribery for safety.

58.-Bribery is universal and customary amongst Moslem officials.

59.-Justice depends upon the amount of bribes.

60.-The Government usually appoints as members of the courts, men, who are either stupid, ignorant, malicious or bribe takers.

61.-The governments of the districts, (counties) possess the same evil qualities.

62.-They likewise extort illegal taxes from Armenians.

63.-Under pretense of enumerating the sheep, cattle, etc., groups of officials go to the villages and commit cruel barbarities.

64.-These troubles occur in connection with the lately established cattle tax, the listing and the collection of the tax.

65.-The following are the chief evils in connection with the collection of taxes:-

(1) Officials of the civil government collect taxes whenever they are so inclined.

(2) Soldiers collect what is needed for the support of the troops.

(3) The gendarmery collect what is needed for their support.

(4) Parties of 10-to 20 men set out collecting taxes.

(5) They exact from the Armenians food for themselves and their horses.

(6) They collect double the legal amount.

(7) They take bribes from those seeking to evade taxation.

(8) They steal from the amount collected.

(9) They refuse to give receipts for the sums collected.

(10) When the amount of one tax, say the military tax, has been paid, they refuse to credit it as such, and claim that it is to be applied to an account for back taxes, or on some other account.

(11) Tax collectors appropriate the money collected for their own salaries, and do not account for the same to the government treasurer.

(12) They collect the same tax twice.

(13) They force a community illegally to pay taxes charged against former members of the community, who are resident in other places or who have emigrated to foreign lands.

(14) They take the very food from the poverty stricken.

(15) For this purpose they enter the houses of the poorest, maltreat and torture the inmates.

(16) They imprison men and women in stables, tie them to columns pour water on them, beat them, fill their mouths with dung, torture and ravish the young women. They often torture the latter by tightly enclosing cats in their drawers.

(17) Many Armenians are dead from the tortures and suffering incident to tax collecting.

66.-The chief occupation of the police is to spy upon, to slander and to vex the Armenian population.

67.-Officials cause much trouble by living at the expense of villages, where they quarter themselves for the purpose of enumerating the population and registering the real estate.

68.-In levying the tax upon professions and occupations, unjust discrimination is exercised against Armenians.

69.-There is general distress from the imposition of the heavy

distress. It is a cruel vexatious system which robs the tiller of the land of all profit. Agriculture is paralyzed. The Armenian farmer does not dare to enlarge his operations. He is robbed of what little he produces and cruelly maltreated by the collectors of the tithes. As a result, vast tracts remain uncultivated. Villagers cease to raise cotton and rice, to develop vineyards and orchards, to care for their bees, etc. All of the distress which accompanies the collection of the military taxes, is duplicated in the case of the tithes.

71.-Thousands of Armenians who have sought lucrative employment in other provinces, are forbidden to return to their homes.

72.-Those who have emigrated to foreign lands are likewise forbidden to return.

73.-Armenians for many years have been refused permits to go from one place to another.

74.-This has worked hardship on merchants, who are not allowed to go to important trade centers.

75.-Armenians are not appointed to public office with the exception of two Armenian members of each court of justice.

76.-A small number of Armenians were enrolled in the police. Most have left the service on account of cruel treatment and the failure to pay their salaries. The few remaining are practically the servants of Turkish officials.

77.-Even the agents of the Tobacco monopoly are rigid in preventing Armenians from using any but the high priced, taxed tobacco, while no attempt is made to interfere with the sale of cheap, contraband tobacco to Moslems.

78.-Taxes are collected from Armenians for public instruction, but not a para is expended for Armenians' schools.

79.-The above sources of distress seem insufficient. New troubles, torments and griefs have been devised under the pretext of a revolutionary movement. Upon false charges, many young men, and many influential men have been arrested and thrown into prison. Of these many have died from torture in prison. Houses and entire villages are continually subject to domiciliary visits. In many places Armenians have been summarily arrested, robbed and killed. The persecution against Armenians upon the pretext of a revolution has become so strong that every Armenian shows upon his face the picture of fear. To escape from this persecution and danger, many innocent Armenians were obliged to flee to the mountains and lead a wandering life. Even here they were not safe. The government authorities have followed them pitilessly, have massacred many, and continue to massacre them.

80.-Those arrested as revolutionists have been forced to undergo indescribable torture, in order to secure charges against other innocent men.

81.-Civil and military officials and Moslems of every class have vied with each other in persecuting Armenians under the claim that they were revolutionists, and in seeking to put an end to the Armenian race. Arrests constantly occur. These persecutors pursue their barbarous work in the hope of securing official position, decorations or bribes.

82.-To this end they have destroyed villages, exterminated many families, and a multitude have died either in prison or exile.

83.-The prisons are filled with unfortunate Armenians who are liberated only after undergoing torture or surrendering their property.

7. - The restoration of the ancient institutional rights; the establishment of complete liberty and equality, with the preservation of the former privileges of Armenian churches, schools, and their administration; freedom for pilgrimage to Armenian shrines and monasteries; the establishment of a local printing press.

8. - Unrestricted freedom for travel, the various operations of commerce, and the issue of passports.

9. - Reform of judicial procedure, so as to protect the national rights of all races, and ensure perfect equality before the law.

10. - Permission for the return to their homes of Armenians sojourning in other provinces, or residing abroad, with the privilege of entering into possession of inherited property.

11. - Amnesty for all imprisoned on political charges.

12. - The abolition or organization on a civilized basis of the Kurdish irregular cavalry which now works so much evil; and refusal to nomade Kurdish tribes of the right to occupy for summer quarters, the territory of Armenians in the mountains, a privilege never granted until after the massacres of 1894, and which excludes the Armenian owners from utilizing their own property.

13. - The organization for the six Armenian provinces of a single administration, acting under the supervision of the European powers in conjunction with a council elected by the communities of the different races; the Governor to be a Christian.

14. - Europeans are to control the administration of the six provinces.

15. - The gendarmery is to be under European officers, and there should be a number of christian gendarms, proportional to the christian population.

16. - The Armenians of the Sassun district and of the plain of Mush are to be indemnified for the losses incurred, in order to restore their villages, rebuild their houses, secure food for the current year and replace the destroyed or plundered implements, and household effects.

====O====

Honored Sir:

We beg of you to kindly submit this true and legitimate claims to the consideration of your highly esteemed Government.

We, Armenian revolutionists, are firmly convinced that the great powers of America and Europe, famed for their humanity, will offer a helping hand to this tortured people, appealing with tearful eyes in their agony.

Unless satisfaction is promptly given to the claims which we advance, we shall continue the struggle until the last drop of blood is shed. With fresh and additional forces, we shall quickly renew the conflict. We can never hesitate, for under existing conditions the life of the Armenian people will go out. The Armenian revolution is determined in behalf of the Armenian population in Sassun, either to establish by reforms, the basis of its existence, or to perish in the struggle. Death is preferable to life under present conditions.

We appeal to your philanthropic feelings, to your good will, to your energetic and prompt action.

We remain,

Yours humbly and respectfully,

On behalf of the Central Committee of the Revolution of Sassun, Daron and Bitlis,

(Signed) KEVORK

(Signed) ANTRANIK.

Sassun Armenian Revolution Alliance
SEAL

Cipher U.S. Consulate Erzurum.

For sending despatches

a = 64
 b = 62
 c = 30
 d = 38
 e = 20
 f = 52
 g = 19
 h = 60
 i = 23
 j = 49
 k = 14
 l = 35
 m = 18
 n = 50
 o = 24
 p = 48
 q = 43
 r = 16
 s = 17
 t = 45
 u = 40
 v = 47
 w = 26
 x = 46
 y = 27
 z = 31

Repeater = 63	Harport = 88	Turkish = 29
Amassia = 10	Kaimakam = 53	Turks = 41
America = 11	Karakissar = 89	Vacation = 42
Americas = 12	Killed = 90	Wounded = 44
Araban = 13	Lost = 91	= 58
Armenian = 15	Malatia = 92	= 59
Arrested = 68	Marsovan = 93	= 61
Bittis = 70	Massacre = 94	= 65
Carass = 71	Missionaries = 95	= 66
Consul = 55	Missionary = 96	= 67
Cesarea = 72	Mutessarif = 54	= 78
Citizen = 73	Naturalized = 97	= 69
Consulate = 74	Number = 98	
Constantinople = 75	Officer = 26	
Danger = 76	Protest = 99	
Dead = 77	Report = 21	
Despatch = 79	Received = 22	
Dragoman = 80	Removed = 51	
English consul = 81	Red cross Agent = 28	
Erzurum = 82	Revolutionist = 56	
French consul = 83	Riot = 29	
Government = 84	Sansous = 32	
Governor = 85	Sivas = 33	
Hanged = 57	Soldiers = 34	
Guard = 86	Telegraph = 36	
Gurum = 87	Trebizonde = 37	